

T.C.

TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**ERBİL’DEKİ GEÇİŞ DÖNEMLERİ (DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM)
ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR ÇALIŞMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Zina Nabeel Abdulqader AL-KHALIDI

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed AVŞAR

TOKAT-2023

ETİK SÖZLEŞME

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Dr. Öğr. Üyesi Muhammed AVŞAR danışmanlığında hazırlamış olduğum “Erbil’deki Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm) Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma” adlı Yüksek Lisans tezinin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim

21 / 08 / 2023

Zina Nabeel Abdulqader AL-KHALIDI

JÜRİ KABUL VE ONAY

Zina Nabeel Abdulqader AL-KHALIDI tarafından hazırlanan “**Erbil’deki Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm) Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma**” adlı tez çalışmasının savunma sınavı 21.08.2023 tarihinde yapılmış olup aşağıda verilen jüri tarafından Oy Birliği ile Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmzası

Üye (Başkan): Prof. Dr. Seyfullah YILDIRIM

.....

Üye: Prof. Dr. Alpay Doğan YILDIZ

.....

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed AVŞAR (Danışman)

.....

ONAY

/ /2023

Doç. Dr. Yusuf TEMÜR

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Her insanın hayatı anne karnındayken başlar ve ölüm hadisesiyle son bulur. Bu hayat yolculuğunun içerisinde çeşitli kritik dönemler vardır. Bu dönemler ilk kez Arnold Van Gennep tarafından bilimsel olarak ele alınmıştır. Gennep, “*Geçiş Ritleri*” adlı çalışmasında tabular, batıl inançlar, büyüler, ayinler ve törenler üzerinden insan yaşamını beşikten mezara kadar kuşatan geçiş ritüellerinin sistematik incelemesini yapmıştır. Bir yaşam döngüsü olarak farklı toplumların ve milletlerin hayatında doğum, evlenme ve ölüm olmak üzere üç geçiş dönemi dikkat çeker. Yüzyıllar boyunca farklı toplumların geçiş dönemlerinde yer alan gelenek, görenek, inanç ve âdetlerin pek çoğu kolektif hafızanın etkisiyle günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Bu gelenekler nesilden nesile aktararak ait olduğu toplumun ya da milletin kimliğini ve kültürünü inşa etmiştir. Bir milletin gerçek varlığını ortaya koyan, benliğini ve değerini gösteren ana unsur şüphesiz bu kültürel değerleridir.

Geçiş dönemleri, her milletin kendi kültürel kodlarını barındıran en önemli göstergelerden biridir. Bu dönemlerin her birinde yer alan önemli inanç ve uygulamalar mevcuttur. Bu inanç ve uygulamaların birçoğu insanı kutsamak ve kötülüklerden korumak için ortaya çıkmıştır. Bazı inançlara göre insanlar bu dönemlerin bir kısmında güçsüzdür ve zararlı varlıkların etkisi altında kalmıştır. Bu nedenle bu inançların ve uygulamaların birçoğu insanları korumak için kullanılmıştır. O dönemlerde insanlar kendini kötü ruhlardan ve kötü varlıklardan korumak için birçok ritüel ve uygulamalara başvurmuş; edinilen tecrübeler toplumların hafızasında nesiller boyu varlığını devam ettirmiştir. Bu uygulamalar toplumdan topluma, zamanda zamana ve mekândan mekâna benzerlikler göstermiştir. Bu çalışmada kültürün önemli bir unsuru olan geçiş dönemleri Irak’ın Erbil şehri bağlamında incelenmiş; Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarının geçiş dönemi (doğum, evlenme, ölüm) âdet ve uygulamaları karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Erbil şehrinin bu çalışma için seçilmesinde Erbil’in farklı etnik topluluklara ve kültürlere ev sahipliği yapması etkili olmuştur. Bu kültürel çeşitlilik içerisinde çalışmamızın ana merkezini Erbil’in kadim yerleşikleri olan Türkmenlere ait geçiş dönemi uygulamaları oluşturmuş, bu uygulamaların kültürel etkileşim bağlamında Kürt ve Arap toplumuna yansımaları ortaya konmaya çalışılmıştır. Haliyle her üç toplumun geçiş dönemi inanmaları ve uygulamaları üzerine kaynak taramaları ve detaylı bir saha çalışması yapılmıştır. Bu şekilde ortak yaşam kültürü

kazanmış bu üç toplumun geçiş dönemleri bağlamında benzer uygulamalar tespit edilmiştir. Bu şekilde kültürel etkileşimin boyutları saptanmaya çalışılmış, Türkmen kültüründen diğer toplumlara aktarılan gelenekler ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Araştırma yapılırken ilk olarak konu ile ilgili yazılı kaynaklar taranmış, sonrasında saha araştırmasına geçilmiş ve sözlü kaynaklardan toplanan veriler görüşme yöntemiyle kayda geçirilmiştir. Bu arada sadece günümüzde varlığını sürdüren inançlara değil eski dönemlerde yer alan ancak günümüzde unutulmaya yüz tutmuş ya da tamamen unutulmuş inanç, gelenek ve göreneklere de çalışmamızda yer verilmiştir.

Bu çalışma, Erbil’de yaşayan Türkmen, Arap ve Kürt topluluklarının geçiş dönemi inanç ve uygulamaları aralarındaki benzerlikleri ortaya koymakla birlikte; çalışmanın Türkmen kültürünün hâkim kültür olarak bölgeye etkilerini tartışmak, bölge insanının geçiş dönemleri bağlamında kendi kültürlerini geçmişten bugüne uzanan çizgide tanımalarını sağlamak noktasında önemli katkılar sağlayacağını düşünüyoruz. Modern dünya düzeni içerisinde yok olmaya yüz tutmuş geleneklerin kayıt alınarak unutulmasının önüne geçmek ve bu gelenekleri bir eser olarak insanlığın hizmetine sunmak bir halk bilimi araştırmacısı olarak bizlere görevini yapmanın gururunu sunmaktadır.

Çalışmamın her aşamasında küçük veya büyük yardımlarını esirgemeyen, her zaman özveri ve sabırla yanımda olan, yüksek lisans eğitimi konusunda beni cesaretlendiren, maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman eksik etmeyen annem, babam ve erkek kardeşlerime; bana ilim yolunu açan ve yardımını hiçbir zaman esirgemeyen bütün hocalarıma; araştırma sahasında yapılan mülakatlarda beni güler yüzle karşılayan, çalışmama yardımcı olmak maksadıyla ellerinden geleni yapan bütün kaynak kişilere ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Son olarak bu çalışmanın yürütülmesi sırasında hiçbir zaman desteğini esirgemeyen, çalışmanın her aşamasında bana yardımcı olan ve karşılaşılan her zorlukta yol gösteren sayın danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Avşar’a sonsuz teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

ÖZET

ERBİL’DEKİ GEÇİŞ DÖNEMLERİ (DOĞUM-EVLENME-ÖLÜM) ÜZERİNE MUKAYESELİ BİR ÇALIŞMA

Al-Khalidi, Zina Nabeel Abdulqader

Yüksek lisans, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Avşar

Ağustos 2023, xiv + 153 sayfa

Kültür, milletlerin hazinesi ve milli hafızasıdır. Her milletin gelenek ve görenekleri kendi kültürlerinin temel zenginliğini oluşturur. Kültürün bünyesinde pek çok gelenek, görenek, inanç ve uygulama mevcuttur. Bu inançlar ve uygulamalar, toplumdan topluma değişiklik gösterebilmektedir.

Bu inanç ve uygulamalar içerisinde geçiş dönemlerinin özel bir yeri vardır. *“Erbil’deki Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm) Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”* adlı bu tezde Erbil bölgesinde yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarının geçiş dönemi âdetleri mukayeseli olarak ele alınmıştır. Erbil şehrinde bir arada yaşama kültürü kazanmış bu toplumlar, yüzyıllar boyunca kültürel bir çeşitlilik meydana getirmiş ve birbirlerine etki etmişlerdir. Ancak eldeki tarihi belgeler ve sözlü kaynaklardan edindiğimiz verilerden hareketle Erbil’de Türkmen kültürünün hâkim kültür olarak diğer kültürleri beslediği tezi bu çalışmanın temelini oluşturmuştur. Erbil’deki geçiş dönemi inanç ve uygulamalarının pek çoğunda Türk kültürünün mitolojik kökenlerine ait izlerin tespit edilmesi bu tezimizi desteklemiştir. Çalışmamızı meydana getirirken kaynak tarama, görüşme ve gözlem yöntem ve tekniklerinden yararlanılmıştır. Elde edilen verilerden hareketle Erbil’deki geçiş dönemi uygulamalarının köken tespitleri yapılmaya çalışılmış, Türkmen kültürünün diğer toplumlar üzerinde etkisinin ortaya konması amaçlanmıştır.

Çalışmamız giriş, iki bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden meydana gelmiştir. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, kapsamı, araçları ve literatür taramasına dair bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde Erbil şehrinin tarihi, coğrafyası, kültürü tanıtılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde geçiş dönemleri kavramı ele alınmış; Erbil’deki her toplumun doğum- evlenme- ölüm âdetlerine bağlı uygulamaları ve inançları ayrı ayrı incelenmiştir. Her bölümün sonunda bu inanç ve uygulamaların mukayeseli değerlendirmesi yapılmıştır. Tezin sonuç kısmında ise genel bir değerlendirmeye yer verilmiş, elde edilen verilerden hareketle yapılan tespitler ortaya konmuştur.

Çalışmamız; Erbil’de birlikte yaşama kültürü kazanmış Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarının doğum-evlenme-ölüm inançları ve uygulamalarının kültürel kodları hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamak adına önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erbil, Geçiş Dönemleri, Ritüel, Kürt, Türkmen, Arap.

ABSTRACT

A COMPARATIVE STUDY ON THE TRANSITION PERIOD PRACTICES (BIRTH-MARRIAGE-DEATH) IN ERBIL

Al-Khalidi, Zina Nabeel Abdulqader

Master's Thesis, Insitute of Graduate Studies, Department of Turkish Language and Literature,

Advisor: Assit. Prof. Dr. Muhammed Avşar

August 2023, xiv + 153 pages

Culture is the treasure and national memory of nations. The traditions and customs of each nation or country form the funamental richness of their own culture. There are many traditions, customs, beliefs and practices within the culture. These beliefs and practices can vary from nation to nation and from one society to another.

Transition periods have a special place among these beliefs and practices. In this thesis entitled “A Comparative Study on The Transition Period Practices (Birth-Marriage-Death) in Erbil”, the transitional period customs of the Turkmen, Kurd and Arab societies living in Erbil region are discussed in a comparative manner. These societies, which have devloped the culture of coexistence in the city of Erbil, have created a cultural diversity and influenced each other over the centuries. However, based on the data we obtained from historical documents and sources, the basis of this study was the thesis Turkmen culture in Erbil fed other cultures as the dominant culture. The discovery of traces of the mythological roots of Turkish culture in many of the transitional period beliefs and practices in Erbil confirmed our thesis. Methods and techniques of resource analysis, interviews and observations were used in the preparation of our study. Based on the data obtained, an attempt was made to establish the origins of transitional period practices in Erbil and to reveal the influence of Turkmen culture on other societies.

Our study consists of an introduction, two chapters, conclusion, bibliography and appendices. In the introduction, information about the study's topic, objectives, method, scope, tools and literature review of the study are given. The first part introduces, the history, geography and culture of the city of Erbil. In the second part of the study, the concept of transitional periods was discussed, and then the practices and beliefs of each society in Erbil related to birth-marriage-death customs were examined separately. At the end of each chapter, a comparative review of these beliefs and practices is made. In the conclusion part of the thesis, a general evaluation is given, and the determinations made based on the data obtained are revealed.

Our study; It is important to ensure that the Turkmen, Kurd and Arab communities that have absorbed the culture of living together in Erbil have information about the cultural norms of birth-marriage-death beliefs and practices.

Keywords: Erbil, Transitional Periods, Ritual, Kurd, Turkmen, Arab.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK SÖZLEŞME.....	i
JÜRİ KABUL VE ONAY	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR.....	xiv
GİRİŞ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU	1
2. ÇALIŞMANIN AMACI	1
3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN ARAÇLAR	1
4. YÖNTEMLER.....	2
5. KAPSAMI.....	2
6. DERLEME İLE İLGİLİ BAZI NOTLAR	3
7. LİTERATÜR TARAMASI.....	4
7.1. Kitaplar.....	4
7.2. Makale ve Bildiriler	6
7.3. Tezler	7
BİRİNCİ BÖLÜM	9
ERBİL HAKKINDA	9
1.1. ERBİL ŞEHRİNİN TARİHÇESİ.....	9
1.2. ERBİL'İN COĞRAFYASI	11
1.3. ERBİL'DE TARİHİ ESERLER.....	11

1.4. ERBİL KALESİ.....	12
İKİNCİ BÖLÜM.....	15
GEÇİŞ DÖNEMLERİ	15
2.1. DOĞUM ÂDETLERİ	17
2.1.1. Doğum Öncesi.....	18
2.1.1.1. Kısırlık.....	19
2.1.1.2. Hamilelikten Korunma Yöntemleri.....	23
2.1.1.3. Hamilelik Dönemi	24
2.1.1.4. Çocuğun Cinsiyeti	26
2.1.1.5. Aşırma.....	29
2.1.2. Doğum Anı.....	30
2.1.2.1. Doğum Anındaki Yapılan Ritüeller	30
2.1.2.2. Göbek ve Plasenta ile İlgili İnançlar	32
2.1.3. Doğum Sonrası.....	34
2.1.3.1. Lohusalık.....	34
2.1.3.2. Al Karısı	36
2.1.3.3. Kırklama.....	39
2.1.3.4. Ad Verme.....	40
2.1.3.5. İlk Diş ve İlk Saç ile İlgili Ritüeller.....	41
2.1.3.6. Sünnet.....	42
2.1.3.7. Çocuk ile İlgili Diğer İnanç ve Uygulamalar.....	43
2.1.4. Ninniler	46
2.1.5. Erbil'deki Doğum Uygulamaları Üzerine Mukayese ve Değerlendirmeler.....	50
2.1.6. Doğum Tablosu.....	52
2.2. EVLENME ÂDETLERİ	53
2.2.1. Evlilik Öncesi.....	54
2.2.1.2. Kız Seçme	55
2.2.1.2. Kız İsteme	58
2.2.1.3. Nişan Töreni.....	60
2.2.1.4. Nikâh Kıymak.....	63
2.2.1.5. Çeyiz.....	65
2.2.1.6. Kına Yakma	66

2.2.1.7. <i>Gelin-Damat Hamamı</i>	69
2.2.2 Evlilik Anı	72
2.2.2.1. <i>Düğün</i>	72
2.2.2.2. <i>Gelin Alma</i>	76
2.2.3. Evlilik Sonrası	77
2.2.3.1. <i>Gerdek Ertesi</i>	78
2.2.3.2. <i>Gelin Haftası</i>	78
2.2.3.3. <i>Gelin ve Damat Taraflarının Düğünden Sonra İlk Görüşmesi</i>	80
2.2.4. Erbil'deki Evlilik Uygulamaları Üzerine Mukayese ve Değerlendirmeler	82
2.2.5. Evlilik Tablosu	83
2.3. ÖLÜM ÂDETLERİ	84
2.3.1. Ölüm Öncesi	87
2.3.1.1. <i>Ölüm Belirtileri</i>	87
2.3.1.2. <i>Ölümden Kaçınma</i>	90
2.3.2. Ölüm Anı	93
2.3.2.1. <i>Ölüm Sırasındaki İnanç ve Âdetler</i>	94
2.3.3. Ölüm Sonrası	96
2.3.3.1. <i>Ölüm Haberinin Duyurulması</i>	97
2.3.3.2. <i>Cenaze Töreni</i>	99
2.3.3.3. <i>Cenaze Evi ve Taziye</i>	103
2.3.3.4. <i>Yas Tutma</i>	105
2.3.3.5. <i>Ölünün Eşyası</i>	109
2.3.3.6. <i>Mezar</i>	110
2.3.3.7. <i>Ölünün Ruhuyla İlgili İnançlar</i>	112
2.3.4. Ağıtlar	114
2.3.5. Erbil'deki Ölüm Uygulamaları Üzerine Mukayese ve Değerlendirmeler	119
2.3.6. Ölüm Tablosu	122
SONUÇ	124
KAYNAKÇA	128
1. YAZILI KAYNAKLAR	128
2. ELEKTRONİK KAYNAKLAR	139
3. SÖZLÜ KAYNAKLAR	139

EKLER.....	144
EK1.: Erbil şehrine ait fotoğraflar.....	144
Ek2.: Çalışmaya Ait Fotoğraflar	147
ÖZGEÇMİŞ	153

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo No	Sayfa
Tablo 1. Doğum Tablosu	52
Tablo 2. Evlenme Tablosu	83
Tablo 3. Ölüm Tablosu	122

KISALTMALAR

AGİİD: Ağrı İslami İlimler Dergisi

Ar.: Arap

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

K.: Kürt

KK.: Kaynak Kişi

MÖ: Milattan Önce

No.: Numara

s.: Sayfa

T.: Türkmen

vb.: ve benzeri

vd.: ve diğerleri

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU

Bu çalışmanın odak noktası olan geçiş dönemleri konusu oldukça kapsamlıdır. *“Erbil’deki Geçiş Dönemleri (Doğum-Evlenme-Ölüm) Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”* konulu çalışmamız, Erbil şehrinde yaşayan farklı toplulukların geçiş dönemi uygulamaları arasındaki benzerliklerinin tespit edilmesinden müteşekkildir. Bu çalışmada; Erbil şehrinde geçmişten günümüze kadar devam eden geçiş dönemi uygulamalarına dair gelenek ve görenekler halk bilimi açısından mukayeseli olarak incelenmiştir.

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı Erbil’de yaşayan farklı topluluklara ait doğum, evlenme ve ölüm âdetlerinin benzer yönlerini ortaya koymaktır. Çalışmamız, Erbil tarihinde hâkim kültür olarak değerlendirilebilecek olan Türkmen kültürünün Arap ve Kürt toplumlarıyla geçiş dönemi uygulamaları bağlamında karşılaştırılması ve kültürel aktarımın boyutlarının araştırılmasını amaçlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Erbil’deki Türkmen kültürü ekseninde kültürler arası etkileşimin, değişimin ve dönüşümün ortaya konması ana gayelerimizdendir. Çalışmamızın temelini oluşturan geçiş dönemi uygulamalarının Erbil’deki üç farklı toplumun sosyo-kültürel yaşamına etkisi ve ortak yaşam kültüründeki rolü de bu gaye doğrultusunda incelenmiştir. Bu çalışmada Erbil şehrini ele almamızın sebebi Erbil’deki kültürel çeşitliliğin incelememize uygun olması ve daha önce Erbil’de yaşayan farklı milletlerin geçiş dönemleri üzerine kapsamlı ve mukayeseli bir çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Bu çalışmayla geçiş dönemleri bağlamında Erbil’de kültürler arası benzerliklerin ortaya konması hedeflenmiştir. Yine pek çoğu günümüzde işlevselliğini yitirmiş olan geçiş dönemi uygulamalarını yaptığımız alan araştırmalarıyla sözlü kültürden yazılı kültüre aktararak başta Türkmen kültür tarihi olmak üzere Erbil’in toplumsal hafızasına katkıda bulunmak çalışmamızın ana gayelerinden biridir.

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN ARAÇLAR

Bu çalışmada derleme esnasında akıllı cep telefonu, ses kayıt uygulaması, not defteri, soru kâğıtları kullanılmıştır. Gözlem yönteminin yanı sıra görüşme yönteminden de

faaydalanılmıştır. Derlemeyi yapmak için bölgeye bizzat gidilmiştir. Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap kaynak kişiler ile görüşülmüştür. Saha alışması sonucunda elde edilen veriler deşifre edilip arşivlenmiştir. Bu çalışmada yazılı kaynaklar da kullanılmıştır.

4. YÖNTEMLER

Bu çalışmada halkbilimi yöntem ve tekniklerinden faydalanılmıştır. Çalışmada öncelikle neyi, niçin, naşıl, ne zaman, nerede ve kimlerle (5N1K) yapacağımız planlanmıştır. Planlamadan sonra geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm) zerine kaynak taraması yapılmış, bu konuda yayımlanmış kitap, makale, tez, internet kaynakları ve ansiklopediler incelenmiştir. Bu çalışmada halk biliminde bulunan araştırma yöntemi ve derleme yöntemlerinde yer alan gözlem, görüşme ve anket (soru kâğıdı) yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmamızda mensubu olduğumuz Türkmenler arasında yaptığımız derlemelerde aktif katılımlı gözlem ve diğer topluluklarla yaptığımız derlemeler esnasında pasif katılımlı gözlem yöntemi kullanılmıştır. Bununla beraber Erbil’de geçmişten günümüze kadar kültürlerini yaşatan kaynak kişiler tespit edilmiş, bu kişilerle yapılan derlemelerde görüşme yöntemi kullanılmıştır. Üç farklı toplum arasındaki benzer uygulamaları tespit etmek için karşılaştırılmalı araştırma metodu kullanılmıştır.

5. KAPSAMI

Her ülkenin, her toplumun ve her milletin kendine mahsus olan ve asırlarca değerini, önemini koruyarak günümüze ulaşan gelenek ve görenekleri bulunmaktadır. Geçiş dönemi uygulamaları temelinde oluşturulmuş olan bu alışma Irak’ın Erbil şehrini kapsamaktadır. Kültürel zenginliği ve farklı toplumların bir arada yaşaması sebebiyle çalışma sahamız Erbil şehriyle sınırlandırılmıştır. Erbil’in tarih boyunca zengin bir kültüre sahip olmasının nedeni bu bölgenin birçok topluma ve kültüre ev sahipliği yapmasıyla açıklanabilir. Günümüzde de Erbil’de farklı toplumlara ve kültürlere mensup topluluklar bir arada yaşamaktadır. Bu alışmada Erbil’de yaşayan Türkmenler merkezde olmak üzere Arap ve Kürt toplulukların geçiş dönemi uygulamaları karşılaştırılmalı olarak ele alınmış; kültürel aktarımın ve etkileşimin boyutları doğum-evlenme- ölüm adetleri üzerinden değerlendirilmiştir. Aşağıda, saha çalışması yapılan Erbil şehrinde bulunan mahallelerin isimlerine yer verilmiştir. Ziyaret edilerek derleme yapılan mahallelerin listesi ř şekildedir:

1	Gulan	18	Khanzad (Hanzad)
2	Tairawa (Tayrava)	19	Shahidan (Şahidan)
3	Eskan (İskân)	20	Setaqan (Setakan)
4	Runaki	21	Badawa (Badava)
5	Shorash (Şoraş)	22	Ta'ajeel (tacil)
6	Bakhtiari (Bahtiyari)	23	Manara
7	Waziran (Vaziran)	24	7 Nisan
8	Ankawa (Ankava)	25	Zhyan (Jiyan)
9	Kuran	26	Arap Mahallesi
10	Rasty	27	Raparin
11	Mantikawa (Mantikava)		
12	Rasty Nwe		
13	Azadi		
14	Roshanbiry (Roşanbiri)		
15	Daratu		
16	Brayaty		
17	32 Park		

6. DERLEME İLE İLGİLİ BAZI NOTLAR

Yürüttüğümüz çalışmada, diğer araştırmalarda da olduğu gibi bir dizi zorlukla karşılaşmıştır. Öncelikle Erbil şehrindeki geçiş dönemlerine ait yayımlanmış çalışmaların yeterli olmaması ve özellikle üç farklı etnik topluluğun geçiş dönemlerine dair mukayeseli bir araştırma bulunmamasından ötürü kaynak tarama aşamasında çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Araştırmamız esnasında saha çalışmaları yaparken özellikle görüşme tekniği etkin olarak kullanılmıştır. Ancak saha araştırması yapılırken kaynak kişilerle gerçekleştirilen görüşmeler sırasında ses ve görüntü alma isteğimiz zaman zaman kabul görmemiştir. Ses ve görüntü alma talebimizin çeşitli sebeplere bağlı olarak kabul edilmemesi nedeniyle bazı önemli bilgiler not olarak kayda geçirilmiştir. Ayrıca derleme esnasında, zaman zaman birden fazla dil kullanma ihtiyacı doğması da çalışmamızı olumsuz etkilemiştir. Çünkü görüşmeler Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarına mensup kaynak kişilerle yapılmıştır. Derleme yapılırken güvenilir, araştırma konusuna hâkim kaynak kişilere ulaşmak çalışmanın niteliğini artırmak adına son derece önemli olduğu için Erbil’de her etnik topluluk içerisinde bu nitelikte insanları aramak ve bulmak da ciddi bir araştırma evresi gerektirmiştir. Bu saha çalışmasında hangi soruların sorulacağı ve hangi yöntemlerin

kullanılacağı konusunda oldukça titiz davranılmış, daha önce yapılan araştırmalar incelenerek detaylı bir veri akışı sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, bu araştırmada karşılaştığımız zorluklar, bilimsel araştırmaların doğası gereğidir. Bu zorluklarla başa çıkarken özenli ve etik bir yaklaşım benimsenmiş ve bu çalışmanın kalitesini artırmak için çaba gösterilmiştir.

7. LİTERATÜR TARAMASI

Dünyada geçiş dönemleri hakkında kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Yüzyıllar boyunca Erbil şehrinde birlikte yaşayan topluluklar kendi gelenek ve göreneklerine çok önem vermişler ve bu geleneklerin birçoğunu günümüze kadar aktarmışlardır. Erbil şehrinde yaşayan farklı etnik toplulukların kendi geçiş dönemleriyle ilgili bazı kaynaklar mevcut olmakla birlikte bütün toplulukları kapsayan ve uygulamaların mitolojik kökenlerini inceleyen detaylı bir çalışma yapılmamıştır. Bu bölümde öncelikle Türk edebiyatında daha sonra Türkmen, Kürt ve Arap edebiyatlarında geçiş dönemlerini içeren çalışmalara yer verilmiştir.

7.1. Kitaplar

Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara Üniversitesi Basımevi.

Örnek'in "*Anadolu Folklorunda Ölüm*" adlı kitabında Anadolu bölgesinde yer alan ölüm olaylarında ve bu olaylarda bulunan âdet ve uygulamaları ele almıştır. Bu eser üç ana bölümünden, ölüm öncesi, ölüm sırası ve ölüm sonrası şeklinde ele alınmıştır. Yazar Anadolu sahasında bulunan ölümle ilgili inanış ve uygulamaları detaylı bir şekilde derlemiş ve bu derleme neticesinde bu eseri ortaya koymuştur. Eserin sonunda resim ve bibliyografya bulunmaktadır.

Örnek, S. V. (1977). *Türk halkbilimi* (1. Baskı). Kültür Bakanlığı Yayınları.

Örnek'in "*Türk Halkbilimi*" adlı eserinde Türk halk biliminin hakkında bilgi vermiştir. Bu eserde halk biliminin alanı, amacı, yazılı ve görsel kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde geçiş dönemleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserinin sonunda fotoğraflar bulunmaktadır. Bu eserde

inanç ve uygulamanın değerlendirilmesi yapılmıştır. Aynı zamanda geçiş dönemleriyle ilgili zengin örnekler verilmiştir.

Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru (inanışlar, töre ve törenler, oyunlar)*. Gerçek Yayınevi.

Boratav'ın “*100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*” adlı eseri yüz soru bulunmaktadır. Kitap giriş, dört bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. İlk bölümde inanç ve töre kuralları ele alınmıştır. İkinci bölümde tabiat bilgisi sorular bulunmaktadır. Üçüncü bölümde geçiş töreleri ele alınmıştır. Bu bölümde geçiş döneminde bulunan uygulamalar üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde ise bayramlar ele alınmıştır.

Paşayev, G. (1995). *Irak Türkmen Folkloru*. Dâr Eş-şüün Es-sakafiye El-âmma.

Paşayev'in “*Irak Türkmen Folkloru*” adlı eseri 1995 yılında yayınlanmıştır. Eserde Türkmenlerin inançları, dua ve beddua, fal, evlenme merasimi, bayram, ölüm ve yas tutma, mâni ve ninnilere yer verilmiştir.

Kalafat, Y. (2000). *Türk dünyası karşılaştırmalı Türkmen halk inançları*. Asam Yayınları.

Kalafat'ın “*Türk Dünyası Karşılaştırmalı Türkmen Halk İnançları*” adlı çalışması 2000 yılında yayınlanmıştır. Eserde; Türk Dünyası ve Türkmenistan'ın tarihi ve coğrafi yeri belirtilmiştir. Bu eserde Türk ve Türkmenlerin halk inançları arasında karşılaştırma yapılmıştır. Çalışmada Türk ve Türkmenlerin halk kültürü oluşumunu etkileyen, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-politik etkenlere yer verilmiştir.

Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin anahatları* (1. Baskı). Kabalcı Yayınevi.

Çoruhlu'nun “*Türk Mitolojisinin Anahatları*” adlı eseri 2000 yılında yayınlanmıştır. Eser giriş, altı bölüm, çizgi ve resim listelerinden oluşmaktadır. Türk Mitolojisinin Anahatları eseri, yazar tarafından geçmişten günümüze bütün Türk topluluklarının mitlerini genel ve temel çerçeve içerisinde ele alınmıştır. Eserin birinci bölümünde Şamanist mitolojisi, ikinci bölümünde Türk mitolojisinde evren/dünya tasarımları, üçüncü bölümünde Türk mitolojisinde ölüm ve kıyamet, dördüncü bölümünde Türk mitolojisinde hayvanlar, beşinci bölümünde Türklerde dini törenler ve bayramlar ve altıncı bölümde ise Türk

mitolojisinde renkler ve sayılar üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonunda resimler verilmiştir.

Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu’da eski Türklerin inançlarının izleri* (6. Baskı). Berikan Yayınevi.

Kalafat’ın “*Doğu Anadolu’da Eski Türklerin İnançlarının İzleri*” adlı eserinde eski Türklerin inançları üzerinde durulmuştur. Kitap giriş, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tengri, iyeler ve kam hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise geçiş dönemlerine yer verilmiştir. Bu kitapta Türklerin giciş dönemleri ile ilgili önemli bilgi ve örnekler verilmiştir.

Al-Âssafî, Z. H. (2012). *Lamhat ictimâiuua an târîh Erbil*. Mekteb ET-tefsîr li’N-neşr ve’L-ilân.

Al-Âssafî “*Lamhat İctimâiuua An Târîh Erbil*” adlı eserinde Erbil şehrinin tarihi ve Türkmenlerin âdet ve gelenekleri bilgi verilmiştir. Eserin diğer bölümlerinde Türkmen halkın yaşamıyla ilgili detaylı bir şekilde bilgi verilmiştir.

7.2. Makale ve Bildiriler

Tokatlı, Ü. (1994). Kerkük’te evlenme âdetleri. *Millî Folklor*, 3(21): 32–39.

Tokatlı’nın “*Kerkük’te Evlenme Âdetleri*” adlı makalesi 1994 yılında milli folklor dergisinde yayınlanmıştır. Makalenin başlangıcına Kerkük kelimesinin etimolojisi hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Türkmenlerin evlenme gelenek ve görenekleri ele alınmıştır.

Bayatlı, N. Y. (2018). Irak Türkmenleri arasında bazı hayvanlar etrafında oluşan halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesi. *Millî Folklor*, (119): 152-163.

Bayatlı’nın “*Irak Türkmenleri Arasında Bazı Hayvanlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Ürünlerinin İncelenmesi*” adlı makalesinde Türkmenlerin bazı hayvanlarla ilgili olan düşünce ve inançlarını ele almıştır. Hayvanlar Türk kültürü ve edebiyatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Hayatın muhtelif safhalarında hayvanlarla ilgili halk arasında dilden

dile anlatılan ve nesilden nesle aktarılan birçok inancın olduğunu ifade etmiştir. Bu makalede bazı hayvanların insan yaşamının ve geçiş dönemin üzerindeki etkisine de yer verilmiştir.

7.3. Tezler

Murad, N. Y. M. (2009). *Irak Türkmenlerin halk inançları ve bu inançlar etrafında oluşan halk edebiyatı unsurlarının incelenmesi* [Yayınlanmış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Murad “*Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*” adlı tezinde ayrıntılı bir şekilde Irak’ta yaşayan Türkmenlerin yaşamı ve folkloru hakkında bilgi vermiştir. Bu tezde kapsamlı bir şekilde inanç, uygulama, ritüel, gelenek ve göreneklere yer verilmiştir. Tez beş bölümden oluşmaktadır. Tezin ilk bölümünde iyeler hakkında bilgi verilmiştir. Tezin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümünde bütün Irak’ta yaşayan Türkmenlerin geçiş dönemleri (doğum, evlenme, ölüm) âdet ve inançlarına yer verilmiştir. Tezin sonunda fotoğraflar bulunmaktadır.

Yeşil, Y. (2012). *Türk dünyasında geçiş dönemi ritüelleri ve bu ritüellerde icra edilen türler* [Yayınlanmış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

Yeşil’in “*Türk Dünyasında Geçiş Dönemleri Ritüelleri ve Bu Ritüellerde İcra Edilen Türler*” adlı doktora tezini 2012 yılında yayımlanmıştır. Bu tez beş bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde Türk dünyası, geçiş dönemi, ritüel ve tür konuları hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Türk dünyasında doğum ritüelleri, Türk dünyasında evlenme ritüelleri ve Türk dünyasında ölüm ile ilgili ritüeller incelenmiştir. Beşinci bölümde hayatın diğer alanlarıyla ilgili uygulanan ritüellere yer verilmiştir. Bu tezde eski ve günümüzdeki Türk dünyasında bulunan geçiş dönemleri incelenmiştir.

Hamamchi, M. N. H. (2019). *Irak/ Kerkük halk kültüründe halk inançları, bayramlar ve törenler* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.

Hamamchi’nin “*Irak/ Kerkük Halk Kültüründe Halk İnançları, Bayramlar ve Törenler*” adlı çalışmasında Irak Kerkük Türkmenlerinin halk inançları, tören ve bayramlar konular üzerinde durulmuştur. Çalışma giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın

birinci bölümünde araştırma alanının tarihi, coğrafyası ve ekonomik yapısı hakkında genel bilgiler verilmiştir. İkinci bölümünde Irak Kerkük Türkmenlerinin geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm) ve halk inançları incelenmiştir. Üçüncü bölümünde Kerkük halk kültüründe günlük hayat, zaman, evren, doğa, sayı ve rakamlar, ev eşyaları, hayvanlar, nazar, dua ve beddua ile ilgili bilgi verilmiştir. Çalışmanın son bölümde Kerkük halk kültüründe kandiller, dini ve milli bayramlar, kutsal aylar, törenler ve bunlarla ilgili halk inançlara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERBİL HAKKINDA

1.1. ERBİL ŞEHRİNİN TARİHÇESİ

Erbil şehri oldukça önemli bir geçmişe sahiptir. Zengin bir tarih ve kültüre sahip olan Erbil şehri, tarih boyunca birçok farklı millet ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Erbil şehri, tarihi boyunca farklı milletlerin etkisi altında kalarak zengin bir kültürel mirasa sahip olmuştur. Sümerler, Ahminiler, Asurlular ve Sasaniler gibi önemli devletler İslamiyet'ten önce Erbil şehrinde yaşamış ve çok önemli eserler bırakmışlardır (Balat, 2021, s. 4).

Görüldüğü gibi Erbil'de bugüne kadar beraber ve aynı bölgede yaşayan birçok farklı millet bulunmaktadır. Bu birliktelik, kültürel çeşitliliğin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Aynı bölgede yaşamalarına rağmen, kültür ve âdetleri arasında ne kadar benzerlik olsa da yine her milletin kendine mahsus olan farklı örf, gelenek, görenek ve inançları bulunmaktadır. Erbil'de sosyal hayat ve yaşam tarzı geçmişten bugüne kadar büyük bir değişim sergilemiştir. Erbil şehri, Tanrı İştâr'ın konutu olarak bilindiği dönemde şöhret ve önem kazanmıştır. Tarihi kaynaklara göre, Erbil ismi antik dönemde Babil ve Asur çivi yazıtlarında “*Arbailo*” veya “*Arbilo*” olarak, Fars yazıtlarında ise “*Arbilla*” olarak geçmektedir. Bu isim dört tanrı anlamına gelmektedir (Salah, 2009, s. 14). Günümüzde Erbil şehrinin adı farklı dillerde farklı şekillerde ifade edilmektedir. Arapça ve Türkmencede *Erbil*, Kürtçede “*Hâwler*”, Süryanice ise “*ܐܪܒܝܠ*” olarak adlandırılmaktadır. Osmanlılar döneminde ise Erbil şehri Erbil olarak zikredilmiştir. Ancak Osmanlı kaynaklarında bazı farklı adlandırılmalara da rastlanmaktadır. Erbil şehri Osmanlı döneminde *Havlera*, *Arvel* ve *Avlera* gibi farklı isimlerle de anılmıştır. Ayrıca bazı Türk kaynaklarında *Birubil*, *Arbl*, *Arbiril* şeklinde de yazıldığı görülmektedir (Eroğlu ve Engin, 2021, s. 90). Erbil, dünyanın en eski tarihi şehirlerinden birisidir ve Irak Cumhuriyeti'nin kuzey bölgesinde yer almaktadır. Köklü tarihi ve zengin kültürüyle bilinen Erbil şehri, tarihi eserler, MÖ 6000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Erbil şehri antik çağlarda büyük bir şehir merkezi olarak bilinmiştir. Erbil'in tarihi yazılarda adının geçmesi, aynı zamanda kentte farklı dönemlere ait birçok arkeolojik alanı ve antik kalenin bulunması, Erbil şehrinin antik çağa ait olduğunun

kanıtıdır. Bu eserlerin ve tarihi yapıların bir kısmı taş çağlarına kadar uzanmaktadır (Hüseyin ve ark., 2012, s. 216). Erbil şehri, Sümerler ve Akad İmparatorluğu gibi birçok önemli imparatorluğun hüküm sürdüğü bir şehir olması sebebiyle, kültürel açısından oldukça zengin bir şehir olarak bilinmektedir. Tarihçilerin birçoğu Erbil şehrinin öneminden söz etmektedirler. Bunlardan en ünlüsü, Suriyeli biyograf ve coğrafyacı Yâkût El-Hamavî, Erbil şehrini önemli ve nadir bir şehir olarak vurgulamıştır (Eroğlu ve Engin, 2021, s. 90). Erbil Babil'den daha eski bir yaşam bölgesi olarak kabul edilmektedir (Saeed, 2014, s. 3). Erbil şehrinde Türklerin hâkimiyeti Zeyneddin Ali Küçük dönemiyle başlamış ve Zeyneddin Ali Küçük 1168 yılında hayatını kaybettikten sonra yerine kardeşi Muzaferreddin Abu Sait Gökbörü geçmiştir (Galata, 2023, s. 210). Erbil şehri *Selçuklular* ve *Atabeyler* döneminde tarihsel, ilim, kültür ve sanat bakımından çok gelişmiştir. Muzaferreddin Gökbörü döneminde, şehirdeki gelişmenin en parlak zamanları olarak değerlendirilmiş ve kapsamlı bir imar sürecine tanıklık etmiştir. Bu nedenle böneme altın dönem denirmiştir. Bu dönemde Erbil şehri ticaret, siyaset, ilim ve sanat açısından önemli bir merkez haline gelmiştir. (Hüseyin, 2010, s. 28). Osmanlı döneminde Erbil şehrinde Türkmen varlığı büyük katkılar sağlamıştır (Cevezli, 2021, s. 142). Birinci Dünya Savaşı'nın sonra Erbil'de hakimiyetlerini kurmak isteyen İngilizler, 1917 baharında Bağdat şehrini ele geçirmişler. Erbil'de Mondros Ateşkes Antlaşması ile idari bir boşluk oluşmuş ve İngilizler şehri işgal ederek Osmanlı ordusunun şehri terk etmelerini istemişlerdir. 10 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı ordusunun Erbil şehrini terk etmesiyle birlikte bölgede Osmanlı hakimiyeti sona ermiş ve İngiliz egemenliği başlamıştır. (Çavuşlu, 1985, s. 231). Türkmenlerin Erbil'e yönelişi ve bu bölgeye yerleşimleri, özellikle Büveyhlîler döneminde, yani 1055 yılında gerçekleşmiştir; çünkü Büveyhî ordusunun çoğunluğu Türk boylarından oluşmuştur (Cevzeli, 2021, s. 32). Erbil şehri, Köysancak, Rıvanduz, Diyana (Soran), Şaklava, Mergasur, Kelek ve Erbil Ovası adlı yedi ilçeden oluşmaktadır. Erbil şehrinin nüfusu bir milyondan fazla olduğu tahmin edilmektedir. Şehirde Kürt, Türkmen, Arap, Kildani, Hristiyan ve Süryaniler yaşamaktadır.

Günümüzde ise Erbil nüfusunun çoğunluğu Kürtlerden oluşmakta, onları Türkmenler takip etmektedir, geri kalan kısım ise Arap, Kildani ve Süryaniler gibi farklı etnik toplumlardan oluşmaktadır (Bilal, 2015, s. 13).

1.2. ERBİL'İN COĞRAFYASI

Erbil şehri, tarihi ve coğrafi konumu açısından son derece önemli bir geçmişe sahiptir. Erbil şehri, Irak'ın kuzey doğusunda yer almaktadır ve toprakları Zap Suyu, Büyük Zap ve Küçük Zap arasında sınırlanmaktadır. Erbil; kuzeyde Türkiye, kuzeydoğuda İran, batıda Musul, güneyde ise Süleymaniye ve Kerkük şehri ile komşudur (Cevzeli, 2019, s. 23). Erbil şehri, coğrafi olarak oldukça önemli bir konumuna sahiptir; 420- 450 doğu boylamaları ile 350- 370 kuzey enlemleri arasında yer almaktadır (Fettah, 2000, s. 1). Şehir merkezi 15074 km^2 'lik bir alanı kapsamaktadır. Dawson, Erbil şehrinin alanını 16.600 km^2 olduğunu belirtmektedir, ancak Kamusal Alan Müdürlüğü 16.486 km^2 olarak raporlamaktadır. Dr. Ahmed Sousa ise Erbil şehrinin alanını 15.870 km^2 olarak belirtmektedir (İsmail, 1970, s. 5). Erbil, Zagros dağlarının batı eteklerinde yer alır ve Büyük ve Küçük Zap nehirlerinin arasında bulunur. Aynı zamanda Musul-Bağdat yolu ile Anadolu ve İran şehirlerinden gelen yolların birleştiği ticari ve askerî açıdan stratejik ve önemli bir noktada yer almaktadır (es-Sakkâr, 1995, s. 272).

1.3. ERBİL'DE TARİHİ ESERLER

Erbil şehrinde oldukça önemli eserler ve tarihi yapılar bulunmaktadır. Bu önemli tarihi eserler ve yapıların başında Erbil kalesi gelmektedir. Tarihi kaynaklara göre Erbil Kalesi, 6000 sene önce inşa edilmiştir. Erbil Kalesi, orijinal şeklini bugüne kadar muhafaza etmektedir. Erbil Kalesinde üç mahalle bulunmaktadır. Aynı zamanda kale içinde çarşılar, evler, tapınaklar ve camiler gibi çeşitli yapılar bulunmaktadır (Bilal, 2015, s. 3). Erbil Kalesinde bulunan önemli yapılar arasında kale hamamı da yer almaktadır. Kale hamamı Erbil'de yapılan ilk hamam olarak bilinmektedir ve 1770 yılında yapılmıştır. Tarihi kaynaklara göre bu hamam Kasım Ağa Abdullah Ağa oğlu tarafından yenilenmiş ve yenilemelerde 60 m metre derinliğinde kuyu kazılmıştır. Gününüzde ise bu hamam bir müze olarak ziyaretçilere açılmış durumdadır (Al-Âssafî, 2012, s. 69). Erbil Kalesi içinde bulunan kale hamamı, bölgenin en eski hamamlarından biri olup, tarihî ve kültürel değeriyle ön plana çıkmaktadır. Restorasyon ve müze çalışmaları, bu hamamın korunmasına ve ziyaretçilere açık şekilde tarihî mirasın tanıtılmasına büyük bir katkı sağlamaktadır. Erbil şehrinde yer alan diğer önemli tarihi yapılardan biri de Erbil Minaresidir (Çöli Minaresi). Erbil Minaresi, yaygın olarak Çöli Minaresi veya Muzafferiyet Minare olarak bilinmektedir.

Erbil, Çöli ya da Muzaffariyet minaresi 1190 yılında Sultan Muzafferdin Gökbörü tarafından yaptırılmıştır. Çöli Minaresi, Ulu Cami'nin geçmişteki kalan kısmının olduğu düşünülmektedir. Minarenin yüksekliği yaklaşık 37 metredir. Minarede iki giriş kapası ve toplamda 136 basamağı bulunmaktadır (Behali, 1991, s. 20). Erbil şehrinde dikkat çeken diğer tarihi yer ise Kayseri Çarşısıdır. Kayseri Çarşısı, Erbil Kalesi'nin önünde yer almakta olup, şehrin en eski çarşılarından biri olarak bilinmektedir. Bu çarşı, zengin tarihî ve kültürel mirasa ev sahipliği yapmaktadır ve içinde çeşitli mesleklere ait dükkânları içermektedir. Çarşıda aktar, bezirgân, terzi, kasap, kuyumcu, manav, marangoz ve özellikle manifaturacılar bulunmaktadır. Aynı zamanda Erbil'de önemli tekke ve türbeler de mevcuttur, onların en önemlisi de Peygamber Üzeyir (Nebi Üzeyir) ve Süt Emami tekkesidir (Al-Âssafi, 2012, s. 60). Erbil şehrinin en eski mahalleleri ise Arap mahallesi, Tacil mahallesi, İbn-i Müstevvi mahallesi ve Hanake mahallesidir. Bu mahallelerin yapıları geçmişteki hayat tarzını sergilemektedirler. Erbil'in tarihi yerlerinden biri de Tekke mahallesinde bulunan Büyük Cami'dir. Cami tahminen 400-500 sene önce inşa edilmiştir (Al-Âssafi, 2012, s. 62). Erbil şehrinde yer alan tarihi eser, yapı, mahalle ve çarşılar bölgenin tarihî ve kültürel zenginliğini yansıtan önemli yerler olarak bilinmektedir. Bu önemli tarihi yerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması, Erbil'in tarihî kimliğinin ve kültürel mirasının devamlılığı açısından büyük bir önem taşımaktadır.

1.4. ERBİL KALESİ

Erbil Kalesi, dünyanın en eski kalelerinden olup Erbil şehrinin merkezinde yer almaktadır. Tarihi kaynaklara göre Erbil Kalesi yaklaşık 6000 sene önce inşa edilmiştir ve ilk şeklini günümüze kadar korumuştur. Kale, yüksek bir tepe üzerine inşa edilmiştir ve içerisinde yaklaşık bin ev bulunmaktadır. Geçmişte dört kapısı olan kale, günümüzde ise sadece iki kapısı kullanılmaktadır. Erbil Kalesi, deniz seviyesinden 415 metre yükseklikte olup, şehir seviyesinden ise 28 metre yükseklikte dairesel bir şekilde yükselmektedir. Ayrıca Erbil Kalesi 110.000 metrekarelik bir alanı kaplamaktadır (Eroğlu ve Engin, 2021, s. 91). Erbil Kalesi, antik çağlardan günümüze kadar önemini korumuş ve bu özelliğiyle hem tarih hem de kültür açısından değerli bir miras olarak kabul edilmektedir. Erbil kalesi, geçmiş dönemlerde tam bir şehir olarak bilinmiştir. Kale içinde çarşı, cami ve evler gibi çeşitli yapılar bulunmaktadır. Aynı zamanda Prens Sarfetkin El-Zâyni tarafından yaptırılan ve Kale

Okulu olarak adlandırılan okul da bulunmaktadır. Kale içinde üç temel mahalle bulunmaktadır, bunlar: Saray, Tophane ve Tekke mahallesidir (Yaralı, 2004, s. 8-10). Erbil Kalesi'nin içerisinde yer alan mahalleler, tarihi ve kültürel açıdan büyük bir öneme sahiptir. Aynı zamanda mahallelerin isimleri çeşitli tarihi olaylardan ve yapıların varlığından almaktadır. Saray mahallesinde eskiden sadece zengin ailelerin yaşadığı bir bölge olduğundan dolayı, bu mahalleye Saray ismi verilmiştir, çünkü evlerin mimari tarzı sarayları andıracak şekilde yapılmıştır (Tawfeq, 2014, s. 15). Tophane mahallesi, Osmanlı döneminde kurulan toplardan dolayı bu ismi taşımaktadır. Tekke mahallesinin ismi ise Şeyh İbrahim (İbrahim Baba) tekkesinden alınmaktadır. Şeyh İbrahim tekkesi bugüne kadar korunmaktadır. Erbil Kalesi içinde yer alan diğer küçük mahale ve semtler de bulunmaktadır (Yaralı, 2004, s. 10). Bu mahallelerin arasında yer alan en önemli mahalle Saray mahallesidir, çünkü tarih boyunca bu mahallede sadece aydın ve zenginlerin bölgesi olarak bilinmiştir. Saray mahallesinin mimari yapısı, zenginlik ve sosyal statüyü yansıtacak şekilde tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Asurlular döneminden kalan Erbil Kalesi, 1190'da Muzaffereddin Gökbörü tarafından yenilenmiştir. Daha sonra 1731 yılında Nadir Şah tarafından yapılan kuşatmada ağır hasar gören kale, ara sıra tadilat çalışmaları görmüşse de en büyük ve kapsamlı tadilat 1849 yılında Osmanlılar tarafından yapılmıştır (Uluçam, 1989, s. 152). Erbil Kalesinde büyük bir cami bulunmaktadır. Bu Cami, Hz. Ömer döneminde fethedilip içerisindeki kilisenin camiye dönüştürülmesi suretiyle oluşturulmuştur. Bu cami en büyük tadilatı Muzaffereddin Gökbörü döneminde görmüştür. Kale Camii, Osmanlı döneminde de restore edilmiştir. Ancak 1958 yılında yapılan tadilat sırasında caminin temel hali bozulmuş ve sadece camin minaresi ve minberi kalmıştır (Balat, 2021, s. 6-7). Erbil Kalesi'nin eski sakinlerinin anlatmalarına göre, Erbil Kalesi esir kadınların gözyaşlarıyla inşa edilmiştir; bu nedenle yıllar boyunca kale hüznü bir yer olarak bilinmiştir. Bu hüznü kale, halkının izlenimlerine yansımış, kederli ve hüznü bir bölge olarak algılanmıştır. Kalede yaşamış olan insanlar, acılarını atasözleri ve şiirlerle dile getirmişlerdir (Al-Âssafi, 2012, s. 14).

Erbil Kalesi hakkında yazılan şiirler:

Yeri ğam (gam)

Yaxamı (yakamı) sal yeri(yürü) ğam (gam)

Erbil bele (böyle) yapılp

Daşı (taşı), toprağı, yeri ğam (gam)

(Al-Âssafî, 2012, s. 14-15)

Bu qala (kale)

Bu giderse bu qala (kala)

Gün gelir zaman azar

Herkes caninen (canından) bezar (bıkılmış)

Yıxılır (yıkılır) büyük mezar

Weran (veran) olar (olur) bu kala

(Al-Âssafî, 2012, s. 14-15)

İKİNCİ BÖLÜM

GEÇİŞ DÖNEMLERİ

İnsan hayatının başlıca üç önemli geçiş dönemi vardır. Bunlar doğum, evlenme ve ölümdür. Bu dönemlerin her biri, kendi bünyesi içerisinde birden fazla alt bölümlere ve aşamalara ayrılır. Bu üç önemli dönemlerin çevresinde oldukça örf, âdet, töre, inanç, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü görev kümelenerek söz konusu geçişleri bağlı bulundukları kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedir. Bunların amacı da kişinin bu geçiş dönemindeki yeni statüsünü belirlemek, kutlamak ve kutsamak aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilere korumaktır. Çünkü yaygın inançlara göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır (Örnek, 1977, s. 131). Geçiş dönemi ve bu dönemlerde bulunan inanç ve uygulamaları bütün toplumlarda da görülmektedir (Yeşil 2012, s. 25).

Geçiş dönemi ve geçiş töreni terimini ortaya koyan ilk kişi Arnold Van Gennep'tir. Arnold Van Gennep *Rites of Passage* çalışmasında geçiş dönemlerini: “*yer, durum (statü), sosyal pozisyon ve yaş ile ilgili değişmelere eşlik eden törenler ve uygulamalar*” olarak yorumlamıştır (Doğaner, 2006, s. 52). Geçiş dönemlerinde oluşan gelenek, görenek, âdet, âyin, tören ve bunlarla ilgili pratik, ritüel ve uygulamalar bir milletin veya bir toplumun geleneksel kültürünün önemli kodunu oluşturur (Örnek, 1977, s. 131). Geçiş dönemlerinde bulunan uygulamalar millettten millete benzerlik ve farklılık gösterir. Her toplumun ya da milletin kendine özgü kültürü vardır. Bu kültürün pek çoğu geçiş dönemlerinde görülmektedir. Bir milletin özünü ve temel kimliğini oluşturan unsur, kendi kültürüdür; zira kültür bir milletin varlığını ve özünü koruyan önemli bir etken olarak değerlendirmektedir.

Erbil şehrinin zengin bir kültüre sahip olmasının nedeni de aynı coğrafyada yaşayan farklı milletlerin bulunması yani kültürel çeşitliliktir. Her milletin kendine özgü gelenek ve görenekleri mevcuttur ve bu geleneklerin çoğu geçiş dönemlerine aittir. Bir milletin geçiş dönemleri birçok inanç, ritüel örf ve âdeti bünyesinde muhafaza etmektedir. İnsan, hangi toplumda yaşarsa yaşasın, yaşamının bazı dönemlerinde hem kişisel hem de toplum içindeki yerinin ve konumunun değiştiği bazı dönemlerden geçmektedir. Bu dönemlerde toplumdan topluma değişmekle birlikte amacın ve özün aynı kaldığı bazı tören ve kutlamalar

yapılmaktadır. Birey için bir toplumdan diğerine geçişin simgesi olan geçiş dönemi törenleri içlerinde birçok kültürel unsuru ve inancı barındırılmaktadır (Yeşil, 2012, s. 1).

Erbil'de sosyal hayat ve yaşam tarzı geçmişten bugüne kadar büyük bir değişim sergilemiştir. Geçiş dönemlerinde yer alan gelenek, görenek, inanç, örf ve âdetlerin çoğu günümüze kadar devam etmiş, diğer yandan ise bir kısmı tamamen unutulmuştur. Kültürel etkileşimlerin güçlü olduğu durumlarda bile bazı topluluklar kendi örf ve âdetlerini muhafaza etmeye devam ettirmişlerdir. Erbil'de yaşayan etnik toplulukların birbiriyle benzerlik sergileyen gelenekleri yanında farklılık gösteren ve kendilerine mahsus olan geçiş dönemi uygulamaları bulunmaktadır. İnsan hayatında üç geçiş dönemi bulunmaktadır: doğum, evlenme ve ölüm. Bu üç önemli geçiş dönemlerin çevresinde bir takım âdet, gelenek, tören dinsel ve büyüsel işlemler uygulanmaktadır. Bunların temel amacı, genellikle insanın yeni durumunu kutlamak, kutsamak ve aynı zamanda onu geçiş dönemleri sırasında yoğunlaştığına inanılan tehlikeli ve zararlı etkilerden korumaktır (Örnek, 1971, s. 11). Umay Günay'a göre, geçiş törenleri bir halden diğerine geçişte, “*eşik*te” basamağında yapılır. Aday bu basamakta ne önceki ne sonraki durumun mensubudur. Doğum, diş hediği, sünnet, askere gitme, evlilik, ölüm, gibi hayatın safhaları, çıraklık, kalfalık, ustalık gibi yetenek geliştirme ve ispatlama dönemleri bir dizi geçiş ritüeli ile yaşandığını ifade etmektedir (Günay, 1995, s. 2). Geçiş dönemleri içinde yer alan ve halk tarafından önemsenen çeşitli inançlar mevcuttur. Kalafat, inançların çoğu kez alışkanlık olduğunu ifade etmektedir (Kalafat, 2009, s. 21). Yeryüzünde bulunan farklı milletler, semavi dinlere ya da kendilerine özgü olan bir dine veya belli bir inanç sistemine sahip olmuşlardır. Boratav'a göre, inanç kelimesinin anlamı kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, olgunun, nesnenin ya da bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi anlamına geldiğini ifade etmektedir. Halk inanışlarından söz edenlerce kavramın Fransızca ve Almanca karşılıkları olan *superstition* ve *Aberglaube* kelimelerinin Türkçeye bâtıl i'tikad, bâtıl inanış, yanlış inanış, boş inanış, hurafe gibi ifadelerle çevrilmektedir (Boratav, 1984, s. 7). Erbil'de sosyal hayat ve yaşam tarzı geçmişten bugüne kadar büyük bir değişim sergilemiştir. Özellikle doğum, evlilik ve ölüm gibi önemli geçiş dönemlerinde görülen âdet ve örfler oldukça zengindir. Erbil'de yaşayan farklı milletlere mensup toplulukların varlığı bu durumun temelini oluşturmaktadır. Özellikle Türkmen ve Kürt toplumları çok daha uzun süre bir arada yaşadıkları için gelenekleri arasındaki müşterekler daha fazladır. Erbil'deki Arap toplumu Irak'ın diğer bölgelerinden

göç ederek Erbil'e yerleştikleri için gelenek ve görenekleri daha büyük farklılıklar göstermektedir. Köken bağlamında ise Erbil'deki Türkmen kültürüne ait uygulamaların diğer etnik topluluklara etkisinin daha fazla olduğu tezi bu çalışmanın hareket noktası olmuştur. Aşağıda Erbil'de birlikte yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarının geçiş dönemlerine ve bu dönemlerde yer alan uygulama ve ritüellere ayrı başlıklar halinde yer verilmiştir.

2.1. DOĞUM ÂDETLERİ

İnsan hayatında üç geçiş dönemi bulunmaktadır. İnsan hayat boyunca bir dönemden bir döneme geçme hâlidir. İnsan hayatında yer alan üç önemli geçiş dönemlerin ilki olan doğum, bütün toplumlarda mutlu bir olay olarak kabul edilmektedir. Bir çocuk doğumu biyolojik bir olay olarak bilinmektedir. Çocuk dünyaya geldiğinde yalnız fiziksel bir varoluşa sahiptir. Yeni doğan çocuğa tam anlamıyla “canlı” statüsünü ancak doğumdan hemen sonra uygulanan ritüeller vermektedir. Fakat bu ritüeller sayesinde canlılar cemaatiyle bütünleşmektedir (Artun, 2016, s. 153). Annelere göre doğum dönemi eşsiz ve benzersiz bir deneyimdir. Başka bir tabirle doğum, annenin fiziksel ve duygusal dayanıklılığının bir sınavı olarak bilinmektedir.

Hayatın başlangıcı doğumdur. Doğum dönemi etrafında kümelenen birçok gelenek ve inançlar bulunmaktadır; aynı zamanda doğum olayı sosyo-kültürel bir olgu olarak bilinmektedir. Hayatın başlangıcı olan doğum olayı geçiş döneminin en önemli dönemi olarak bilinmektedir. Bir aile içerisinde gerçekleşen doğum olayı çevresinde yakınlar bir araya gelir, çocuğu olan aileyi tebrik ederler. Çocuğa hediye olarak kıyafet alırlar ve altın takarlar. Böylece mutluluğa ortak olunmuş, aileler arasındaki birliktelik vurgulanmış olur. Doğum olayı aile fertlerin birbirine yaklaşması sağlanır (Yeşil, 2012, s. 53). Bu dönem kapsamında yüzlerce âdet, örf, gelenek ve görenek bulunmaktadır. Doğum dönemi bir geçiş dönemi olduğu için doğum döneminde, hatta kadın hamile olmadan önce birçok inanç, ritüel ve uygulamalara baş vurulmaktadır. Bu şekilde doğum, annenin gebe kalma isteğinden başlayarak, yüzlerce inancın, âdetin, büyüsel ve dinsel özlü yüzlerce işlemin hücumuna uğrayarak âdeti onlar tarafından yönetilmektedir (Örnek, 1977, s. 132). Bütün toplumlarda doğum dönemi bireysel ve toplumsal yaşamda mutluluk veren bir olay olarak kabul edilmektedir. Çünkü bir çocuğun doğması bir ailenin geleceği demektir. Çocuk sahibi olan kadınlar, aile ve akrabalar arasında olduğu gibi toplumda da saygınlık kazanmaktadır. Aynı

zamanda çocuk sahibi olan baba da toplumda saygı görmektedir (Yılmaz, 2020, s. 17). Bu nedenle doğum olayı sadece çocuk için değil, anne ve babalar için de bir geçiş dönemi olarak sayılmaktadır. Anne ve babalar çocuğun doğumuyla birlikte hem ailelerinden hem de toplum tarafından saygı kazanmaktadır. Çoğu toplumlarda çocuğa ya da yeni doğan nesle, toplumun parlak geleceği olarak bakılır. Bu nedenle doğum ya da hamilelik olayı çok sevinç ve mutlulukla karşılanır. Türkmen, Kürt ve Arap ve toplumlarında çocuğa büyük değer verilir. Bu bölümde Erbil'de yaşayan Türkmen, Kürt ve Arapların doğum dönemi ele alınmaktadır. Bölgede doğumla ilgili birçok sıra dışı uygulama ve inanç dikkat çekmektedir. Kültürel açıdan bu milletler arasında birçok benzerlikler göze çarpmaktadır.

Doğum bölümü; doğum öncesi, doğum anı, doğum sonrası ve doğum tablosu olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Aşağıda, Erbil'de yaşayan üç farklı milletin kısırlık ve hamile kalma isteğinden başlayarak doğumdan sonraki törenlerine ve bu törenlerdeki pratiklerine ayrıntılı bir şekilde yer verilmiştir.

2.1.1. Doğum Öncesi

Dünya üzerindeki her toplumda, her millette ve her ailede bir çocuğun dünyaya gelmesi, sevinç verici ve en değerli beklentilerden biri olarak sayılmaktadır. Özellikle Türk topluluklarında çocuğun dünyaya gelmesi apayrı bir duygudur. Yeni doğan çocuk, bir topluluğa veya bir soya devamlılık kazandırır. Çocuk sahibi olmak, bir ailenin mutluluğu ve güvencesi demektir (Yeşil, 2012, s. 55). Çoğu toplumlarda çocuk sahibi olamayan aileler genellikle bir suçlama durumunda olurlar, aynı zamanda çocuğu olmayan kadınlar horlanır ve aşağılanırlar. Ailevi ve toplumsal baskıya maruz kalank kadınlar, hamile kalabilmek için çeşitli uygulama ve yöntemlere başvururlar. Bu uygulamaların bir kısmı dini ve büyüsel özellikler gösterirken, diğer kısmı ise çeşitli bitki ve yiyeceklerle ilgili geleneksel uygulamalardır (Öger, 2012, s. 1680). Bütün toplumlarda dünyaya gelen çocuk, ailenin aydınlığı, mutluluğu, geleceği ve yaşamın en değerli hazinesi olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle çocuğun sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için birtakım gelenek ve ritüeller uygulanır. Bu kapsamda, çocuk sahibi olmak isteyen ve çocuksuz kalan aileler çeşitli geleneksel uygulamalara başvurur. Doğum öncesi döneminde ilk olarak kısırlığı giderme ve hamile kalma yöntemleri bulunmaktadır.

2.1.1.1. Kısırlık

İnsanın aile kurma sürecinde en önemli süreçlerden biri çocuk sahibi olmaktır. Çünkü toplumlarda çocuk bir ailenin meyvesi olarak telakki edilir. Evliliğin ardından çiftin yakınları özellikle de erkeğin ailesi onlardan çocuk sahibi olmalarını beklerler. “*Bu nedenle kadın gebe kalmak, çocuk doğurabilmek için birtakım yollara başvurur*” (Örnek, 1977, s. 132). İnsanlar çok eskiden beri zürriyetini devam ettirmeyi büyük bir sorumluluk olarak görmüştür. Kısır kadınlar, bu sebepten dolayı çoğu toplumda hep hor görmüştür. Kısır kadınlara sürekli hastalıklı kişiler olarak bakılmıştır. Bu nedenle bazı bölelerde erkeğin ikinci eşi alması da hoş karşılanır. İkinci eş, erkek çocuk doğurursa birinci eş ise “*kuma*” durumuna düşer. Türk toplumunda erkek çocuk sahibi olmak başta gelen en önemli isteklerden biridir. Çoğu kadınlar çocuk doğurmak ve kısırlığı gidermek için yaptıkları bütün uygulama, dinsel ve büyüsel pratikleri erkek çocuk doğurmak için yaparlar (Çeribaş, 2021, s. 132). Hamile kalabilmek için, olağanüstü güçlerden yararlanma, büyü işlemleri, tıbbi uygulamalar, ya da dini ritüeller yapılmaktadır ve bu uygulamaların bazıları bugüne kadar devam etmektedir. Olağanüstü güçler vasıtasıyla çocuk sahibi olmaya Dede Korkut Hikâyelerinde de rastlanmaktadır. Dede Korkut Hikâyelerindeki “*Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu*” destanında çocuğu olmayanları tanrının ve toplumun lânetlediği ifade edilmektedir. Dirse Han ve eşi çocuk sahibi olabilmek için tanrıyı hoşnut edecek ziyafet düzenlemek, İç Oğuz ve Taş Oğuz beylerini çağırmak, açları doyurmak, çıplağı giydirmek gibi faaliyetlerde bulunurlar. Daha sonra beyler el kaldırıp Dirse Han’a çocuk vermesi için Tanrıya dua ederler. Tanrı onların bu iyiliklerini ve yalvarmalarını karşılıksız bırakmaz ve onlara bir erkek çocuğu verir (Ergin, 2021, s. 4). Kısırlık ve çocuksuzluk motifi Türk destanlarında ana bir motif olarak bilinmektedir. Çocuksuzluk ve kısırlık, çocuğun doğumu gerçekleşmeden önce, destan kahramanının önemini vurgulamak üzere gelenek tarafından kurgulanır. Manas destanında, Manas’ın babası Cakıp’ın adı Kuubaş-Çocuksuz Cakıp’a çıkınca, Cakıp ne yapacağını şaşırır ve herkese ne yapması gerektiğini sorar. Kendisine bir yaşlı, “*burnu delik ineğe eski kara keçe evi yükleyip ormana götürüp bırak*” tavsiyesinde bulunur. İnanca göre kadın bundan utanır, utanan kadın da çocuk sahibi olur. Cakıp, tavsiye edilen işi yaptıktan sonra, çok utanan karısının yüzüne bakmaz. Çıyırdı, ormanda, ağlayarak günleri ayları geçirir, rüyasına Cakıp girer. Bu rüyadan sonra o yıl Çıyırdı hamile kalır ve bir kız çocuğu doğurur. Bu şekilde Cakıp “*çocuksuz*” adından kurtulur. Çocuksuzluk motif, sadece

kahramanlık destanlarında değil, Türkiye Türkçesinde yazılan halk hikâyesi ve diğer türlerinde de geçerlidir. Kahramanın ebeveyni, çocuk sahibi olabilmek için elmalı yerlerde yuvarlanıp su pınarlarında geceleme gibi mitolojik unsurlar barındıran bazı uygulamaları yerine getirmesinden; açların doyurulması, çıplakların giydirilmesi ve borçluların borçtan kurtarılması gibi hayır işlerinden; derviş ve Hızır gibi bir olağanüstü gücün yardıma gelmesinden, babanın bir kahramanlık göstermesinden sonra dünyaya gelme de, gelenekte, destan kahramanının diğer insanlardan farklı olduğunu vurgulamak üzere kurgulanır (Yıldız, 2009, s. 79).

Erbil’de yaşayan Türkmenlerde normal bir süre içerisinde dünyaya çocuk getiremeyen kadına *meyvesiz ağaç* veya *ocağı kör* denir (KK.8). Her toplumda olduğu gibi Arap ve Kürtlerde de doğum yapamayan kadın eşinin ailesi tarafından değersizleştirilir. Bu nedenle bir kadının gelin gittiği zaman eşinin ailesinin saygı ve sevgisini kazanabilmesi için doğum yapması bir ön koşul olarak değerlendirilebilir. Çocuk sahibi olmak toplumsal bir statü göstergesidir ve çocuğu olmayanlar belirttiğimiz ifadelerle bu toplumsal statüden yoksun görülerek horlanır. Türkmen kadını, bütün milletlerin kadınları gibi hamile kalmak için birçok uygulama ve çarelere başvurur. Türkmen bir ailede özellikle erkek çocuğun olması çok önemlidir. Erkek çocuğu sadece Türkmenlerde değil Irak’ta yaşayan bütün ırk ve milletlerde kız çocuğundan daha önemli kabul edilir. Eski dönemlerde Erbil’de yaşayan Türkmen kadınlarında kısırlık ya da gecikmiş doğum sorunları çok nadirmiş, ama yine de çocuğu olmayan kadınların hamile kalabilmek için çeşitli ritüeller ve yöntemler uygularlarmış (Al-Âssafî, 2012, s. 141).

Erbil Türkmenleri arasında uygulanan pratiklerde yatır ve türbe ziyaretleri önemli bir yer tutmaktadır. Hamile kalamayan kadın, kendi ailesi ya da eşinin ailesi tarafından üç hafta boyunca her perşembe akşamı Hristiyan Mezarı *Çırağ Kabri’ne* götürülür, kadının mezar üzerinden üç kez atlaması gerekir. Ardından tabakhane suyu üzerinden yine üç defa atlamalıdır. Bu uygulamayı yaptıktan sonra kadının hamile kalacağına inanılırdı. Görüldüğü gibi bu uygulamada her ritüel üç kez tekrarlanmaktadır. Üç sayısı tarihî süreçte temel bir sayı olarak kullanılmıştır. Üç sayısı, Tanrı, insan ve evrendeki düzeni simgelemektedir (Küçük, 2013, s. 98). Diğer bir uygulama ise çocuğu olmayan kadın Çöle Minaresine çıkıp kıyafetlerini oradan atar. Bu çabaların sonunda kadın hamile kalır (Al-Âssafî, 2012, s. 141).

Türkmen kadınların yaptığı uygulamalardan biri de kadın Yuvarlak Mezar *Yuvarlak Kabri'ne* gidip mezar yanında yuvarlanmaktır. Bu uygulamada kadın ne kadar yuvarlanırsa, hamile kalma oranı o kadar yüksek olur (KK.8). Yerde yuvarlanmak uygulaması Manas destanında da bulunmaktadır. Manas'ın doğuşunda *“bu, mezarlı yeri ziyaret etmiyor, bu elmalı yerde yuvarlanmıyor”* ifadesi bulunmaktadır (Yıldız, 1995, s. 537). Kadın hamile kalmak için tekke ve türbelere gider. Genel olarak perşembe ve cumartesi günlerini İmam Muhammed Türbesi, Muhammed Horasan Türbesi, Şeyh Çöli, Sultan Muzaffer Türbesi, Baba Gür Gür tekkesi ya da Çaki Bin Ârdi Türbesini ziyaret edip orada dua ederler. Erkek çocuk isteyen kadınlar ise genel olarak Üzeyir Peygamber tekkesini ziyaret ederler (KK.4, KK.7, KK.14, KK.15, KK.16, KK.27, KK.31). Türbe ziyareti Kürt ve Arap toplumlarında da görülmektedir.

Hamile olmayan kadınların rüyalarına da dikkat edilir. Rüyasında karınca gören evli kadın evlat sahibi olacağına önemli bir işarettir (Bayatlı, 2020, s. 30).

Türkmenlerde, çocuğu olmayan kadını korkutarak hamile kalacağına inanılır. Hamile olmayan kadın banyoya girerken ona bir sabun verilir ve birkaç dakika sonra banyonun kapısında bağırarak *“bu sabunda bir ölü yıkandı”* denir, bu şekilde kadının korkacağına ve hamile kalacağına inanırlar (KK.2). Korkmağa bağlı başka bir uygulama ise, bir ölünün yüzüne bakmaktır. Bir kaynak kişi bu konudaki annesinin deneyimini bizimle şöyle paylaşmıştır: *“Benim annemin ilk çocuğu erkekti. Doğumdan birkaç gün sonra nazardan öldüğünü söyledi. Ölen çocuktan sonra iki kız çocuğu oldu ve annem, babamı erkek çocuksuz bırakmak istememişti. Bir ölünün yüzüne bakmak istemiş ama korktuğu için bakamamıştı. Bu korkudan sonra hamile kalmış ve erkek kardeşimi doğmuştu”* (KK.1).

Erbil Türkmenlerinde hamile kalmayan kadın yeni doğum yapmış bir kadının yanına götürülür ve onun sütünden başı üzerinde dökerler. Bu uygulama ilk kırk gün içinde yapılmalıdır (KK.10). Aynı zamanda çocuğu olmayan kadının ebenin verdiği bitkileri içmelidir (KK.28, KK.48). Kısır kadınlar hızlı bir şekilde hamile kalmak için eşek sütü içer ve karanfil verilir (KK.34).

Erbil Türkmenlerinde hamile kalmak için yapılan en önemli uygulamalardan biri de büyü ya da muska takmaktır (KK.2, 36). Hocalara okutmak, muska yazdırmak, ya da kâğıt

üzerine dua yazdırmak aynı zamanda kâğıdı yastık altına koymak Türkmenlerin yaptığı uygulamalar arasında büyük yer almaktadır. Kürtlerde ve Araplarda da Kadınlar hamile kalmak için cadı ya da muska yaptırır (KK.58). Aynı zamanda dindar ailelerde hamile kalmak isteyen kadın için yetişkin olmayan bir kız ya da bir erkek çocuktan kırk gün boyunca Vakıa Suresini okumasını isterler (KK.7). Türkmenlerde erkek çocuk çok önemli olduğu için ve gelinin ilk çocuğu erkek olması için, kendi düğününde kucağına erkek çocuk verilir ya da yatağına erkek çocuk konulur (KK.1). Bu uygulama Kırgız Türklerde de bulunmaktadır (Yeşil, 2012, s. 65).

Erbil Türkmenlerinde kısırlığı gidermek için yeni doğan çocuğun plasentası alınır, plasentayı su içine koyup hamile olmayan kadın, bu suyu başı üzerine döker ve bu şekilde hamile kalacağına inanılır (KK.15). Çocuk sahibi olmak isteyen kadın cami kapısında âbasını (Irak'ta kadının vücudunu baştan aşağıya kadar örten bir kumaş parçasıdır) Arapçada âbaya Türkmencede ise âba denilmektedir. Bu ters âba'yı kadın giyer ve dua eder, bu şekilde hamile kalacağına inanır (KK.41).

Araplarda murat için yapılan diğer uygulama da خضر الياس (Hızır İlyas) günüdür. Türkçede bugüne Hıdırellez denir. Hızır İlyas gününde mumlar tahtalara sabitlendikten sonra yakılır ve güneş batımında önce Dicle Nehri'nin sularına bırakılır ve dilek dilenir. Mumlar nehre atılırken ودعنا الشموع، شعلنا الشموع (Şia'lna el-şmu', vadda'na el-dmu) (Mumları yaktık, göz yaşlarına veda ettik) gibi ibaretler söylenir. Bugünde insanlar Peygamber Hızır İlyas'ın türbesinde birbirlerine tebrik eder ve tatlı dağıtırlar (KK.121). Türk halk inançlarında Hıdırellez; kısırlığı giderme, bekarların kismetlerinin açılması gibi yapılan bir törendir. Anadolu'nun birçok bölgesinde gül ağacına çeşitli dilekleri anlatan semboller bağlanılır ya da ağacının dibine niyet nişanları konulur. Hızır'ın bu mesajları alıp karşılayacağına inanılır (Kalafat, 2010, s. 174). Hıdırellez, Nevruz'la birlikte Türklerin kadim bayramlarından biridir. Türklerdeki Hıdırellez geleneğinin uygulanma sahasına ve tarihine bakıldığında bu geleneğin Erbil'deki diğer toplumlara Türklerden geçtiği söylenebilir. Bugüne kadar devam eden en yaygın ritüel de Zekeriya günüdür. Araplar bu ritüeli her yıl tekrarlamaktadırlar.

Görüldüğü üzere çoğu uygulamalar Türk topluluklarında ortak bir değer olarak bulunmaktadır. Çocuk sahibi olmak isteyen analar, ata mezarlarını ve erenler türbelerini ziyaret edip, onlara adak adar, dilek diler ve onlardan yardım isterler. Görüldüğü gibi Erbil

halkı arasında kısırlığı gidermek için uygulanan pratik ve inançların içinde eski Türk inançların izleri görünmektedir.

Günümüzde ise bu uygulama ve ritüellerin, eskiye oranla daha az uygulanmasına rağmen halen yapıldığı da görülmektedir. Günümüzde Erbil’de yaşayan farklı topluluklar hamile kalmak için daha çok tıbbi yöntemleri kullanmaktadır. Günümüzde çocuğu olmayan aileler modern tıp yöntemleriyle (tüp bebek) tedavi olmaktadır (Abu-Salih, 2019, s. 16).

2.1.1.2. Hamilelikten Korunma Yöntemleri

Toplumda çocuk sahibi olmak bazen mutluluk verici olurken bazen da pek çok sorunu beraberinde getiren ağır sorumlulukları içinde barındıran bir durum olarak bilinmektedir (Morkoç, 2018, s. 37). Dünyanın her bölgesinde anne olan kadınların yaşamı daha zordur. Anne olmak hemen her kadının hayali olmakla birlikte bazen zorunlu durumlardan ötürü kadınlar kendilerini hamile kalmaktan korumaya veya hamileliği sonlandırmaya çalışırlar. Eski dönemlerde tıp bölümünün bu kadar gelişmiş olmadığı için kadınlar bitkisel ya da diğer uygulamalara yönlendirilirdi. Bu geleneksel uygulamalar her zaman istenilen doğrultuda sonuç vermediği gibi kadının ölümüne de sebebiyet olabilmektedir (Altun, 2004, s. 107).

Erbil Türkmenlerinde hamilelikten korunma ya da istenmeyen hamileliği sonlandırmayla ilgili çok az uygulama mevcuttur. Çünkü çocuğun bereket getirdiğine olan inanç bugüne kadar süregelmiştir ve bundan ötürü çocuk sahibi olmayı istememek yadırganan bir durumdur ve ayıp sayılır. Aynı zamanda çocuk aldırma yöntemiyle hamileliğin sonlandırılması büyük bir günah sayıldığı için genel olarak bu uygulamalardan kaçınılır. Erbil Türkmenlerinde bu konu ile ilgili çok fazla bilgiye ulaşılmamaktadır. Bu konuda pek fazla bilginin olmamasının sebebi de genel olarak kadınların hamileliği sonlandırmamaları ve kendilerinin hamilelikten korunma yöntemlerine başvurmamalarıdır.

Erbil Türkmenlerinde genel olarak kadınlar istemediği hamileliği sonlandırmak için kendisini merdivenden ya da yüksek bir yerden atar (KK.2, KK.5, KK.28). Aynı zamanda çocuğu aldırma için, bazen ebenin yanına bazen de bu işi yapan özel bir kadının yanına giderler. Bazı ebeler ise çocuk aldırmanın ne kadar tehlikeli ve günah olduğunu bildikleri için bu uygulamaları hiçbir şekilde yapmazlar (KK.27, KK.28).

Erbil Türkmenlerinde hamilelikten korunma ya da istenmeyen hamileliği sonlandırmayla ilgili çok az uygulama mevcuttur. Çünkü çocuğun bereket getirdiğine olan inanç bugüne kadar süregelmiştir ve bundan ötürü çocuk sahibi olmayı istememek yadırganan bir durumdur ve ayıp sayılır. Aynı zamanda çocuk aldırma yöntemiyle hamileliğin sonlandırılması büyük bir günah sayıldığı için genel olarak bu uygulamalardan kaçınılır. Erbil Türkmenlerinde bu konu ile ilgili çok fazla bilgiye ulaşılmamaktadır. Bu konuda pek fazla bilginin olmamasının sebebi de genel olarak kadınların hamileliği sonlandırmamaları ve kendilerinin hamilelikten korunma yöntemlerine başvurmamalarıdır.

Türkmenlerde olduğu gibi Kürt ve Araplarda da gebelikten korunma hoş karşılanmamaktadır. Günümüzde ise hamilelikten korunmak için insanlar modern tıp yöntemlerini daha çok tercih etmektedirler. Kadın her şeye rağmen hamile kalırsa zaman geçirmeden tıbbi yöntemlere göre ve doktor yardımıyla çocuğu aldırılmaktadır. Çünkü günümüzde geleneksel yöntemlerin bazen tehlikeli ve zarar verici sonuçlara sebep olabilmesi sebebiyle modern tıba yönelimler artmıştır.

2.1.1.3. Hamilelik Dönemi

Hamilelik dönemi, kadının rahmine bebeğin düşmesi ile başlayan ve doğuma kadar geçen süreç olarak bilinmektedir. Bu dönem hem ruhsal hem de fiziksel olarak gereken şartları bünyesinde sağlayan kadın için en önemli dönemlerden biridir. Hamilelik dönemi bireysel bir hadise olduğu kadar bir aileyi topluma bağlayan ve ailenin sürekliliğini sağlayan önemli bir süreçtir. Dolayısıyla kadının hamile olduğu anlaşıldığında kendisinden başlayarak sırasıyla ailesini, yakın çevresini ve toplumu ilgilendiren bir dönem başlamış sayılır. Kadın; hamileliği ile birlikte, aile içinde ve toplumda o ana kadar sahip olduğu rol ve statüsüne bir yenisini eklemektedir. Bu nedenle hamilelik dönemi bir kadın için, biyolojik olduğu kadar psikolojik ve sosyal açıdan da önemli bir geçiş dönemi olarak sayılmaktadır (Ercan, 2002, s. 43).

Erbil’de bir kadının hamile olması aile, akraba ve çevresindeki insanlar tarafından neşe ve sevinçle karşılanır. Türkmenlerde hamilelik dönem ile ilgili çok sayıda uygulama ve ritüel bulunmaktadır. Bu uygulamaların çoğu unutulmuş ama bazıları bugüne kadar devam etmiştir. Erbil Türkmencesinde hamile olan kadınlar için *karınlı*, *hamile*, *iki canlı*, *karını var*, *yüklü* gibi adlandırmalar yapılmaktadır. Türkiye’de de hamile kadına *gebe*, *yüklü*, *hamile* gibi

isimler verilir (Örnek, 1977, s. 135). Erbil’de hamilelik döneminde annenin ve çocuğun sağlıklı kalması için de birçok geleneksel uygulama bulunmaktadır. Hamile kadın kendisini korumak için ağır eşya taşımaz, fazla iş yapmaz ve diğerleri tarafından önem görür. Türkmenlerde genellikle hamile kadına çok iyi bakılır, onlara göre hamile kadının çocuğuna olumsuz bir etki olmaması için kadın fazla bağırmmamalı ve kavga etmemelidir. Çünkü hamile kadının mizacı çok hassas olur; en ufak bir rahatsızlık onun sinirlenmesine yol açabilir (Murad, 2009, s. 173). Hamile kadın, hamilelik belirtilerini utançtan dolayı evde kendisiyle yaşayan kayınbabası ve kayınpederlerinden saklamaya çalışır (KK.1, KK.23). Bu durum Erzurum’da da bulunmaktadır. Erzurum’da yeni gelinler, hamile oldukları belli olmaması için, bellerine peştamal bağlar, bol etek giyerler ve aynı zamanda aileleri arasında iki kat otururlar; çünkü karınları belli olması ayıp sayılır (Bolçay, 2011, s. 590). Bu uygulama Araplarda da bulunmaktadır. Araplarda hamilelik haberi hoş karşılanmaktadır. Kadın hamileliğini ilk olarak eşine, kayıinvalidesine ya da annesine söyler ve hamilelik durumunu nazardan dolayı birkaç ay gizler. Bu dönemde giyim seçimi de bu gizliliği destekleyecek şekilde bol ve vücut hatlarını göstermeyecek biçimde olur (KK.114, KK.131). Bu gizleme olayı bugüne de devam etmektedir.

Türkmenlerde çocuğun çeyizi hamile kadının annesi tarafından hazırlanır, ancak annesi vefat eden hamile kadının çocuk çeyizi, teyzesi ya da ablası tarafından hazırlanır. Türkmenlerde özellikle ilk çocuk için en güzel ve en pahalı kıyafetler alınır veya dikilir. Türkmenlerde hamileliğin yedinci ayından itibaren çocuk hazırlıklarına başlanır. Bu hazırlıkların ilk başında beşik yaptırılır (KK.7, KK.12, KK.14). Çocuk çeyizi beyaz pamuk kumaştan yapılır ve aynı zamanda yeni doğan bebekte cilt alerjisi olmasını engellemek için hazırlanan çeyizde yün kumaşı hiçbir şekilde kullanılmaz (KK.2, KK.7, KK.18). Geçmiş dönemlerde çocuğu beşiğe bağlamak için ince kumaştan yapılan *Bağırdağ*¹ olarak bilinen bir kumaş parçası kullanılmış, kızın annesi hazırladığı çeyizi bir bohça içine koyup doğum gününden on gün önce hamile kadının evine götürürmüş (KK.2).

Türkmenlerde gebe kadının çirkin şeylere bakmasına izin verilmez, çünkü doğulacak çocuğun da çirkin olacağına inanılır. Çocuğun güzel olması için, anne adayına genel olarak güzel kişiyle oturması veya aynaya bakması tavsiye edilir (KK.8, KK.14, KK.15, KK.16).

¹ Bağırdağ, çocuğun kundağını sarmaya yarayan ip, yünden örülen bir kumaş parçasıdır.

Aynı zamanda çocuğun güzel olması için kadına karpuz, bal, süt ve nar verilir (KK.36, KK.34, KK.48). Türkmenlerde hamile kadın yoğun iş yapmaz, ağır kaldırmaz ve sürekli dinlenmesi istenir (KK.2, KK.3, KK.14, KK.16, KK.34, KK.49). Kadının hamileliği sağlıklı devam etmesi için, kadına bol meyve ve et verilir (KK.18, KK.20, KK.47, KK.48, KK.50). Aynı zamanda hamile kadını nazardan korumak için sürekli dışarı veya ziyaretlere gitmesine izin verilmez (KK.14).

Günümüzde Erbil bölgesinde hamile kadının yaşadığı bütün duygu, sevinç ve üzüntülerin çocuğa yansıtacağı inancı vardır. Bu nedenle çoğu ailelerde hamile kadına çok iyi bakılması gerektiği düşüncesi hâkimdir. Erbil şehrinde tespit edilen hamilelik dönemiyle ilgili inanç ve uygulamalar, Türk dünyasından tespit edilen hamilelik dönemiyle ilgili inanç ve uygulamalara benzediği görünmektedir.

2.1.1.4. Çocuğun Cinsiyeti

Hamilelik sırasında en önem verilen hususlardan biri de doğacak çocuğun cinsiyetinin belirlenmesidir. Çocuğun cinsiyeti konusunda, anne ve babanın isteğinin dışında, kişinin bağlı bulunduğu ailenin veya toplumun isteği de ön plandadır (Eroğlu, 2008, 87). Çocuğun cinsiyeti gerek aile ve akrabalar gerek yakın çevre tarafından merak konusu olur. Bu düşünceyle hamile kadına yönelik bir takım uygulama ve halk inançları oluşmaktadır (Alyar, 2020, s. 20). Çoğu toplumlarda ilk çocuk için annenin de babanın da dileği erkek çocuktur. Bu amaçla rüyalara oldukça önem verilir. Ayrıca, hamile kadının karnı ve kalçasının aldığı şekle, yüzünün lekeli ve temiz olmasına, yapılan fallarda oturduğu nesnelere göre de çocuğun cinsiyeti hakkında sonuçlara ulaşılır (Boratav, 1984, s. 145).

Türkmenlerde gebelik döneminde, doğacak çocuğun cinsiyeti konusu en önemli konulardan biridir. Geleneksel Türkmen kültüründe; ailelerin erkek çocuk beklentileri daha ağır basmaktadır. “*Erkek olsun da çamurdan olsun*” anlayışı bugünde kadar hemen hemen her yörede geçerlidir (Murad, 2009, s. 181). Bu inanç Erbil’de yaşayan bütün toplumlarda bulunmaktadır. Kürt toplumunda, çoğu toplumlarda olduğu gibi ilk çocuğun erkek olması arzulanır. Bu nedenle ailelerdeki beklenti ilk çocuğun erkek olmasıdır.

Türkmenler kadının karnındaki çocuğun cinsiyetini bilmek için birçok uygulamaya başvurmaktadır. Erbil Türkmenlerinde kadının karnı yuvarlak veya daire şeklinde olursa kız;

dik, sivri ve dörtgen şeklinde olursa erkek çocuğa hamile olduğuna inanılır (KK.2, KK.6, KK.10). Kürtlerde ise hamile kadının karnına bakarak çocuğun cinsiyetini tahmin etmek en yaygın pratiklerden biridir. Hamile kadının karnı yukarıda ve dikse erkek çocuğa, yuvarlak ve aşağıdaysa kız çocuğa hamile olduğuna inanılır (KK.53, KK.54, KK.55, KK.56, KK.57, KK.58, KK.61, KK.64, KK.73, KK.73, KK.84, KK.88). Kadın güzelleşirse erkek, çirkinleşirse kız çocuğa hamile olduğuna inanılır. Bu düşüncenin nedeni de eskiden kız çocuğunun annesinin güzelliğini aldığına olan inançtır. Bu nedenle hamile kadın çirkinleşirse kız çocuğa hamile olduğuna inanılır (KK.2, KK.7, KK.16). Hamile kadın tembelleşirse kız çocuğa, sürekli evde çalışırsa erkek çocuğa hamile olduğu şeklinde yorumlanır (KK.6, KK.7). Hamile kadının attığı ilk adım sağ ayağıyla başlarsa erkek, sol ayağıyla başlarsa kız çocuğa hamile olduğu düşünülür (KK.40).

Türkmenlerde çocuğun cinsiyetini öğrenmek için genellikle rüyalara dikkat edilir. Rüya horoz gören hamile kadının erkek çocuk doğuracağına inanılır (Bayatlı, 2020, s. 26). Kürtlerde de rüya inancı mevcuttur. Rüya hamile kadının yumurta yemesi, erkek çocuğa hamile olduğu şeklinde yorumlanır (KK.58). Araplarda ise evli kadın rüyasında kurban kestiğini görürse yakında erkek çocuğa hamile kalacağına inanılır (KK.106). Kadın eğer başı üzerinde taç görürse yine erkek çocuk doğuracağına inanılır (KK.101, KK.105, KK.128). Kadının rüyasında saçının uzun, yumuşak ve güzel olduğunu görmesi kız çocuğa hamile olduğuna delil sayılır (KK.133). Kadın rüyasında ceylan görürse ceylan kadar güzel bir kızı olacağına inanılır (KK.126,136). Aynı zamanda Türkmenlerde rüyasında balık ve elma gören kadının çocuğunun kız olacağı inancı çok yaygındır (Hamamchi, 2019, s. 25). Türk halk kültüründe elma motifi oldukça önemlidir. Elma; Türk halkının âdet ve inançlarında pek çok pratik ve uygulamalarda rastlanılan bir meyvedir (Altun, 2008, s. 263). Türk kültüründe elma ya da elmalı yerlerin çocuksuzluğa çare olduğunu bilinmektedir (Yeşil, 2012, s. 65). Manas destanında; Manas'ın dünyaya gelişinde Cakıp Han'ın *"Seninle evlendiğim, tam on dört yıl oldu. Sen belini sağlam bağlamadın, bir çocuk doğurmadın. Mezarlı yerleri, yatırları ziyaret edip elmalı, kutlu yerlerde yuvarlanmadın, kutlu pınarda gecelerce kalıp çocuk istemedin"* (İnan, 1992, s. 6) diyerek elmalı yerlerin, yuvarlanma ve yatır ziyaretlerin çocuksuzluğa ilaç olduğunu belirtmektedir.

Türkmenlerde çocuğun cinsiyetini öğrenmek için anne adayının haberi olmadan bir sandalyenin altına makas, diğer sandalyenin altına bıçak konulur. Anne adayını makas olan sandalyeye otursa kız, bıçak olan sandalyeye otursa erkek çocuk sahibi olacağına inanılır (KK.3, KK.7, KK.14, KK.15, KK.16). Bu uygulamaya benzeyen diğer bir uygulama ise, bir çocuğun önüne makas ve bıçak konulur ve seçmesi beklenilir, çocuk makası seçerse kız, bıçağı seçerse kadının erkek çocuğa hamile olduğuna inanılır (KK.7). Aynı zamanda çocuk cinsiyetini öğrenmek için yapılan diğer uygulama da hamile kadının haberi olmadan kafasına tuz saçılır, kadın elini başı üzerine koyarsa erkek, burnu üzerine koyarsa kız çocuğa hamile olduğu söylenirdi (KK.7). Tuz serpmeye geleneği Kırgız Türklerinde de bulunmaktadır (Polat, 2005, s. 77).

Türkmenlerde hamile kadının teni beyazlaşırsa erkek, esmerleşirse kız çocuğa hamile olduğuna inanılır (Paşayev, 1995, s. 11).

Türkmenlerde çocuğun cinsiyeti genellikle aşırma şekline bakarak da tahmin edilir. Sumak gibi ekşi yemeklere aşiren kadının kız çocuğu, tatlıya aşiren kadın ise erkek çocuğunun olacağına inanılır (KK.27, KK.31, KK.34, KK.35, KK.36, KK.48). Bu inanç günümüze kadar da devam etmektedir. Bazen çocuğun cinsiyeti hamile kadınların sesinden tahmin edilir. Erkek çocuğa hamile olan kadının sesi daha kalın ve kaba olur, aksine kız çocuğa hamile olan kadının sesi daha nazik ve yumuşak olur (KK.28).

Erbil Türkmenlerinde bir kadın daha önceden doğum yapmışsa, çocuğunun saçındaki kıvrımlara bakılır. Çocuğun saçında bir kıvrım varsa ikinci çocuğun erkek olacağına, iki kıvrım varsa ikinci çocuğun kız olacağına inanılır (KK.39).

Araplarda kadın hamilelik dönemine güzelleşirse kız çocuğa, çirkinleşirse ve yüzünde çil ve leke olursa erkek çocuğa hamile olduğu söylenir (KK.109, KK.122, KK.138). Bu uygulama Türk toplumunda da oldukça yaygındır, ama Türklerde kadın hamilelik döneminde güzelleşirse erkek çocuğa, çirkinleşirse kız çocuğa hamile olduğuna inanılır (Doğaner, 2006, s. 66). Kız çocuğa hamile olan anne adayını tembelleşir ve sürekli uyur, erkek çocuğa hamile olan ise çalışkan olur (KK.128).

Diğer bir uygulama ise Araplarda çocuğun cinsiyetini bilmek için hamile kadının haberi olmadan başının üzerine tuz serpilmesidir. Tuz serpildikten sonra kadın hareket ederse

erkek çocuğa hamile olduğu düşünülür (KK.150). Diğer bir uygulama ise makas ve tarak uygulamasıdır. Bu uygulamada iki tepsi getirilir. Birinde makas diğesinde ise tarak bulunur. Her iki tepsi bir kumaşla örtülür. Hamile kadının bunlardan birini seçmesi gerekir. Tarağı seçerse kız, makası seçerse erkek çocuğa hamile olduğuna kanaat getirilir (KK.144). Erzurum ve Kars yöresinde bu uygulamaya benzeyen bir uygulama vardır. Erzurum yöresinde hamile kadının haberi olmadan oturabileceği yerlerin altına makas ve bıçak konur. Anne adayı, makas üstüne oturursa kız; bıçak üstüne oturursa erkek çocuğa hamile olduğuna inanılır (Kalafat, 2010, s. 87).

Günümüzde bu uygulamaların birçoğu ortadan kalkmıştır ve modern tıptan faydalanılmaya başlanmıştır. Bu uygulamalar sadece geleneksel kültürü yaşatmak adına daha çok kırsal bölgelerde ve yaşlılar arasında yaşatılmaya devam etmektedir.

2.1.1.5. Aşerme

Kadın hamile kaldıktan sonra aşerme aşamasına girmektedir. Aşerme gebeliğin belli bir döneminde gebe kadında görülen bir durumdur. Deyimin aslı aş yeme, bu şekliyle yiyeceklerden tiksime demektir (Boratav, 1984, s. 164). Aşerme tıp bilimine göre, hamilelik sürecinde kadının bazal metabolizması artarak hipofiz ve tiroit hormonları bozulur. Bunların neticesinde gebe kadının psikolojik durumu değişir. Gebe bu süre zarfında aşermeye başlar. Bu durum bazen üç aylık dönem sonuna kadar sürer veyahut bazı anne adaylarında doğuma kadar devam da edebilir şeklinde izah edilmektedir (Başar, 1972, s. 37). Türk topluluklarında hamile kadınların aşermesi olayı bulunmaktadır. Buna olaya göre, aşeren kadının canı ne isterse, onun muhakkak bulunması gerekir. Bu istekler çoğu zaman beslenme ile ilgilidir. İstekler genellikle pahalı ve kıymetli şeyler değil, çoğunlukla temini zor olan şeylerdir. Örneğin yaz aylarında kış meyvesi isteme, az yapılan bir tatlılar gibi isteklerdir. Bu isteklerin yerine getirilmesi gerekir. Aksi halde bebekte bir noksanlığın ya da bir lekenin oluşacağına inanılır (Kalafat, 2000, s. 30).

Erbil Türkmencesinde aşerme dönemine *Yeriçlemeğ*, *Yeriklemeğ* denilmektedir (KK.29, KK.34). Erbil Türkmenlerinde aşermeyle ilgili bulunan inanca göre, aşeren kadına canının istediği yemek verilmezse, doğacak çocukta bir sıkıntı olabilir ve kadının aşerdiği yiyeceğin çocuğun vücudunda ya da yüzünde bir iz olarak çıkacağına inanılır (KK.2, KK.13, KK.24, KK.27, KK.30, KK.33, KK.47, KK.48). Anne adayının canı ne isterse aile o şeyi

bulmak için büyük bir çaba gösterir. Aşerme daha çok mevsimi olmayan meyveler üzerine olur, örneğin kış mevsiminde karpuz istemek, Türkmen aileleri ise kadının aşerdiği şeyi ne kadar zor olursa olsun, o şeyi bulmaya çalışırlar (KK.14). Aşeren kadınların, aşerdiği şeyin tadına bakması gerekir. Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Araplarda aşeren kadının isteği karşılanmazsa aşerilen şey doğacak bebeğin başında ya da yüzünde kırmızı ya da kahverengi nişan (leke) olarak çıkacağına inanılır (KK.28, KK.51, KK.57, KK.63, KK.68, KK.69, KK.72, KK.99, KK.123).

Erbil’de yaşayan her üç toplumda hamile kadına saygı ve isteklerini yerine getirmek için büyük bir çaba gösterilmektedir. Her üç toplumda ada ortak olan hamile kadının tüm isteklerinin elden geldiğince aile ve eşi tarafından yerine getirilir.

2.1.2. Doğum Anı

Üretkenliğin önemli bir sembolü olan doğum anı, tüm toplumlarda zor ve meşakkatli bir süreç olarak bilinmektedir. Doğum anı sıkıntısız ve sorunsuz olabilmesi ve bebeğin sağlıklı bir şekilde dünyaya gelebilmesi için çeşitli ritüel ve pratikleri uygulanır (Yeşil, 2012, s. 72).

2.1.2.1. Doğum Anındaki Yapılan Ritüeller

Geçiş dönemlerinin ilki olan doğum, bütün kültürler için yaşamın ve soyun devamlılığını sağlaması açısından kıymetli ve kutsal bir an olarak bilinmektedir (Baysal, 2020, s. 1108). Doğum anı çok hassas, duygulu, endişeli ve önemlidir. Hamile kadının, kolay doğum yapmasını sağlamak amacıyla da birçok uygulama ve ritüel mevcuttur.

Bütün uluslarda olduğu gibi Türkmenlerde de özlemle beklenen çocuğun kucağa alınacağı doğum anı sabırsızlıkla beklenir. Kadının bu meşakkatli durumu en rahat ve sağlıklı olarak atlatabilmesi için toplumda bu durumla ilgili çeşitli pratiklere başvurulur. Türkmenlerde kadının doğum anındaki acısını dindirmek ve doğumunun kolay olmasını sağlamak için de bazı uygulamalar bulunmaktadır. Doğum sırasında hamile kadının günahlarından arındığına inanılır (KK.2.3.9.11.19.24.50). Doğum yaptıran kişiye *ebe* denir. Türkmenlerde her ailenin kendine özel bir ebesi vardır. Eskiden ebeler doğum yapan kadının yanında bir hafta kalırmış (KK.2, KK8). Aynı zamanda geçmiş dönemlerde kadının doğumu

kendi evinde yapılmış (KK.7, KK.15, KK.22, KK.45). Kürtlerde de doğum saati yaklaştığında komşular, doğum yapacak kadının evinde toplanırlarmış. Her ne olursa olsun hamilenin başında bir ebenin bulunması da şartmış (Nikitin, 1976, s. 193). Doğum anında doğum odası hazırlanır ve doğumla ilgili önemli gereçler odada bulundurulur (KK.35). Doğum esnasında doğumu yaptıran ebe ustura (jilet), iplik, makas, bez, havlu, leğen, defne sabunu, hamam taşı ve sıcak su gibi malzemeler kullanır (Murad, 2009, s. 188). Aynı zamanda doğum odası sıcak tutulmaya çalışılır (KK.10). Kadının doğum sırasında güçlü kalması için başının yanına Kur'an-ı Kerim konur, aynı zamanda يا قريب الفرج (Yâ karîb'el-ferec) duasını okunur (KK.1., KK.2, KK.14, KK.33). Erbil Türkmenleri erkek çocuğun doğumuna sevinir, bu yüzden yeni doğan çocuk *erkekse dünya güldü, kızsaa dünya ağladı* derler (Al-Âssafî, 2012, s. 142). Türkmenlerde ilk doğuma ve bilhassa ilk erkek çocuğa büyük ehemmiyet verilmektedir. Doğumu yaptıran ebeye para ve hediyeler verilir, özellikle çocuk erkekse ebeye verilen hediyelerin değeri ve miktarı daha fazla olur. Erkek çocuk için daha çok para ve armağanlar verilir. Eskiden kadın kız çocuk doğduysa genel olarak ebeye hiçbir şey verilmezmiş (KK.28., KK.34, KK.35, KK.48). Ebeler doğum karşılığı para istemez ama ev sahibi ikramiye ve hediyeler verir (KK.10).

Türkmenlerde eskiden nazar ve Kıskançlık korkusuyla doğum haberini insanlardan özellikle çocuğu olmayan kadınlardan saklarırlarmış (KK.2). Bebek doğumdan beş gün ya da bir hafta sonra yıkanmış (KK.34, KK.35). Bu uygulama hem Kürt hem de Araplarda bulunmaktadır. Erbil'de eskiden çocuk doğduktan sonra sadece temizlenir, vücudu yumuşak bir bezle silinir ve çocuk hiçbir şekilde yıkanmaz. Ebe çocuğu üç ya da bir hafta sonra yıkarlarmış (KK.51, KK.55, KK.61, KK.78, KK.92). Bebek defne sabunu ve beyaz yumuşak bir bezle yıkanır daha sonra çocuğu kundaklayıp başını desteklemek için hafif bez ile bağlarlar (KK.29). Türkmenlerde bebek yıkadıktan sonra ağzına şeker ve su sürülür (KK.10, KK.31). Bu uygulama Kürtlerde ئاوى شەكر (Avî Şâkır) Araplarda ise قنڭاغ (Kundağ) olarak bilinmektedir (KK.100, KK.112, KK.123, KK.124). Bu uygulamalar neredeyse hiç kalmamış. Çünkü günümüzde doğumlar daha çok hastanelerde gerçekleşmektedir ve çocuk aynı günde yıkanmaktadır.

Günümüzde ise bebeğin doğumu çok farklı bir şekilde karşılanmaktadır. İlk olarak doğum evde değil hastanede gerçekleşmektedir. Doğum gerçekleşmeden önce gelecek çocuk

erkekse oda mavi; kızsaa oda pembe balonlarla süslenir. Bebek dünyaya gelince mutluluk göstergesi olarak hastanedeki hemşirelere bir miktar para dağıtılarak çocuğun sağlıklı yaşaması için dilekler dilenir (Abu-Salih, 2019, s. 21).

2.1.2.2. Göbek ve Plasenta ile İlgili İnançlar

Doğumun önemli aşamalarından biri de göbek kesme uygulamasıdır. Dokuz aylık bir süreden sonra anne ve bebeğin ayrılma vakti gelmiştir. Halk kültüründe bebeğin göbeği ve plasentası de bebek kadar değerlidir; çünkü plasantanın bebekle bir kader birliğinin olduğu inancı oldukça yaygın bir fikir olmakla birlikte göbek kesme olayından hemen sonra bebeğin göbeği ve plasentasıyla ilgili işlemler başlamaktadır (Tanyıldızı, 2015, s. 1077). Evde yapılan doğumlarda, doğum esnasında anne karnından çocuktan hemen sonra plasenta düşmektedir. Halk arasında plasentaya çocuğun bir parçası olarak bakılır ve eşle çocuk arasındaki bu bağ nedeniyle çocuğun geleceği üzerinde olumlu ya da olumsuz etkisi olacağına inanılır. Bu durum göre plasentayla ilgili birtakım inanç ve uygulamalar bulunmaktadır (Ercan, 2002, s. 53).

Bütün milletlerde olduğu gibi Erbil Türkmenlerinde plasenta ve göbekle ilgili birçok uygulama bulunmaktadır. Öncelikle çocuğun plasentası ailenin ebesi tarafından bıçakla kesilirdi (KK.7). Türkmencede plasentaya *yoldaş* denilmektedir (KK.1). Bebeğin rahat bir şekilde uyuması için, bazı Türkmen aileleri plasentayı bir kumaşa sararak kırk gün boyunca çocuğun başı altına koyarlar. Bu uygulamanın bebeği kötü ruhlardan koruyacağına inanılır (Yaralı, 2004, s. 30). Bazı aileler plasentayı gömerler (KK.10, KK.34, KK.35). Gömme işlemi hem Kürt hem de Araplarda da bulunmaktadır. Kürtlerde plasenta; köpek veya herhangi bir hayvan tarafından yenilmemesi, bir insanın üzerinden geçmemesi için derin bir çukur kazılarak oraya gömülür ve bu işlem genellikle ebe tarafından yapılır (KK.53, KK.58, KK.61, KK.64, KK.73, KK.86, KK.87, KK.92, KK.99). Sadece bu nedenle değil bazı aileler ise göbek üzerine büyü yapılacak korkusuyla göbeği gizli bir yere gömerler (KK.72, KK.94). Araplar ise genellikle plasentayı gömerler (KK.103, KK.107, KK.116, KK.119, KK.123, KK.126, KK.128, KK.131, KK.133, KK.139, KK.142, KK.147). Türkmenleri Bazıları ise doğum yapan kadının yüzündeki lekeleri gidermek için plasentayı gömmeden önce kadının yüzüne sürerler (KK.2). Plasentadan daha önemli olan şey ise çocuğun göbeğidir. Çoğu aileler çocuğun göbeğini saklarlar (KK.31) ya da bebeğin göbeğini önemli yerlere atarlar.

Örneğin anne adayı çocuğunun öğretmen olmasını isterse göbeğini okula atar (KK.34, KK.35). Aynı zamanda erkek çocuğun cami ve dine meyilli olması için göbeği camiye atılır (KK.4, KK.7, KK.12, KK.16, KK.35). Bu uygulama bütün Erbil’de bulunmaktadır. Başka bir uygulama ise çocuğun göbeğini önemli yerlere gömmektir. Kürtlerde yeni doğan çocuğun göbeği nereye gömülürse büyüyünce oraya meyledeceğine inanılır. Yeni doğan çocuğun göbeği cami duvarına veya cami avlusuna gömülürse çocuğun dindar olacağı yorumlanır. Çocuğun göbeği okula atılırsa öğretmen veya çalışan bir insan olacağı düşünülür. Bazı aileler erkek çocuklarının zengin veya tüccar olmaları için çocuğun göbeğini esnaf çarşısına gömerler (KK.51, KK.52, KK.54, KK.57, KK.67, KK.69, KK.75, KK.77, KK.84, KK.91, KK.94).

Türkmenlerde bazı kadınlar ilk çocuğunun göbeğini saklar daha sonra çocuğu olmayan kadına verir. Hamile olmayan kadın, göbeği su içine koyup ardından suyu içer ya da üzerine döker, bu ritüelden sonra hamile kalacağına inanılır (KK.7). Bu uygulama Araplarda da bulunmaktadır. Kaynak kişi bu uygulamayla ilgili kendi yaşadığı olayı şu şekilde paylaşmıştır:

“Bizde kadının düğünden çok kısa bir süre sonra hamile kalması gerekir. Yoksa kayınvalidesi ve kocası ailesinin tarafından özellikle kocasının kız kardeşleri tarafından horlanır. Bu horlama ve aşağılama kıskançtan kaynaklıdır. Ben üç sene boyunca hamile olamadım, herkes bana kısır diyordu. Ablam o dönemde doğum yapıyordu. Beni kendisiyle birlikte hastaneye götürdü. Daha sonra çocuğun plasentasını ayağımın üzerinde kestiler ve ayağıma sardılar. Aynı zamanda üç gün boyunca çorap giymemi tavsiye ettiler. Ben eve gider gitmez çorabı çıkarıp ayağımı yıkadım. Çünkü ben bu tür hurafelere inanmıyorum. Neyse iki ay sonra hamile olduğumu öğrendim. Hala kendime soruyorum acaba bu inanç gerçek miydi?” (KK.101).

Plasenta bazı Türk topluluklarında kısırlık tedavisi için de kullanılmıştır. Harput’ta, kısırlığı gidermek için yeni doğmuş bir çocuğun plasentasından küçük bir parça kurutulur ve çocuğu olmayan kadınlara gizli olarak yedirilir. Aynı zamanda İstanbul şehrinde yeni doğum yapmış bir kadının plasentası hemen hamama alınır ve çocuğu olmayan kadınların çocuğu olması için bunun üzerine oturtulur (Bekki, 2004, s. 58-53). Bu uygulama Araplarda da

görülmektedir. Bazı Arap kadınları hamile kalmak için plasentayı bir leğen su içine koyar ve o suda yıkanır. Bu şekilde hamile kalacaklarına inanırlar (KK.102).

Hastanelerde yapılan doğumlarda bu tür işlemler söz konusu değildir. Doğum yapılan kültürel ortamın değişmesiyle, birtakım inançların bunlara bağlı uygulamaların da etkinliklerini yitirdiklerini görülmektedir (Örnek, 1977, s. 143). Erbil bölgesinde eş ve göbek ile ilgili tespit edilen inanç ve pratikler, diğer Türk toplulukları arasında tespit edilen inanç ve pratiklerle büyük bir benzerlik arz etmektedir. Arap ve Kürtlerin bazı uygulamalarında Türk toplumun izlenimleri bulunmaktadır.

2.1.3. Doğum Sonrası

Doğum sonrasında yapılan uygulamalar, annenin ve bebeğin sağlığını, huzurunu ve mutluluğunu temin etmek amacıyla yapılmaktadır (Yeşil, 2012, s. 79). Doğum öncesi ve doğum anında bulunan uygulamalar doğum sonrasında da devam etmektedir. Bu uygulamaların amacı da anne ve çocuğu kötü ruh ve durumlardan korunmaktır (Çetin, 2021, s. 113).

2.1.3.1. Lohusalık

Yeni doğum yapan, iyileşip yataktan kalkmayan kadınlara lohusa; doğumdan iyileşmeye kadar geçen süreye de lohusalık dönemi denilmektedir (Yeşil, 2012, s. 89). Lohusalık dönemi doğumdan sonra hem anne hem de çocuk için çok hassas bir dönem sayılmaktadır. Anne adayı ve çocuğu bu dönemi sağlıklı bir şekilde geçirmek için evdeki bütün kişilerden destek ve ilgi görür. Lohusa kadın kırk gün boyunca yatakta kalır. Kadının doğumdan sonra yatakta kalma süresi kadının fizyolojik durumuna, çevre koşullarına, doğumunun zor ya da kolay oluşuna, iklime, ailenin varlıklı veya yoksul oluşuna, hatta gelinin sevilip sevilmemesine göre bile farklılık gösterir (Örnek, 1977, s. 144). Doğumdan sonraki dönem anne ve bebek için özel bir dönem olarak bilinmektedir. Her kültürde farklı inanç ve uygulamalar bulunmaktadır. Doğumdan sonra lohusa kadında hormon dengelerinin değişmesi nedeniyle bazı psikolojik ve fizyolojik değişimler meydana gelir. Bu nedene bağlı olarak kadında ateşlenme ve sinir sisteminin hassaslaşması gibi birtakım durumlar yaşanabilir. Bu durum, daha önce halk tarafından bilinmediği için, kötü ruhların anneye ve

bebeğe musallat olduğu düşünölmüş ve bazı kötü ruhların musallat olacağı inanışından dolayı insanlar birtakım tedbirler almıştır (Alyar, 2020, s. 30).

Erbil’de “*Lohusa kadının ve çocuğunun mezarı kırk gün açıktır*” inancı çok yaygındır. Bu nedenle lohusa kadına ve bebeğine çok iyi bakılır. Doğumdan sonrası anne ve bebeğin psikolojik ve fiziksel hastalıklardan, kötü ruhlardan ve nazardan korumak için birçok geleneksel uygulama yapılmaktadır. Bunların asıl amacı anne ve çocuğunun sağlıklı kalmasıdır (Murad, 2009, s. 199-200). Türkmencede lohusalık sürecine *Zeyistan veya Çille* adı verilmektedir (KK.2). Kürtçede lohusa kadına زەيستانی (Zeyistani) denir (KK.54). Arapçada bu döneme نفاس (nfas) denilmektedir (KK.102). Türkmenlerde lohusalık döneminde kadının çeşitli büyü güçlerinden ve kötü ruhlardan etkileneceğine inanılır. Türkmenler bu dönemde anne ve bebeğini en iyi şekilde korumak için birtakım uygulamalara başvurmaktadırlar. Lohusalık döneminde kızın annesi veya ablası yanında kalır (KK.34, KK.35). Bu dönemde kadının göbeği olmaması ve fiziğı eski haline dönmesi için, kırk gün boyunca kadının karnını sert bir bezle sıkı bir şekilde bağlanır (KK.15). Aynı zamanda kadına sürekli ciğer, yumurta, bal ve pekmez verilir (KK.12, KK.15). Doğumdan sonraki beşinci güne *Baş Kavurmak* denir. Beşinci günde karaciğer kızartıp kadına verirler, çünkü bu şekilde sağlığına, doğal haline döneceğine ve kötü ruhların lohusadan uzak duracağına inanılır (Al-Âssafi, 2012, s. 142). Eskiden yeni doğum yapmış kadının kırk gün boyunca hem kendisi hem de çocuğunun evden çıkması yasaktır. Çünkü yeni doğum yapmış kadının evden çıkması ayıp sayılır. Kürtlerde de yine bu dönemde lohusa kadının evden çıkması ayıp sayıldığı için kadın kırk gün boyunca evde kalır (KK.51, KK.74, KK.86, KK.91). Aynı zamanda çocuğun nazardan korunması için dışarı çıkarılması yasaktı hatta bazı aileler, çocuğı sadece kırk gün değil birkaç ay dışarı götürmezler (KK.2, KK.34, KK.35). Doğum yapan kadın kırk gün boyunca hiçbir şekilde yalnız bırakılmaz, aynı zamanda karanlık ve kalabalık yerde olması yasaktı. Yeni doğum yapan kadın, karanlık yerde yalnız kalırsa kötü ruhların bedenine gireceğine ve çocuğa zarar vereceğine inanılmış. Kaynak kişi bu inançla ilgili kendi yaşadığı olay bizimle bu şekilde paylaşmıştır:

“İlk defa çocuğum oluyordu. Ona nasıl bakacağımı hiç bilmiyordum. Ben de küçük yaşıyordım. Doğumdan birkaç gün sonra uyandım ve odada sadece ben ve beşikte uyuyan oğlum vardı. Bir anda bir ses bana ‘git su kaynat ve çocuğun

başına dök' dedi. Ben de yatağımdan kalktım ve gerçekten mutfığa gidip su kaynattım, suyu odaya getirdim, bebeğin başında durdum ve onu seyretmeye başladım. Bir anda çocuğuma zarar vereceksen ne yapacağımı fark ettim ve oturup saatlerce ağladım. Annem başka bir odada uyuyordu, yanımda olsa böyle bir şey olmazdı. İyi ki çocuğuma zarar vermemiştim” (KK.2).

Lohusalık döneminde ikinci gününden itibaren, çocuğun vücudu kırk gün boyunca susam yağı ile yağlanır, böylece vücudunun yumuşayacağına inanılır. Bu uygulama bugüne kadar devam etmektedir. Yine kırk gün boyunca çocuğun gözüne *İsmid Sürmesi* sürülür. Bu sürmenin gözü güzelleştirdiğine ve kirpiklerin siyahlığını arttırdığına inanılır (KK.1, KK.6, KK.29).

Türkmenlerde yeni evlenen kadınların, lohusanın ziyaretine gitmesi yasaktır, giderse gelecekte çocuğunun olmayacağına inanılır (KK.1, KK.10, KK.20, KK.23).

Erbil’de lohusa kadının kırkı çıkmadan yeni evlenmiş olan gelinlerin, lohusa kadının ziyaretine gitmesi yasaktır. Kürtlerde yeni evlenen gelin lohusa kadını ziyaretinin uğursuzluk getireceğine ve gelinin hamile kalamayacağına inanılır. Bu nedenle gelinin lohusa kadını ziyaret etmesine izin verilmez (KK.52). Bu inanç Türkmenlerde ve Araplarda da oldukça yaygındır.

Görüldüğü gibi Erbil’de doğum yapan kadına, hamilelik döneminde gösterilen ilgi doğumdan sonra da devam etmektedir. Erbil’de yer alan uygulama ve ritüellerin çoğu Türk dünyasında ortaklık gösteren uygulama ve ritüeller örneğidir.

2.1.3.2. Al Karısı

Türk halk kültüründe var olduğuna inanılan pek çok olağan üstü varlıklar insanların hafızasında ve günlük kültürel yaşamlarındaki ritüellerinin içerisinde yer almaktadır. Türk halk kültüründe varlığına inanılan bir başka olağanüstü varlıkta al anası, alkarısı, veya albastı’dır (Çobanoğlu, 2015, s. 134).

Kötü bir ruh olan Al Karısı, Türkiye Türkleri, Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt, Tatar, Yakut, Altay Türkleri ve çoğu Türk toplulukları arasında Abası, Al Karısı, Al Anası, Al Kızı, Al Basması veya Al Arvadı olarak bilinmektedir (Acıpayamlı, 1961, s. 80). Lohusalara

musallat olan bu kötü ruh Çin seddinden Akdeniz kıyılarına, Buz denizinden Hint'e kadar uzamış Türk folklor ve hurafelerinde Al Karısı veya albastı isimleriyle yer almaktadır (İnan, 1986, s. 169). Bu ruh lohusa kadına musallat olduktan sonra kadına ve çocuğa zarar vermeye başlar. Al Karısı, doğum anında fırsat bulup içeri girer, lohusa kadının gözüne görünür ve anne adayı kendinden geçer. Bu kendinden geçme anında Al Karısı anne adayının ciğerini veya yüreğini çıkarır, eve yakın bir çeşme, akarsu veya kuyuya batırıp geri getirir veya annenin yüreğini yer, bunun sonucunda da anne ölür (Murad, 2009, s. 57).

Erbil Türkmenlerinin dilinde Al Karısı'na, *Al nenesi* veya *Şave* denilmektedir (KK.2). Erbil Türkmenlerine göre lohusalık döneminde en büyük zararın Al Karısı ruhundan geldiğine ve bu ruhun çocukları öldürdüğüne veya kaçırdığına inanılmaktadır. Bu inanç günümüze kadar canlı bir şekilde varlığını devam ettirmiştir. Türkmenlerde lohusa kadını Al Karısı'ndan korumak için bazı uygulamalar mevcuttur. Öncelikle ilk defa yıkanan çocuk hazırlanan bir sepete ya da beşiğe yerleştirilir, Şave ruhundan korunmak için baş ucuna veya başının altına Kur'an-ı Kerim ve bıçak konur (KK.14, KK.15, KK.32). Aynı zamanda lohusa kadını Al Karısı'ndan korumak için kırk gün boyunca evden çıkmasına izin verilmez ve yalnız bırakılmaz (KK.1, KK.8, KK.17, KK.21, KK.45). Bununla birlikte lohusa kadına ve bebeğe Şave ruhunun musallat olmaması için lohusa kadın annesi ya da ablasıyla aynı odada kalır (KK.2, KK.8, KK.14, KK.25, KK.36, KK.47). Geçmiş dönemlerde yeni doğan çocuk ölürse Al Karısı'nın öldürdüğüne inanılmış (KK.14).

Türk kültüründe, üzerine pek çok inancın teşekkül ettiği Al Karısı adlı kötü ruh, Kürt kültüründe شهوه (Şave) olarak adlandırılır (KK.100). Eskiden Şave ruhundan korkmayan biri yoktur çünkü Şave ruhunun gerçek bir ruh olduğuna inanılır (KK.94). Kürt toplumunda Şave'nin zarar verici bir cin ya da ruh olduğuna inanılır. Şave ruhunun genellikle yeni doğum yapmış anne adayını ve bebeğini öldürmek istediği inancı hâkimdir. Yeni doğum yapmış kadını Şave'den korumak için geceleri sabaha kadar lohusa kadının odasında nöbet tutulur. Bu şekilde Şave'nin korkup odaya giremeyeceğine inanılır (KK.63, KK.84). Şave'nin gelmesinin ya da yaklaşmasının en önemli belirtileri, kişinin korkudan çılgılık atmak isteyip de sesini çıkaramaması, hareket edememesi ve konuşamamasıdır. Diğer belirtiler ise kişinin sürekli uykulu olması, göğüs kafesi üzerinde biri varmış ve ölecekmiş gibi hissetmesidir (<https://zindazani.blogspot.com/>). Bu belirtiler yeni doğum yapmış kadında olursa Şave'nin

ona değdiğine inanılır. Şave'den uzak durmak için bazı aileler bir hafta ya da kırk gece boyunca çocuğun başı altına Kur'an-ı Kerim, bıçak bazen de soğan koyarlar. Kürtlerde bıçak koruyucu bir nesne olarak bilinmektedir, bu nedenle çocuğun yastığı altına konulur. Aynı zamanda bazı inançlara çocuğun etrafında kötü koku varsı Şave çocuğa yaklaşmayacağına inanılır (KK.56, KK.57, KK.58, KK.83, KK.91, KK.92, KK.99). Buna ek olarak çocuğun kıyafetine ya da yatığına قولا به (Qulabe) yani çengelli iğne takılır. İnanca göre Şave çocuğu kaçırmaması için, çocuk çengelli iğneyle yatağa bağlanır (KK.84). Aynı zamanda çocuk hiçbir şekilde yalnız bırakılmaz, çocuğu Şave kaçırmaması ya da boğmaması için çocuğu çengelli iğneyle yatağına bağlarlar (KK.57, KK.58, KK.85). Eğer çocuk ilk kırk gün içinde ölürse, Şave'nin çocuğu güzelliğinden dolayı kıskanıp öldürdüğüne inanılır (KK.56). Şave'yi kovmak için anne ve çocuğun bulunduğu odanın ortasında mum ya da fener yakılır (KK.71, KK.97).

Araplarda da Al Karısı inancı mevcuttur. Arapçada Al Karısı'na تابعه (Tabaa') denir. تابعه kelimesi takip eden ya da arkadan gelen anlamına gelmektedir. El-Tabaa' efsanevi yaratıklar sınıfında dişi bir cin olarak bilinmektedir. Bu cin genellikle hamilelik döneminde ya da doğumdan sonra ortaya çıkar. Kadını Taba'a'dan korumak için öncelikle kadın hocalara götürülür. Taba'a hamile kadının çocuğunu bazen de kadını kendisini öldürür. Taba'ası olan kadın sürekli kabuslar görür. Araplar Taba'a'dan kurtulmak için evde mum yakarlar. Mumlar söndükten sonra, mumu gömerler (KK.104, KK.128, KK.145, KK.150).

Arapların inancına göre hamile kadın kedilere yaklaşırsa Taba'a ona musallat olacağına inanılır. Bu nedenle hamilelik döneminde kadının kedilerden uzak durması tavsiye edilir. Taba'a genellikle erkek çocukları öldürür. Aynı zamanda Taba'a hamile ya da lohusa kadına yaklaşmaması için kadın hiçbir şekilde yalnız bırakılmaz. Kadını Taba'a'dan korumak için öncelikle Kur'an-ı Kerim, özellikle Felak, Nas ve Cin suresi okunur. Daha sonra Rukye yapılır. Kadın için muska yapılır ve boynuna takılır. Daha sonra kurban kesmesi gerekir (KK.101, KK.102, KK.119, KK.136, KK.142). Bu şekilde lohusa Kadın Taba'a'dan kurtulacağına inanılır.

Günümüzde Al Karısı veya Şave inancı ortadan kalkmaya başlasa da hala bu ruhun var olduğuna ve lohusa kadına zarar verdiğine olan inanç toplumda yaygındır. Al Karısı'nın Türk inançlarından bir miras olarak Erbil bölgesine geçtiğine düşünülmektedir. Türk inançları,

binlerce yıllık köklü tarih ve çeşitli göç dalgaları sonucunda bölgeye aktarılan kültürel unsurlarla zenginleştirilmiştir. Tarihsel olarak Mezopotamya'nın en önemli merkezlerinden biri olan Erbil şehri, çeşitli medeniyetlerin etkisinde kalmış ve ev sahipliği yapmıştır. Bu iki farklı kültürün etkileşimi, geleneksel inanç ve ritüellerin aktararak veya yerel inançlarla sentezleyerek yeni bir kültürel senteze yol açmıştır.

2.1.3.3. Kırklama

Kırklama ifadesi, yeni doğan çocuğun ve annesinin kırk gününü tamamladıktan sonra, evde veya hamamda kırk tas su dökülerek temizletmesi törenidir (Yeşil, 2012, s. 99).

Kırklama törenine Erbil Türkmenlerinde *Qırx Çıxartma* veya *Qırx* adı verilmektedir (KK.24). Kırkıncı günde kötü ruhlar ve Alkarısı'ndan kurtulmak için kırklama merasimi yapılır. Bu merasim ebe veya yaşlı bir kadın tarafından yönetilir. Ebe veya yaşlı kadın tarafından bir leğen içine kırk küçük anahtar, kırk dişli tarak ve bazen de kırk taş konulur. Ebe bunları leğen içine koyduktan sonra anne adayı cin ve kötü ruhlarla konuşmaya başlar, “*Men qırxımı çıxartıyım siz de çıxardın*” cümlesini söyler ve bu şekilde kendisini özgür hissetmeye başlar. Anne adayı yıkandıktan sonra aynı su içinde ebe çocuğu da yıkar. Kırklama töreninden sonra çocuğun daha sakin olacağına inanılır (KK.7). Kırk anahtar ve altın renkli tas çoğu zaman Suudi Arabistan'dan getirilir (KK.2). Aynı zamanda kırklama töreninde bir bardak su üzerine Kur'an-ı Kerim okunur ve evin köşelerine serpilir (KK.34). Türkmen ailelerinde kırklama gününde mevlit okutulur, komşu, akraba ve arkadaşlar davet edilir. Bugüne sadece kadınlar katılır ve anne adayına hediyeler verilir (KK.8, KK.14). Kızın annesi, kızına ve yeni doğulan bebeğe altın hediye takar. Kız bebek için halhal veya bileklik, erkek için ise Muhammediye (özel bir kolye şekli) takılır (KK.14). Demir ve demircilik Göktürkler ve Türk kültüründe oldukça önemlidir (Ögel, 1998, s. 66-71). Su ve demir Türk kültüründe koruyucu nesne olarak bilinmektedir (Ögel, 1988, s. 66-71). Kırklama töreninde bu unsurların kullanılması eski Türk inanç sisteminin izlerinin devam ettiğinin açık göstergesidir. Kırklama töreni Arap ve Kürt toplumunda daha az bir şekilde görünmektedir. Kürt ve Araplar kırkıncı günde anne ve bebeğin kötü ruh ve hastalıklardan kurtulduklarına inanıldığı için kutlama yapılır (KK. 88, KK.96, KK.117, KK.123, KK.144).

Erbil bölgesinde yaşayan bütün toplumlarda nazar inancı çok yaygındır. Bölgede bebeğe ve annesine kırkı çıkıncaya kadar nazar değeceğine inanılır. Kırklama törenini bitirdikten sonra artık kadın ile bebeği nazar ve olumsuzluklardan kurtuldukları için evden rahat şekilde çıkabilirler (KK.108, KK.121, KK.137). Yaptığımız alan araştırmasına göre eskiden kırklama geleneği çok daha yaygınmış ancak günümüzde bu gelenek de diğer pek çok gelenek gibi zayıflamıştır.

2.1.3.4. Ad Verme

Ad verme geleneği bütün insanlığın ortak değerlerinden biridir. Genellikle bütün toplumlarda ad vermeye bağlı inançlar ve uygulamalar mevcuttur. Türk hayatının hemen bütün safhalarında, ad alma, ad kazanma, ad verme işlemleri mühim bir mevki işgal etmektedir (Kalafat, 2010, s. 279). Ad kelimesinin ifade ettiği anlamı ve niteliği sahibine geçirdiğine inanılmaktadır (Yeşil, 2012, s. 106). Kişi isimleri bütün diller, her toplum, kültür ve kişiler için oldukça önemlidir. Hiç kimse doğumunda ismini seçme veya ismini koyma durumunda değildir. Çünkü bunu anne, baba veya bakımından sorumlu olanlar yapar (Kibar, 2005, s. 239). Eski Türkler topluluklarında bir oğlan çocuğu ancak kahramanlık göstermesi hâlinde isim alabilirmiş. Eski Yakutlar Türklerde erkek çocuğa küçüklüğünde verilen ad gerçek adı olarak sayılmazmış. Gerçek ad yay çekip ok attıktan ve bir kahramanlık yaptıktan sonra verilmiş. Kahramanlık gösteremeyen erkekler ise özel adları olmazmış, sadece kendi kabilesinin adını taşarlarmış (Boratav,1984, s. 88). Çocuğa ad verme töreninde genellikle ezan, kamet, dua gibi uygulamalar yapılır.

Erbil’de yaşayan bütün toplumlarda çocuğa üçüncü veya yedinci günde isim verilir. Uzun süre adsız kalan çocuğun fazla yaşamayacağına ve adının kayıplara karışacağına inanılır (Murad, 2009, s. 223). Erbil’de çocuğa ad verme ritüelleri İslam dininin gereklerine göre yapılmaktadır. Türkmenlerde ad koyma törenlerinde yer alan en önemli geleneklerden biri de çocuğun kulağına hafif bir sesle ezan okunmasıdır. Öncelikle çocuğun sağ kulağına azan, sol kulağına tekbir okunur ve bundan sonra sağ kulağına üç defa kendi ismi söylenir. Bu şekilde çocuğa isim verilmiş olur (KK.34, KK.35, KK.1, KK.2, KK.18). Çocuğun ismi, özellikle erkek çocuk baba veya evde bulunan yaşlı kişiler tarafından, kız çocuğunun ise anne veya babaanne tarafından seçilir (KK.35, KK.56, KK.77). Çocuk için daha çok İslam dininde bulunan isimler seçilir (KK.72, KK.73, KK.66, KK.83, KK.89, KK.91). Erkek çocuklara

genellikle Allah veya peygamber isimleri verilir (KK.34, KK.35). Kız çocuklara ise nadir veya babaannesinin ismi verilir (KK.34). Türkmenlerde ad verme konusunda bazen sıfatlar da kullanılır. Erkek çocuk, dedesinin ismini taşırsa ismin yayında “*Küçük*” kelimesi kullanılır örneğin “*Küçük Ali*” (Erbilli, 2019, s. 356).

Görüldüğü üzere Erbil’de yaşayan üç farklı toplumda, ad verme ritüelleri daha çok İslam dini ekseninde gerçekleşmektedir. Bölgede son yıllarda insanlar çocuklarına daha çok yabancı isim veya çok nadir olan isimleri vermeye başlamışlardır. Aileler erkek çocuklarına Yazan, Sadan, Zeyin, Âdam, Teyim, Keyan gibi isimler vermekte, kız çocuklarına ise Roz, Layan, Luna, Lora, Sedra gibi isimleri tercih etmektedirler.

2.1.3.5. İlk Diş ve İlk Saç ile İlgili Ritüeller

Özel günler insanın hayatında oldukça değerlidir. Bu günlerde var olan neşe asla insanın hafızasından silinmez. Bu nedenle, bir insanın hayatında ilk kez değişik ve mutlu bir olay yaşanırsa, özellikle bu konu çocuğuyla ilgiliyse, bu olayın hatırası kişinin hafızasında ölümsüz kalır. Bu özel günlerde gelenek, görenek, âdet ve inançlara dayalı ritüel ve törenler yapılır.

Erbil Türkmenlerinde erkek çocuğun ilk saç kestirilirken, saçının ağırlığınca altın; kız çocuğun saç ağırlığınca gümüş yapılır ve hayır verilir (KK.5, KK.13, KK.17). Bu uygulama hem Kürt hem Araplarda da aynı şekilde bulunmaktadır. Kürtlerde çocuğun saç ilk defa annesi, babası ya da yakın biri tarafından kesilir. Çocuğun saçını kestikten sonra zekât veya saç ağırlığına göre çocuğa altın alınır (KK.73). Kız çocuğun saçını kestikten sonra, saç kuyumcuya götürülür ve saçıyla aynı ağırlıkta olan bir altın parçası alınır, bir de saçın ağırlığına hayır yapılır (KK.61). Araplar çocuğun saçını ilk kez kırkıncı günde keserler. Erkek çocuğun saç ağırlığına gümüş yapılır ve komşulara yemek dağıtılır. Kız çocuğun saç ağırlığında altın yapılır ve yine de komşulara yemek dağıtılır (KK.109, KK.110, KK.115, KK.118, KK.123, KK.145).

Dünyanın bütün bölgelerinde çocuğun hayatında gerçekleşen ilklere çok değer ve kıymet verilir. Ayrıca bu özel günlerde yaşanan sevinç ve mutluluk duyguları asla unutulmaz. Doğumdan sonra önemli görülen olaylardan bir de çocuğun ilk dişinin çıkmasıdır.

Türkmenlerde çocuğun dişinin çıkması aileyi sevince boğar. Çocuğun diş çıkartması her zaman anne, baba ve bütün aile tarafından sevinç ve neşeyle karşılanır aynı zamanda küçük bir kutlama yapılır. Çocuğun dişi ilk çıkmaya başladığında pirinç pişirilir, pişirilen pirinç komşulara dağıtılır (KK.2, KK.14, KK.17). Kürt ve Araplarda bu uygulamaya benzeyen uygulamalar bulunmaktadır. Kürtlerde çocuk diş çıkarttığı zaman küçük bir kutlama yapılır. Bu törende yemekler yapılır, komşu ve arkadaşlara dağıtılır (Alkaki, 2021, s. 122). Çocuğun ilk dişi çıktığında çocuğa hediye alınır (KK.72). Aynı zamanda bugünde hayır yapmanın, fakiri fukarayı sevindirmenin kazayı belayı, uğursuzlukları engelleyeceğine inanılır (KK.94). Araplarda ise diğer toplumlarda da olduğu gibi çocuğun ilk dişinin çıkmasını sevinçle karşılanır. Araplarda bebeğin ilk dişi çıktığında küçük bir kutlama yapılır. Bu kutlamaya سنينية (Seniniye) denir (KK.124). سنينية (Seniniye) Türk kültüründe “*Diş Hediği*” olarak bilinmektedir. Seniniye ile ilgili yapılan ritüellerden biri, öncelikle çocuk büyük bir tepsi içine konulur ve çocuk üzerine şeker ve kuruyemiş serpilir, daha sonra çocuğun ağzına zılgıtlar çekilir (KK.104). Bugünde سليجه (Silice) çorbası yapılır. (Silice) çorbası bakla, mısır, börülce, nohut, fasulye ve buğdaydan oluşmaktadır (KK.119). Bu çorba türü bütün komşulara dağıtılır. Kutlamanın en önemli kısmı da çocuk için alınan hediyelerdir. Çocuğun dedesi çocuğa ya da çocuğun annesine altın ya da kıymetli bir hediye alır (KK.129, KK.144, KK.159).

2.1.3.6. Sünnet

Sünnet tarihi oldukça eski dönemlere aittir. Türk kültüründe İslam diniyle birlikte görünmeye başlayan ve İslam dininin bir gereği olarak görülen sünnet uygulaması, kültürel olarak antik uygarlıklardan beri görülen bir uygulama olarak bilinmektedir (Sakallı, 2020, s. 336). Sünnet Müslümanlar, Yahudiler ve bazı Afrikalılar tarafından uygulanmaktadır. Sünnet töreni Hz. İbrahim Peygamber zamanından kaldığına inanılmaktadır. Yahudiler, erkek çocukları doğumlarının sekizinci gününde mutlaka sünnet ettirirler (Sezen, 1993, s. 72). İslam kültüründe çocukla ilgili geleneksel işlemlerden birisi de sünnettir. Dinsel ve töresel işlemler içerisinde en katısı ve en yaygın olanı sünnet geleneğidir. Hiçbir aile bu köklü geleneğin dışında kalmak istemez. Çünkü sünnet, İslam dininde Hz. Peygamberin yaptığı, uyguladığı, yapmayı öğütlediği ve öğrettiği şeylerden biridir. Sünnet geleneğinin köklü oluşunun bir diğer gerekçesi de Peygamber efendimizin sünnetli doğmuş olmasına dair

inançtır (Eroğlu, 2008, s. 152). Çocukların bir kısmı doğuştan sünnetli doğmaktadır. Bu şekildeki doğulan çocuklara *peygamber sünnetli* denilmektedir (Bozyiğit, 1986, s. 30)

Erbil’de her üç toplumda sünnet çok küçük yaşta yapılır. Geçmiş dönemlerde bazı aileler çok erken sünnet yapar, aynı zamanda geç yapanlar da bulunmaktadır. Ama genel olarak Türkmen aileleri çocuk sünnetini erken yapılır. Çocuk bir ay ya da iki ay yaşına geldikten sonra sünnet edilir (KK.31, KK.34, KK.35). Erbil’de genellikle sünnet salı ya da perşembe günleri yapılır (KK.22). Erbil’de çocuğun sünnet olmasına son derece önem verilir. Sünnet günü bir şölen ve eğlence havasında gerçekleştirir. Bu nedenle sünnet gününde mevlit töreni yapılır (KK.10). Sünnete aile, akraba, komşu ve aile arkadaşları davet edilir sünnetten sonra mevlit yapılır, ilk başta Kur’an-ı Kerim daha sonra mevlit okutulur ve Türkmen folkloruna ait şarkılar söylenir. Bu gelenek günümüze kadar devam etmektedir hatta eski dönemlerden daha görkemli ve gösterişli bir şekilde yapılmaktadır. Bazı aileler sünnet Muharrem ayında yapılmazlar (Yaralı, 2004, s. 31). Çünkü geleneklere göre Muharrem ayın bir hürmeti var ve herkes buna saygı duymalıdır. Bu nedenle Muharrem aynı birçoğu şey yapılmaz bu şeylerin arasında da sünnet töreni de yer almaktadır.

Günümüzde Erbil’de Sünnet töreni çoğu ailelerde görkemli ve gösterişli bir şekilde yapılmaktadır.

2.1.3.7. Çocuk ile İlgili Diğer İnanç ve Uygulamalar

Türkmenlerde çocuk ile ilgili tespit edilen birçok inanç ve uygulamalar bulunmaktadır.

Eski çağlardan bugüne kadar her toplumda yaygın olarak görülen nazar inancı, Türkmen kültüründe de büyük bir yer almaktadır. Türkmenler arasında nazara karşı çeşitli pratikler yapılmaktadır. Çocuğunu nazardan korumak isteyen anne, nazarı kötü olan kişinin *Arxauda ilan war* yani (Arkanda yılan var) der bu şekilde çocuğunu kötü nazarlardan koruyacağına inanır (Bayatlı, 2020, 43). Yine çocuğu nazardan korumak için, çocuğun yatağına mavi nazar boncuğu, başı altına Kur’an-ı Kerim veya bıçak konulur, bunlar sadece nazardan değil çocuğu kötü ruhlardan korumak için yapılır (KK.1, KK.41, KK.34, KK.35). Bazı aileler misafir gelemenden önce çocuğun boynuna ya da yatağına altın kolye takarlar. Yatağa ya da çocuğa altın takma gelen kişinin gözü altına kayması ve çocuğa bakmaması

için yapılır. Bu şekilde çocuğu nazardan koruyacaklarına inanırlar (KK.16). Doğumdan sonra ölen çocuğun, nazardan öldüğü zannedilir (KK.1, KK.35).

Erbil Türkmenlerinde, anne bebeğiyle gece vakti dışarı çıktığı zaman, cinlerin ve kötü ruhların çocuğa yaklaşmamları için bebeğin göğsü üzerine bir parça ekmek koyar (Al-Âssafi, 2012, s. 143).

Erbil Türkmenlerinde, çok ağlayan çocuğa *Avan* denir. Onu susturmak için ayakkabı altına bulunan çamuru çocuğun alnına sürerler (Al-Âssafi, 2012, s. 143). Ağlamakla ilgili başka bir uygulama da çok ağlayan çocuğun beşiği altına soğan kabuğu ya da soğan konulur, bu şekilde sakin olacağına inanılır (KK.2).

Yürümeyen çocuk için yapılan birçok uygulamalar bulunmaktadır. Erbil’de yaşayan Türkmen aileleri, yürümeyen çocuğun ayaklarını iple bağlayıp cuma günü çocuğu cami kapısına götürürler. Yastı namazından sonra camiden çıkan ilk kişi çocuğun ayağındaki ipi çözer ve bu şekilde çocuğun yürüyeceğine inanılır. Bu ritüele *Cuma Kapısı* denilmektedir (Al-Âssafi, 2012, s. 143). Türkmenlerde olduğu gibi Kürtlerde de yürüyemeyen çocuklar ayaklarına ince bir ip bağlanarak camiye götürülür. Camiden çıkan son kişi çocuğun ayağındaki ipi çözer ve bu şekilde yürümeye başlayacağına inanılır (KK.51, KK.35, KK.56, KK.70, KK.81). Günümüzde ise aileler daha çok yürüteç kullanırlar (KK.51, KK.53, KK.59, KK.62, KK.69, KK.72). Bazı aileler yürümeyen çocuğu cuma akşamı mezara götürürler (KK.33). Çocuğu yatırlara götüren aileler de vardır. Türkmenler yürümeyen çocuklarını genellikle *Beş Barmağ* yatırına götürüp orada çocuğu durdurmaya çalışırlar (KK.12). Bazıları ise çocuğu hocalara götürür (KK.34). Geç yürüyen çocuğa eşek sütü verilir ve ahşaptan olan çocuk yürüteci kullanılır (KK.35). Bu şekilde çocuğun daha erken yürüyeceğine inanılır.

Erbil Türkmenleri, konuşamayan çocuğa güvercin yumurtası verir. Aynı zamanda yağmur suyuyla pilav pişirip çocuğa verirler (KK.4, KK.17, K.37, KK.48). Bazıları ise konuşmayan çocuğa bülbül suyu verirler (KK.23, KK.33, KK.42). Kürt toplumunda da geç konuşan çocuğa kuş yumurtası verilir (KK.61, KK.72).

Türkmenlerde konuşmayan çocuğun ağızda büyük bir cami kapısının anahtarı koyup ağzını açarlar, bu şekilde çocuğun konuşacağına inanılır (KK.14) Bu uygulama Türk kültüründe de çok yaygındır. Kayseri’de de konuşmayan çocuğun ağzı cami anahtarıyla açtırılır (Şenesen, 2022, s. 1262).

Erbil Türkmenleri karını ağrıyan çocuğa nane, kakule, şeker ve bazı tıbbi otları karıştırıp verilir. Buna da *Acı* denir (Al-Âssafi, 2012). Bazı aileler hasta olan çocuklarını İmam Sakız yatırına götürür (KK.9).

Türkmenlerde sütü olmayan anne, çocuğuna süt vermek için çocuğu olan akrabalarından yardım ister. Yakın bir akraba çocuğuna süt verir ve bu şekilde çocuklar süt kardeşi olur (KK.35).

Erbil Türkmenlerinde çocuğun gözü güzel ve ileride göz hastalıkları yaşamaması için gözlerine limon damlatılmış ve bu uygulamaya *Göz Pişmesi* denir (KK.8). Günümüzde bu uygulama hiçbir şekilde yapılmamaktadır.

Türkmenlerde çocuğun eli ve ayağı düzgün olması, bacakları çarpık olmaması ve kolları güçlü kuvvetli olması için, çocuk bir yıl boyunca kundaklanır (KK.8, KK.28).

Erbil Türkmenlerinde erkek çocuğu sahip olmak için, birden fazla erkek çocuğu olan kadından çocukların kıyafeti istenir. Kadın aldığı kıyafeti evine koyar, bu şekilde erkek çocuğa hamile kalacağına inanır (KK.14).

Türkmenlerde doğum anında annesi ölen çocuğa *Nenesinin başını yedi* denir ve bazen bu çocuğa kötü ve hüznü bir isim verilir (KK.28). Bu uygulama Kürt ve Arap toplumlarında da bulunmaktadır. Kürtlerde çok eskiden ve nadir bir şekilde doğum sırasında annesi ölen çocuğa kötü isimler de verilir (KK.62). Doğum anında annesi ölen çocuğa genellikle Bêkes ismi verilir. Bêkes ismi kimsesiz anlamına gelmektedir (KK.100). Araplarda, Anne adayı doğum anında vefat ederse çocuğa kötü ve üzücü isim verilir (KK.119). Sürekli çocuğu ölen aile çocukların ölmemesi için, çocuğa çok kötü ve çirkin isimler verilir. Bu şekilde çocuğun yaşayacağına inanılır (KK.105).

Erbil Türkmenlerinde bebek doğum anında ölürse, yaptıkları hazırlıklardan dolayı öldüğü düşünülür; bu nedenle bütün hazırlıklar ve kıyafetler atılır. Kadın tekrar hamile kalınca doğacak çocuk için hiçbir hazırlık yapılmaz. Bunun nazarı ve sonrasında gelecek uğursuzlukları engellediğine inanılır. Bu tür kadınlara *Tövbekâr*² denir (KK.29, KK31). Bu nedenle bazı Türkmenlerde doğmamış çocuk için gereğinden fazla hazırlık yapmak çok hoş görülmez. Türkiye’de yaygın olan “*doğmamış çocuğa don biçmek*” deyiminin kültürel arka planında bu inancın olabileceğini söyleyebilir.

Araplarda erkek çocuğu nazardan korumak kız çocuk elbisesi giydirilir (KK, KK.131). Bu durum, Türklerdeki kötü ruhları yanıltmak ve uzaklaştırmak için yapılan uygulamalara benzemektedir. Üsküp’te kız çocukları yaşamayanlar erkek elbisesi, erkek çocuğu yaşamayanlar kız elbisesi giyerler. Bu uygulama Anadolu bölgesinde de bulunmaktadır. Bu uygulamada kötü ruhların kandırılacağına inanılır (Nuredini, 2007, s. 4). Kaynaklara göre bu uygulama Türklerden Araplara geçtiği düşünülmektedir.

2.1.4. Ninniler

Ninni anonim halk edebiyatı türlerinden biridir. Türk toplumunda ninni geleneği çok yaygın ve köklü bir gelenek olarak bilinmektedir. Ninniler ağlayan, rahatsızlanan çocuğa ve aynı zamanda çocuğu sakinleştirmek, susturmak ve uyutmak için söylenir. Ninniler çocuğun psikolojisi ve hayatını derinden etkiler (Murad, 2009, s. 263). Ninni; Annelerin çocukları için söylemiş oldukları manzum ve mensur şiirlerdir (yeşil, 2012, s. 46). Ninnilerde bulunan ezgi; gevşetici, sakinleştirici ve uyku getirici bir ezgidir. Ninni söyleyen anneler, hazır şiir veya doğaçlama yoluna başvurur. Kaşgarlı Mahmut’un “*Divânü Lügati’t Türk*” kitabında ninni türüne *balu balul* ismini vermektedir (Oğuz, 2006, s. 195). Türkiye Türkçesi’nde ve Kıbrıs’ta: *ninni*; Azerbaycan Türkçesi’nde: *Layla*; Çağatay Türkçesi’nde: *Elle*; Çuvaş Türkçesi’nde: *Nene*; Kazak Türkçesi’nde: *Eldiy, Beşik cırı (yırı)*; Irak Türkçesi’nde: *Leyle*; Özbek Türkçesi’nde: *Allo*; Tatar Türkçesi’nde: *Bölü cırı*; Uygur Türkçesi’nde: *Allay* isimleri kullanılmaktadır (Yardımcı, 1998, s. 2). Türk halkı, çocukları dünyaya geldiği andan itibaren belirli bir yaşa kadar onu ninniler ile büyütür (Yeşil, 2012, s. 86). Ninniler, genellikle beşikteki çocuğun uyumasına, oynamasına ve hareketine eşlik eden ölçülü kelimelerden

² Tövbekâr: günah sayılan bir işi yapmış olmakla birlikte onu bir daha yapmamaya karar vermek, tövbe etmek anlamına gelmektedir.

oluşmaktadır. Erbil bölgesinde yaşayan Türkmenler ninni türüne *Layla*, *Leyle* ismini vermektedir (K.K.8). Kürtçede لای لایه (Laylaye) ve Arapça ise دللول (Dililol) ya da تهويده (Tahvide) kelimesini kullanılır (K.K.110, K.K.119). Kaynak kişilere göre Türkmen, Kürt ve Araplarda ninni türüne ait has bir ritim ya da ezgi yoktur. Annelerin söyledikleri ninniler çocuk üzerinde silinmez bir izlem ve etki bırakır. Erbil şehrinde bulunan bazı ninni örnekleri:

Layla ederem (ederim) yatınca

Beklerem (beklerim) ay batınca

Gözüme qumlar (kumlar) dolar

Sen hasıla yatınca

(Al-Âssafî, 2012, s. 143)

Layla ederem (ederim) yatasan (yatasın)

Xunça (gonca) güle batasan (bataşın)

Xunça gül payu (payın) olsun (olsun)

Gölgesinde yatasan (yatasın)

(Al-Âssafî, 2012, s. 144)

Beşigu (beşiğin) beş quruştan (kuruştan)

Bağırdağu (bağırdağın) gümüştan (gümüştan)

Allah çox (çok) yalwardım (yalvardım)

Ömrü yazsın yengiştan (yeniden)

(Al-Âssafî, 2012, s. 144)

Lay law edem dad edem (acı çekmek)

Geylum (gönlüm) ne iden şad edem

Qurulsun haq diwani (kurulsun hak divanı)

Yaxam (yakam) yırttım dad edem

(Al-Âssafî, 2012, s. 144)

Manim (benim) qızım qız ağa
qızımı wermem (vermem) uzağa
qızım için dilekçi (görücü) gelip
Yüz atlydan (at ile) yüz ağa

(Al-Âssafî, 2012, s. 144)

Qurban (kurban) olam (olayım) bu qıza
Etegi (eteği) qanuza (kanaviçe)
Bu il (yıl) galin (gelin) getmiri (gitmiyor)
Qaldi (kaldı) galin payize (son bahar)

(Al-Âssafî, 2012, s. 144-145)

Qurban olam bu qıza
Arynen (koçası ile) gelir bize
Etmışiğ yağ yumurta
Qoymuşuğ oginize (önünüze)

(Al-Âssafî, 2012, s. 145)

He qıza qıza qız idu
Bin dinara az idu
Bin dinar da geleydi
Anan babu razı idi

(Al-Âssafî, 2012, s. 145)

qızım qızım qız ana
Qzm wermem xizana (büyük aile)

Xizananın işi çoxti

Qzımın taqati (takat) yoxtı (yoktur)

(K.K.1)

Oyandırım yatınca

Beklerem ay batınca

Qolım yastığı olsun (kolum yastığın olsun)

Babaw ewe gelince (baban eve gelince)

(K.K.7)

Ay çıxtı oldı ayan

Yar yola düşti yayan

Gül döşek qedife (kadife) yastuğ (yastık)

Dayan azizim dayan

(Dakuklu, 1975, s. 35)

Balam şirin düşer

Yay şirin düşer

Sen yat men (ben) leyle edim

Bax (bak) ne şirin düşer

(Dakuklu, 1975, s. 35)

Ay çıxtı (çıktı) yolda durdu

Gör ne hayalde durdu

Bağırdağ saçağları

Gözüme dalda durdu

(Küzeci, 2009, s. 35).

Seherden bir yel esti

Sabrımı kararımı kesti

War(var) yokum senu (senin) olsun (olsun)

Mene (bana) bu ğemler (gam) besti (yetti)

(Küzeci, 2009, s. 35).

Nenni (ninni) balam nenni

Qurtlar (kurtlar) yemesin seni

Sabbah (sabah) bir ğün yad oğlu

Elimnen ,(elimden) alar (alır) seni

(K.K.8)

Kaynak kişilere göre bugüne kadar ninni söyleyen yaşlı kadınlar bulunmaktadır, ama günümüzde çoğu genç anneler ninni söyleme geleneğini unutmuşlar.

2.1.5. Erbil’deki Doğum Uygulamaları Üzerine Mukayese ve Değerlendirmeler

Erbil şehrinde doğum döneminde yer alan uygulamalara oldukça önem verilmektedir. Doğum öncesi, doğum anı ve doğum sonrasında uygulanan pek çok gelenek, görenek, âdet ve ritüeller bulunmaktadır. Bu âdetlerin bir kısmı, Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap toplumları arasında ortak bir şekilde uygulanmaktadır. Erbil şehri, dönemler boyunca farklı etnik gruplar arasında etkileşim içinde olmuş bir yerleşim bölgesi olarak bilinmektedir. Türkmen, Kürt ve Arap toplulukları yıllardır Erbil’de bir arada yaşamaktadır. Bu uzun süreli birliktelik, toplumlar arasında doğum uygulamaları ve ritüellerinde ortak noktaların oluşmasına yol açmıştır. Bu ortaklık her üç milletin yıllarca birlikte yaşamalarının bir sonucudur.

Doğum döneminde her üç millette kısırlığı gidermek için yatırlara ziyaret edilir ve hocaya başvurulur. Her üç toplumda aşerme dönemine oldukça önem verilir. Ayrıca bu dönemde hamile kadına çok iyi bakılır ve aşerdiği şeye getirmeye gayret edilir. Eğer hamile kadının istediği şey getirilmezse, çocuğun vücudunda leke oluşacağına inanılır.

Her üç toplumda bebeğin cinsiyetini öğrenmek için büyük bir çaba gösterilir. Erbil’de yaşayan toplumlarda, ilk çocuğun erkek olması için bazı uygulamalar yapılır. Türkmenlerde erkek çocuk çok önemli olduğu için ve gelinin ilk çocuğu erkek olması için, kendi düğününde

kucağına erkek çocuk verilir ya da yatağına erkek çocuk konulur. Bu uygulama Kırgız Türklerde de bulunmaktadır (Yeşil, 2012, s. 65). Buna benzeyen uygulamalar, Arap ve Kürtlerde de bulunmaktadır. Doğum döneminde uygulamaların birçoğunda Türk inançlarının izleri görünmektedir. Örneğin çocuk cinsiyetini öğrenme uygulamalarında Türk izleri oldukça yaygındır. Kırgız Türklerinde çocuğun cinsiyetini öğrenmek için hamile kadının başı üzerine tuz serpilir (Polat, 2005, s. 77). Bu uygulama Erbil Türkmenlerinde de bulunmaktadır.

Türklerde plasenta ile ilgili oldukça önemli inançlar vardır. Plasenta bazı Türk topluluklarında kısırlılığı gidermek için kullanılmıştır. Bu inanç Araplarda da görünmektedir. Plasentanın doğum sonrası gömülme uygulaması, birçok toplumda yaygın olan geleneksel bir uygulamadır. Bu gelenek, toplumların kültürel ve dini inançlarına dayanmaktadır. Her üç toplumda da plasentanın gömüldüğü yerin, çocuğunun geleceğini etkileyeceği inancı yaygın olarak kabul edilir. Bu inanç, nesiller boyunca aktararak günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.

Al Karısı inancı, Türk kültüründe önemli bir inanç olarak bilinmektedir ve benzer bir şekilde Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap topluluklarında da mevcuttur. Kültürel etkileşimlerin sonucunda, bu inancın Türk kültüründen diğer kültürlere geçtiği düşünülmektedir. Türk kültürü ve diğer bahsedilen topluluklar arasındaki tarihsel ilişkiler, ticaret yolları, göç hareketleri ve evlilik gibi sosyal etkileşimler bu kültürel alışverişin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Al Karısı inancı, toplulukların kimlik ve anlatıları üzerinde derin bir etkiye sahip olmuş ve kültürel çeşitlilikte önemli bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür.

Doğum döneminde bulunan uygulamalar, uzun bir birlikte yaşama sürecinin ürünüdür ve topluluklar arasındaki kültürel etkileşimin bir yansımasıdır. Türk kültürüne ait gelenek, görenek ve ritüeller, doğum döneminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu çok kültürlü etkileşim, Erbil'deki doğum uygulamalarının zengin ve çeşitli bir yapıya sahip olmasını sağlamaktadır. Türk inançların yanı sıra, Kürt ve Arap kültürlerine ait özgün inançlar da bulunmaktadır.

2.1.6. Doğum Tablosu

Bu tabloda Türkmen, Kürt ve Arapların doğum dönemlerindeki bulunan benzer gelenek, görenek, ritüel ve uygulamalarına yer verilmiştir.

Tablo1. Doğum Tablosu

NO.	Uygulamalar	T.	K.	Ar.
1	Kısırlık sorununu gidermek için yatır ve türbeler ziyaret edilir.	X	X	X
2	Ailede kısırlık yaşanırsa, suç genellikle kadına yüklenir.	X	X	X
3	Kısırlığı gidermek için yeni doğan çocuğun plasentası suya koyulup, kadın suyu başı üzerine döker.	X		X
4	Çocuk düşürmek isteyen kadın, ağır şeyler kaldırır.	X	X	X
5	Çocuğun güzel çıkması için hamile kadın genel olarak güzel kişiyle oturması tavsiye edilir.	X	X	X
6	Hamile kadının yiyecek gıdalar ve çocuğun vücudunda olabilecek izler arasında bağlantı olduğuna inanılır.	X	X	X
7	Çocuk doğduktan sonra ağzına su ve şeker sürülür.	X	X	X
8	Ebeye para ve hediye verilir.	X	X	X
9	Çocuğun göbeği kesildikten sonra önemli yerlere atılır.	X	X	X
10	Çocuğun plasentası gömülür.	X	X	X
11	Yeni doğum yapmış kadının kırk gün boyunca hem kendisi hem de çocuğunun evden çıkması yasaktır.	X	X	X
12	Lohusalık döneminde en büyük zarar Al karısından geldiğine ve bu ruhun çocukları öldürdüğüne veya kaçırdığına inanmaktadır.	X	X	X
13	Çocuğu kötü ruhlardan korumak için başı altına bıçak ve Kur'an-ı Kerim konulur.	X	X	X
14	Yeni evlenen gelinin, lohusa olan kadını ziyaret etmesi yasaktır.	X	X	
15	Anne ve çocuk doğumdan yedi gün sonra yıkanılır.	X	X	X
16	Kırklama âdeti su temizlemesiyle yapılır.	X	X	X
17	İki lohusa kadın aynı yerde bulunmaları yasaktır.	X	X	X
18	Ad verme geleneği İslam dininde bulunan tarikat şeklinde yapılmaktadır.	X	X	X
19	Kız veya erkek çocuğun saçı ağırlığınca altın ya da gümüş alınır ve zekât verilir.	X	X	X
20	Sünnet gününde mevlit yapılır.	X	X	X

21	Çocuğu nazardan korumak için çocuğun boynuna ya da başına altın takılır.	X	X	X
22	Konuşmayan çocuğa güvercin ya da bülbül yumurtası verilir.	X	X	X
23	Yürümeyen çocuğun ayağını iple bağlayıp camiye götürüler.	X	X	
24	Çocuğun gözüne sürme sürülür.	X		X
25	Kısırlığı gidermek için, kısır kadını yeni doğum yapmış bir kadının yanına götürür ve onun sütünden başı üzerinde dökerler. Bu şekilde hamile kalacağına inanılır.	X		X

2.2. EVLENME ÂDETLERİ

Evlilik dönemi geçiş dönemin ikinci aşamasıdır. Evlenme hem kız hem de erkek için önemli bir dönem olarak bilinmektedir. Evlilik ve aile kurmak olayı toplumun devamlılığını sağlayan bir olaydır. Evlenme sadece evlenen kişileri değil ailelerini, akrabalarını, yakınlarını ve toplumda yaşayan herkesi ilgilendirdiğinden bir tören düzenlenir ve bu törene herkes katılır. Bu bağlamda evlenmenin tamamlanmasına ilişkin ritüellerin toplumsal ve genel amacı da birleşmeyi açık bir şekilde ilan etmektir (Yeşil, 2012, s. 145). Evlenme dönemi, evrensel bir hadise olmakla birlikte aynı zamanda da kendi içerisinde kendi özgünlüğünü barındırmaktadır.

Evlenme kelimesi, Türkçede doğrudan doğruya ev kavramından yararlanılarak ifade edilmektedir (Alyar, 2020, s. 53). Evlenme dönemi bünyesinde pek çok gelenek, görenek, âdet, inanış ve uygulamalar mevcuttur. Evlenme dönemin törenleri daha teferruatlı ve daha fazla katılımlı olarak gerçekleşmektedir. Bunun sebebi de evlenmenin, iki farklı aileyi, dolayısıyla iki farklı çevreyi bir araya getirmesidir (Ercan, 2002, s. 83). Yaşamın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gelin ve damat bireylerin hayatlarını resmi olarak birleştirdiği bir sözleşmedir. Evlenme, gelin ve damadın sosyalleşme sürecinin önemli bir aşaması olarak bilinmektedir. Aynı zamanda iki aile arasında kurulan bu yeni ilişkiyi belirlemesi ve düzenlemesi bakımından bütün toplumlarda önemli bir hadise olarak bilinmektedir. Aile toplumsal yapının temelidir. Aile birliği sağlayan evlenme olayına evrensel bir karakter kazandırmıştır ve dünyanın her yerinde her aşaması bağlı bulunduğu kültür tipinin ön gördüğü belirli kurallara ve kalıplara uyarak gerçekleştiren evlenme hadisesi tören, töre, gelenek, âdet ve görenekler bakımından zengin bir tablo çizmektedir (Örnek, 1977, s. 185).

Aile müessesesi bir toplumun çekirdeğini oluşturur. Aynı zamanda kişi ev-bark sahibi olunca bulunduğu toplumda itibar kazanır ve çocuk sahibi olunca da bu itibarı yükselir (Kalafat, 2006, s. 156). Evlenme gelenekleri dünyanın her yerinde bilindiği gibi, eş seçimi, evlilik törenleri, kültürlere göre çeşitlilik göstermektedir (Eroğlu, 2008, s. 157). Evlenme döneminde yer alan âdet ve inançlar ritüel şeklinde gerçekleşmektedir. Ritüellerin aktarılma mekanizması sözlü kültürdür. Bu ritüellere düğün denilmektedir (Aksan, 2008, s. 61). Bu nedenle evlenme döneminde yer alan en önemli aşama da düğün aşamasıdır. Geçmişten günümüze canlılığını koruyarak gelen düğün töreni, içinde oldukça önemli örf, âdet, gelenek ve görenek taşımaktadır. Düğün töreni toplumlara göre büyük değişiklik göstermektedir. Düğün, kutlamak, aile toplantıları düzenlemek, gelenek ve görenekleri uygulamak için yapılan bir törendir. Düğün töreni, insanları bir araya getirme, gelenek ve görenekleri canlandırma ve gelenleri eğlendirme amacının yanında kültürel anlamda da çok önemlidir. Her toplumun düğün kuralları toplum tarafından belirlenmiştir. Bu kurallar kuşaktan kuşağa, nesilden nesle sözlü ve yazılı kültürle aktararak yaşatılmaktadır. Evlenme dönemin uygulanan bütün gelenek, görenek ve ritüellerin hepsinin ortak bir amacı vardır. Bu ortak amaç, yeni çifte mutluluk, sevinç, bolluk ve bereket getirmek, aynı zamanda neslin devamlılığını sağlamak ve bütün kötülüklerden korumak için uygulanmaktadır.

Aşağıda; Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Araplardaki evlenme öncesi, evlenme anı ve evlenme sonrasında bulunan benzer âdet, inanış, gelenek, görenek, ritüel ve uygulamalar ele alınmıştır.

2.2.1. Evlilik Öncesi

Yaşamın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek erkeğin ve kızın sosyalleşme sürecinin önemli bir aşamasını oluşturması, gerekse aileler arasında kurulan Dayanışmayı ve toplumsal ilişkiyi belirlemesi bakımından her zaman ve her yerde önemli bir olay olarak görülmüştür (Çetin, 2021, s. 225). Dünyanın her yerinde evlenme olayı, özellikle tören, gelenek ve görenekler bakımından toplum içerisinde çeşitli ritüellerle kutlanmaktadır (Örnek, 2014, s. 185). Evlenme öncesi döneminde kız seçme, kızı görme, kız isteme ve nişan gibi aşamalar vardır.

2.2.1.2. Kız Seçme

Geleneksel olarak, evlenme öncesi kız bakma, kız arama ve kız soruşturma ile başlar. Oğullarını evlendirmek isteyen aileler, ilk olarak akrabalarından, yakın çevrelerinden başlayarak kız aramaya başlar. Bu konuda komşular ve tanışlar da yardımcı olurlar (Örnek, 2014, s. 190). Türk kültüründe, kızın evleneceği erkeği belirlemekte söz sahibi olduğunu ve damat adayını birtakım sınavlardan geçirdiğini görmektedir (Yeşil, 2012, s. 161). Türk halk hikayeleri kahramanın doğumuyla başlar, daha sonra âşık olduğu kıza kavuşmak için saysız engellerle mücadele eder. Dede Korkut kitabında “*Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek Boyu*” hikâyesinde Banı Çiçek, beşik kurtme sözlüsü Bamsı Beyrek’le evlenmeden önce onu ok atma, binicilik ve güreşte sınar. Banı Çiçek, Bamsı Beyrek’in maharetini ve ne kadar güçlü olduğunu gördükten sonra onunla evlenmeye karar verir (Binyazar, 2002, s. 160). Eş seçimi insanların hayatında önemli olgulardan biri olarak bilinmektedir. Eş seçiminde evlenilecek kişinin belirlenmesi döneminde her ne kadar kişilerin birbirini seçme hakkı olsa da aile ve akrabalar da bu hususta etkili ve müdahildir.

Erbil Türkmenlerinde bir evliliğin gerçekleşmesindeki en önemli aşama evlenilecek eşin seçilmesidir. Bununla ilgili çeşitli âdet, ritüel ve kurallar bulunmaktadır. Erbil Türkmen aileleri erkek çocuklarına kız seçerken, kızda aranan en büyük özellik asalet ve ailesidir. Yani kimlerden veya hangi aileden geldiği son derece mühimdir. Ayrıca dindar bir aileden olması oldukça önemlidir. Aynı zamanda kızda aranan diğer özellikler ise güzellik ve ahlaklıdır. Bununla birlikte ev işleri ve yemek yapmayı bilen kızlar daha çok tercih edilir (KK.31). Türkmenlerde akraba evliliği çok yaygındır. Türkmen ailelerinde kız seçme konusunda önce akrabalarından başlanır. Bu durum her iki aile için kolaylık sağlar. Kız ve erkek daha önceden birbirlerini görmüşler ve birbirlerinin huylarını daha iyi anlayacaklarına inanılır. Bu nedenle aileler akraba evliliğine daha sıcak bir şekilde bakmaktadır (KK.35). Eğer akrabalarda uygun kız bulunmazsa erkeğin annesi veya bir akrabası tarafından yabancı bir kız seçilir. Özetle Erbil’de genellikle ve öncelikle akraba, komşu veya tanıdıklardan kız bakılır ve nadiren yabancılardan kız alınır. Erbil Türkmenleri geçmiş dönemlerde erkek çocukları için küçük yaşta olan kızları gelin olarak daha çok tercih ederlermiş (KK.34, KK.35). Genel olarak Erbil Türkmenlerinde genç adam evlenmek isterse ya da evlilik yaşına gelirse, evlilik konusunu ilk olarak annesiyle açar ve kiminle evlenmek istediğini belirtir. Daha sonra annesi

kızlarıyla danışır ve kızın kim olduğunu ve kimin kızı olduğunu öğrenmeye çalışır. Kızı beğenirse eşine söyler, bir müddet sonra erkeğin annesi görücü ile konuşur ve kızı tanımak ve görmek için görücüyü kızın evine gönderir. Ancak kızın bu konudan haberi olmamalıdır. Görücü kadın kızı kontrol etmeye başlar. Görücü birkaç saat sonra erkeğin evine döner ve ne gördüğünü anlatır. Bu şekilde kız seçilir (Yaralı, 2004, s. 20). Görücü kızı beğenmezse, erkeğin annesi komik ve alay edici cümleler kurarak kızı özellik ve niteliklerini söylemeye başlar. Kızı beğenmezlerse “*Ağız burun kapıda durun*” yani kızın ağız ve burnu büyüktür, “*Dıştan dudağ qaxın kıdağ*” yani dişleri yamuk ve dudağı büyük anlamında (Al-Âssafî, 2012, s. 132) sözler söylerler. Özellikle eski dönemlerde olmak üzere kızı kontrol etmek için daha birçok uygulama mevcuttur. Örneğin kızın dişlerinin takma diş olmadığını anlamak için kızıdan dişleriyle ceviz kırması istenir. Daha sonra kızın vücudunu detaylı bir şekilde kontrol etmek için, kız hamama giderken erkek tarafından bir grup kız, genellikle de erkeğin evli ablası hamama gider ve kızın vücudunu gözden geçirir (KK.14). Bu uygulamalar yapıldıktan ve kızı beğendikten sonra kız isteme aşması gelir. Bu uygulamalar artık pek işlevsel değildir. Geçmiş dönemlerde bir ailelerin erkek çocuklarına seçtikleri gelinin ahlaklı olması her şeyden daha önemlidir. Bu nedenle kız seçerken şiir ve türküler söylenirmiştir:

Güzel alma...

Güzel bax (bak) güzel alma

Alırsau (alırsan) bir asıllı al,

Be desal (marifetsiz, yeteksiz) güzel alma

(Al-Âssafî, 2012, s. 130)

Kız seçme geleneğinde bulunan aşamalar, benzer bir şekilde Kürt ve Araplarda da görülmektedir. Kürt toplumunda da evliliğin ilk aşaması erkek evlat için uygun gelin adayının seçilmesiyle başlar. Kürtlerde kız seçme aşamasında ilk başta yaşa bakılır. Kürt toplumunda evlenme yaşı, kız ve erkekler için farklılık göstermektedir. Kızlar biyolojik ve toplumsal sebeplerle erkeklerden daha erken evlenmektedir. Fiziki güzelliğin zamanla erozyona uğraması, kadının erkekten daha önce gençliğini, tazeliğini kaybetmesi düşüncesi nedeniyle aynı zamanda erkeğin, ailenin reisi olma özelliğinden dolayı bir adım önde bulunması gerektiği inancı, kız ve erkek arasında evlenme yaşındaki farklılığı belirleyen sebeplerdir (Ercan, 2002, s. 84). Eskiden Kürtlerde geleneksel evlenme yaşı kızlarda 13-16,

erkeklerde ise 18-24 yaşları arasındadır. Kürtler eski dönemlerde küçük yaşta olan kızları daha çok tercih ederlerdir. Şimdi ise evlenme yaşları 20 yaşın üstünde olmaktadır (KK.62, KK.64, KK.66, KK.72, KK.75). Bütün Erbil’de olduğu gibi Kürtlerde de gençlerin evlilik kararı aileleri tarafından verilir. Aileler erkek çocukları evlilik çağına geldiğinde, onun için uygun kızı bulma işlemelerine başlarlar. Kürtlerde evlenme şekilleri bölgeden bölgeye ve aşiretten aşirete değişiklik gösterir. Eş seçmek için öncelikle ailede bulunan kızlardan başlanır. Buna da “*iç evlilik*” denir. Genellikle aileler oğulları için amcakızını seçerler. Bu evlilik çoğunlukla, küçük yaşlarda ve bazen de beşik katmeri olarak doğumdan itibaren gerçekleşir. Çocuklar başka seçenekleri olmadan yasal evlilik yaşına geldikleri zaman işlem gerçekleştirilir (Alkaki, 2021, s.123). Diğer bir evlilik ise berdel evliliğidir. Berder evlilik türü Güneyde yaşayan Türkmenlerin arasında 1930’lu yıllarında görünmüştür. Bu evliliğe, iki damadın birbirlerinin kız kardeşlerini almalarına “kız değiştirme” denir (Yeşil, 2012, s. 154). Erbil’deki bütün topluluklarda olduğu gibi Kürt toplumunda da berdel evliliği bulunmaktadır. Kürtçede berdel evliliğine ژن به ژن (Jin Ba Jin) denilmektedir (KK.100). Başlık, takı, altın, ev eşyası vb. düğün giderlerinin taraflara vereceği ekonomik yükümlülükleri, asgari düzeye indirmek amacıyla yapılan bu evlilik türü, bazı hususların gözetilmesi sebebiyle tercihlili evlilikler sınıfına girmektedir (Akyüz, 2018, s. 19-20). Bu evlenme genellikle akrabalar arasında yaşanmaktadır. Bu tür evlilikte boşanma yaşanırsa her iki kızın boşanması gerekir. Berdel evliliğinde başlık parası ödenmez, sadece düğün masrafları karşılanır (Bois, Minorsky ve kenzie, 1996, s. 130-131). Günümüzde Erbil’de berdel evliliği hiçbir şekilde görünmemektedir (KK.100). Erbil’de yaşayan Kürtlerde evlenme çağındaki hem kızda hem de erkekte birtakım özellikler aranır. Geleneksel kesimde evlenme işi kızı bakma, kız arama ve kız soruşturma ile başlar. Erkek çocuklarını evlendirmek isteyen aileler, akrabalarından, komşularından ve yakın çevrelerinden başlayarak kız aramaya başlarlar. Bu konuda arkadaşlar ve komşular da yardımcı olur (Örnek, 1977, s. 190). Kürt ailelerinde öncelikle kızın kimlerden olduğu, hangi aşiretten geldiğine bakılır. Daha sonra kızın ahlakı, namusu, güzelliği, terbiyesi, temizliği, davranışları ve asıllı bir aileden olması tercih edilir (KK.76, KK.94). Bu şartların birçoğu erkekler için de geçerlidir (KK.76, KK.78, KK.93, KK.62, KK.80). Araplarda ise kız seçme konusunda aile büyükleri kendi erkek çocuklarına istedikleri kızı seçerler. Bu gelenek az da olsa bugüne kadar devam etmektedir. Erkek çocukları seçilen kızla evlenmek istemese bile ailesi onun

üzerine baskı kurarak genelde evlenmeye razı ederler. Araplarda daha çok akraba kızları seçilir. Akraba kızlarının seçilme sebebi de aile mirasının yabancı birine gitmemesidir (KK.124). Bu düşünce bugüne kadar devam etmektedir.

Günümüzde bölgede, daha çok tanışarak ve anlaşılarak evlenme şekli çok yaygındır. Artık insanlar belli bir yaşa gelip aile baskısı ve seçenekleri olmadan kendi isteklerine göre eş seçmektedirler. Kız ve erkek birbirleriyle tanışıp daha sonra evlenme kararını almaktadırlar.

2.2.1.2. Kız İsteme

Kız isteme, evlenme döneminde yer alan ilk resmi aşaması olarak sayılmaktadır. Kız isteme geleneği yüzyıllardır devam eden ve insanların evlenme sürecindeki ilk adım olarak bilinen en önemli aşamalardan biridir. Kız isteme geleneği, damat adayının ailesinin gelin adayının ailesinden kızlarını oğullarına isteme merasimidir (Abu-Salih, 2019, s. 44). Türk topluluklarında kız isteme, dönemine; görücülük, görücüye çıkma, Allah'ın emrini anma, mendil alma, dünür gitme, ağız arama, dünür gezme, elçilik, söz taşlama (Bali, 2015, s. 241) gibi adlar verilmektedir.

Erbil Türkmenlerinde kızı görmeye giden erkek annesi ve diğer kadınlar kızı beğenirlerse, bir müddet sonra resmi bir şekilde kızı istemeye giderler. Kızı istemek için öncelikle dilekçi (dünürcü) gönderilir. Kırgız Türkleri'nde kız istemeye dünür gitme işine, bu konuda iyi anlayan, âdet, örf ve gelenekleri güzel bir şekilde bilen, daha önce kendi çocuklarını evlendirmiş, tecrübeli ve genellikle yaşlı biri gider (Yeşil, 2012, s. 168). Bu dürücü; kızın annesine ilk önce erkeğin iyi ahlakından, terbiyesinden, çalışkanlığından, becerilerinden ve kötü sayılan işlerden uzak durduğundan söz ettikten sonra *Baxçavızdan bir gülü qoparmağa geldix* yani (Bahçenizden bir gül koparmağa geldik), *size aqraba olmağa geldix* yani (Sizinle akraba olmaya geldik) gibi güzel ifadeler kullanarak kızı istediklerini açıklarlar (Murad, 2009, s. 292-293). Türkmencede dünürcü ya da görücüye *dilekçi* denilmektedir (KK.1, KK.5). Görücü giden kadın; genelde damadın akrabalarından, konuşkan ve ikna kabiliyeti yüksek olan bir kadındır. Görücüye çıkan kız, misafirlere içecek ikram eder ve bir köşede oturur. Dünürcü gitme Türklerin en eski geleneklerinden biridir (Akmataliyev, 2000, s. 22). Erkek ailesi kız istemek için elçi gönderdikten sonra, kızın ailesi

genellikle ilk ziyarette cevap vermez. Kızın annesi, “*Ben kızın babasıyla danışacağım daha sonra haber veririz*” der. Ancak birkaç ziyaretten sonra cevap verilir. Kızın ailesinden olumlu cevap alındıktan sonra erkeğin babası, annesi ve bazı akrabaları resmi bir şekilde kız istemeye giderler. Kızın amca ve dayıları da isteme anında kız evinde bulunur. Bu ziyarette mehir, altın, muaccel ve müeccel tartışılır. Daha sonra Fatıha suresi okunur (Yaralı, 2004, s. 21). Kız istemede gelin; misafirlere kahve, şerbet (meyve suyu) ya da tatlı ikram eder (KK.13, KK.27, KK.35). Kız istemeye çok kişi giderse, damat ailesinin ve kız ailesinin çok yüksek makamda oldukları anlaşılır. Eskiden Türkmen ailelerinde, evde bulunan büyük kişinin izni alınmadan hiçbir şekilde evlilik yapılmazmış ve bu gelenek bazı ailelerde bugüne kadar devam etmektedir (Yaralı, 2004, s. 19). Eskiden kalede yaşayan Erbilliler sadece kale içinde bulunan ailelerden kız isterler ve kale dışında olanlarla hiçbir şekilde evlenmezlermiş (Al-Âssafi, 2012, s. 131). Kız isteme gününden sonra nişan tarihi belirlenir. Günümüzde Türkmenlerde eskiden olduğu gibi görücü usulü ile evlenmeler nerdeyse hiç kalmamış bu evlenme şekli devam etse de özellikle Erbil gibi büyük şehirlerde yaşayan gençler artık birbirleriyle tanışıp anlaşarak evlenmektedirler.

Kız isteme geleneği benzer bir şekilde ya da ufak farklılıklarla Kürt ve Arap toplumlarında da görülmektedir. Ancak kültürel temel olarak bu geleneklerin birçoğu eski yazılı Türk kaynaklarına dayanarak Türk toplumundan diğer toplumlara aktarıldığını söyleyebiliriz. Erbil’de kız isteme aşaması her üç toplumda aynı şekilde gerçekleşmektedir. Kürt toplumunda kız istemeye gitmeden önce erkek babasının bu birlikteliği onaylaması gereklidir. Kürt toplumunda daha önceki dönemlerde görücü usulü evlenme biçimi yaygındır. Kürtlerde ilk ziyaret kadınlar tarafından yapılır. Öncelikle kız istemek için erkek tarafında bulunan erkeğin annesi, ablası ve kadın akrabaları giderler. Kürtlerde kızın ailesi aynı günde cevap vermez, bazıları bir hafta bazıları ise bir ay sonra görüşmek için cevap verir. Olumlu cevap alındıktan sonra, bu kez erkeğin aile büyükleri, damadın kendisi, babası, erkek kardeşleri, amca ve dayıları kız istemeye giderler. Bu aşamada her iki ailenin erkekleri tanışır. Bu aşamanın amacı da damadı ve ailesini daha iyi tanımaktır. Bu aşamada kız ve erkek tanışır ve kendi isteklerini ve şartlarını birbirlerine anlatırlar. Kızın babası aile meclisi ile görüşmek için, erkek ailesinden belli bir müddet izin ister. Yine bu müddetten sonra kızın annesi, kızının razı olup olmadığını belirtir. Erkeğin ailesi olumlu cevap aldıktan kızı resmi bir şekilde istemeye giderler (KK.100, KK.53, KK.61, KK.76, KK.89). Araplarda

kız isteme geleneği bütün Erbil’de olduğu gibi öncelikle kadınlar tarafından gerçekleşir. Kız isteme genellikle görücü usulüyle olmaktadır (KK.115, KK.137, KK.141, KK.149). Erkek annesi kızı beğendikten sonra ailede bulunan bütün kadınlarla beraber kızın evine giderler. Kızın evine gitmeden önce, kızın ailesine haber verilir. Erkek annesi hediye olarak tatlı ve gelin için hediye götürür (KK.126). Kız o gün müstakbel kayınvalidesine ve gelen kadınlara şerbet ikram eder (KK.104, KK.112, KK.122, KK.125, KK.127, KK.133, KK.136, KK.137, KK.141, KK.147). Daha sonra kadınlar kendi aralarında konuşur ve erkeğin annesi kızı oğullarına almak istediğini belirtir. Ancak kızın annesi hiçbir şekilde cevap vermez, öncelikle kızın babasından sorması ve onun razı olması gerektiğini belirtir. Bir hafta ya da bir ay içinde kızın ailesi, erkek ailesine cevap verir. Cevap olumlu bir şekilde verilirse bu sefer erkek ailesinde bulunan erkekler kızı istemeye gider. Bu aşama resmi bir şekilde kız isteme aşaması olarak sayılmaktadır. Kız isteme günü ve saati her iki aile arasında belirlenir. Bugünde erkek ailesinin ve aşiretin en büyük adamlarıyla beraber kız istemeye gidilir. Kız istemeye çok kişi gelirse, damat ailesinin ve gelin ailesinin çok yüksek makamda oldukları anlaşılır. Bu nedenle Araplarda kız isteme gününde oldukça fazla kişi katılır (KK.115)

Erbil’de kız isteme ziyaretinde mehir, altın gibi hususlar tartışılır. Erbil’de mehire muaccel ve müeccel de denir. Yabancı gelinin mehri akraba gelinin mehrinden daha fazla olur. Bazı aileler mehirin yarısını ya da bir miktarını evlenmeden önce verir diğer kısmını da boşanma olursa, gelinin eşi ölürse veya evlilikten sonra verir. Aynı zamanda o gün kız kendi şartlarını belirtir (KK.107, KK.109, KK.111, KK.113, KK.122, KK.126, KK.130, KK.132, KK.146). Erkek ailesi bu şartları kabul ederse evlenmenin diğer aşamalarına geçilir.

Görüldüğü gibi Erbil bölgesinde kız isteme döneminde daha çok İslâmî uygulamalar yer almaktadır. Özellikle mehir konusu İslâm dinine ait bir uygulamadır.

2.2.1.3. Nişan Töreni

Nişan, söz kesildikten sonra evlilik dönemine geçmek için yapılan ilk aşamadır. Nişan töreni daha çok kız evi tarafından yapılan bir törendir. Bu tören genel olarak kız evinde yapılmaktadır. Dede Korkut kitabında “*Kam Büre Oğlu Bamsı Beyrek*” boyunda da Beyrek evleneceği Banı Çiçek’e parmağından çıkardığı altın yüzüğü nişan olarak takar (Binyazar,

2002, s. 160). Dadaşzade'nin (1990) belirttiğine göre, Dede Korkut hikâyelerinde küçük toy nişanlanma için; ulu toy da büyük şölen evlilik töreni için kullanılır (Dadaşzade, 1990, s. 78). Dede Korkut Hikâyeleri'nde nişan olayını Bamsı Beyrek'in Banu Çiçek'le nişanlanmasında görülür. Av sırasında Banu Çiçek ile karşılaşan Beyrek, Banu Çiçek ile ok atar, at koşturur ve güreş tutar. Her birisinde Banu Çiçek'i yenen Beyrek, onun Banu Çiçek olduğunu anlayınca, *“Üç öpdi, bir dişledi, düğün kutlu olsun han kızı diyü parmağından altun yüzüğü çıkardı kızın parmağına kiçürdi. Ortamuz da bu nişan olsun han kızı”* diyerek yüzüğünü takar ve nişanlanırlar (Ergin, 1997, s. 123).

Erbil'de yaşayan Türkmenler nişan töreninde bütün kızlar ve kadınlar, çalgı çalıp oynar aynı zamanda geleneksel Türkmen türküleri, mâni ve hoyratlarından söylerler (Murad, 2009, s. 300). Nişan töreni kız tarafından istenen ve kız için yapılan bir tören olarak bilinmektedir. Nişan töreninden önce nişanlık olarak erkek ailesinin tarafından kız evine kız için Aspab (elbise), Yüzüç (yüzük), Sırğa (küpe) gibi hediyeler gönderilir. Kazakistan bölgesinde eğer kız ailesi kızlarını vermeye razı olurlarsa kıza küpe takılır. Küpe, kızın sahiplenildiğini, sözlü olduğunu göstermek için takılır (Çetindağ, 2007, s. 76).

Türkmenlerde Nişan ya da şerbet içme genel olarak akşam ya da gece yapılır. Şerbet ve bu törende yer alan diğer bütün tatlı ve yemekler erkeğin ailesi tarafından gönderilir. Bu gelenek Kazaksitan'da da görülmektedir. Kazakistan'da nişan töreninde tatsızlık olmamasını sembolize eden söz şerbeti içilir (Çetin, 2021, s. 281) Aynı zamanda Karadeniz bölgesinde söz kesimi aşamasında şerbet gönderilir. Şerbet göndeme geleneği tatlı metaforun üzerinden sempatik büyü inancına gönderme yapılır (Erdentuğ, 1972, s. 375). Bugünde hem kız hem de erkeğin bütün akrabası ve arkadaşları davet edilir. Damadın dışında hiçbir erkek bu törene davet edilmez çünkü nişan günü kızlara ait bir gündür. Şerbeti içtikten sonra altın takılır ve getirilen hediyeler verilir. Hediyeler genel olarak altın, kumaş, para, ya da takı olur. Yine kızın mihri de nişan günü verilir. Nişan töreninden sonra nikâh kıyma tarihi belirlenir (Yaralı, 2004, s. 21). Erbil'de düğün merasimi nişanla başlar ki bu gelenek Azerbaycan'da da aynı şekildedir. Damat nişan törenine yüzük takmak için gelir. Gelin daha önceden aldığı yüzüğü damadın parmağına takar. Nişan yüzüğü sağ ele takılır. Nişan töreninde gelin genellikle pembe elbise giyer. Eğer damadın maddi durumu iyiye nişan için sanatçı getirilir. Türkmen halk edebiyatında düğün şarkı ve türküleri çok sade biçimlerde yapılmaktadır (Ed-Dakuki,

2006, s. 77). Nişanda misafirlere çeşitli yemekler ikramlar edilir. Nişan töreninde yer alan en önemli uygulama şerbet içme geleneğidir (KK.17, KK.23). Nişan töreni genel olarak perşembe ya da cuma günü yapılır (KK.13). Nişan töreninden sonra kız *adaxlanmış* yani nişanlanmış olur. Türkmenlerde nişanlı kıza *adaxlı* ya da nişanlı adı vermektedir. Günümüzde gelin için nişanlık alınırken, genellikle damadın annesi veya kız kardeşi ve gelinin annesi veya kız kardeşi gelinle beraber çarşıya gider ve gelin için altın, elbise, makyaj ve nişan malzemelerini alırlar. Bazen damat da bugüne katılır. Alınan altın miktarı daha önceden belirtilir. Bununla beraber damat, kayınvalidesine ve eşinin kız kardeşine birer hediye alır. Kayınvalide için alınan hediyeye “*Süt Hakkı*” denilmektedir (Murad, 2009, s. 303). Yukarıda da görüldüğü gibi, Türk dünyasında nişan törenine her zaman önem verilmiş ve büyük bir neşe havasında kutlanmıştır. Türkmenlerde nişan törenini mutlaka yapılması gereken bir aşamadır. Ancak günümüzde bazı şeyler değişiklik göstermektedir, yine de eski gelenek ve göreneklerin çoğu hala muhafaza edilmektedir.

Nişan töreni uygulamaları da Türkmen geleneklerine benzer şekilde Kürt ve Arap toplumlarında da görülmektedir. Kürt kültüründe nişan törenin bütün masraflarını erkek ailesi karşılar (KK.100). Aynı zamanda bu tören kızın evinde yapılmaktadır. Nişanlılık bir ara dönemi olarak bilinmektedir. Bu dönem genç kızla erkeğin kurulacak olan yeni yuvaları için psikolojik ve sosyal açıdan kendilerini hazırladıkları dönemdir. Nişanlılık süresinin kesin bir sınırı yoktur. Bu süre daha çok iki tarafın anlaşmasına bağlıdır (Ercan, 2002, s. 172). Nişanlılık dönemi bir hafta ya da bir ay sürer. Nişan gününde akraba, komşu ve arkadaşlar davet edilir. Kürt kültüründe nişan töreninde yüzük takılmasının önemli bir yeri vardır. Kız için yapılan nişan yüzüğünün sade bir halka ve altın olması en önemli noktalardan biridir. Erkek yüzüğü ise gümüş olmalıdır. Nişan töreninde erkek ailesi geline saat, elbise, alyans gibi altın takılar hediye ederler, aynı zamanda kız için alınan altınları takarlar. Alınan altın takıları erkek ailesinin maddi durumuna bağlıdır. Yüzükler takıldıktan sonra zılgıtlar çekilir, gelin ve damat başına şeker serpilir. Daha sonra gelenlere tatlı ve şerbet ikram edilir. Nişan töreninde geceye kadar halay çekilir (KK.51, KK.54, KK.60, KK.62, KK.63, KK.68, KK.71, KK.72, KK.73, KK.78, KK.85, KK.89, KK.91). Erbil’de yaşayan Araplarda, kız isteme aşamasından sonra nişan töreni yapılır. Evlenecek taraflar birbirleriyle görüşüp anlaştıktan sonra aralarında bir nişan töreni düzenlenir. Nişan gününden önce gelin, gelinin annesi, damat ve damadın annesi altın almaya giderler. Altın alındıktan sonra gelin için kıyafet ve

gelin malzemeleri alınır. Bunların masrafı erkek ailesi tarafından karşılanır. Nişan, düğün ve nikâhın başlangıcı olarak bilinir. Nişan töreni kızın evinde yapılır ve bu törene damattan başka hiçbir erkek katılmaz. Gelin bugüne bütün akraba ve arkadaşlarını davet eder. Gelin genellikle bugünde pembe ya da beyaz elbise giyer. Nişan merasimi altın takmakla başlar. Damat gelin için aldığı bütün altın takıları takmaya başlar. Daha sonra alyanslar sağ elin yüzük parmağına takılır. Damat geline altın alyans, gelin ise damada gümüş alyans takar. Altın takma töreni bitikten sonra zılgıtlar çekilir. Gelinin önünde bulunan masa üzerine nişan pastası bulunur, aynı zamanda nişan pastası yanına gül suyu ve şerbet konulur. Altın merasimi bittikten sonra pasta kesilir ve şerbet içilir. Bunlardan sonra gelenlere yemek ve tatlı ikram edilir daha sonra akşama kadar dans edilir. Merasim bittikten sonra herkes evine döner damat ise akşam yemeğini gelin evinde yer ve daha sonra ailesiyle beraber kendi evine döner (KK.102, KK.106, KK.107, KK.114, KK.117, KK.120, KK.121, KK.128, KK.133, KK.142).

Yukarıda görüldüğü gibi Erbil’de şehirde yaşayan bütün toplumlarda nişan töreni benzer şekilde yapılmaktadır. Günümüzde Erbil şehirde nişan töreni eski gelenekler ve birtakım değişikliklere beraber daha güzel ve düzenli bir şekilde yapılmaktadır. Günümüzde nişan merasimi kızın evinde değil, genellikle gelinin uygun gördüğü bir mekânda, düğün salonu ya da bir lokantada yapılmaktadır. Bazı gelinler ise nişan töreni istemez (KK.144). Nişan töreni bittikten sonra nikâh kıyma tarihi belirlenir.

2.2.1.4. Nikâh Kıymak

Evlilik birliğinin kurulmasının ikinci aşaması olan nikâh kıyma, karşılıklı ve birbirine uygun olarak açığa vurulan evlenme bayanın kanunla yetkili kılan görevli tarafından tespit ve tescil işlemidir (Kazmaz, 1992, s. 172). Evliliklerde resmî ya da dinî nikâh yaptırmanın amaç, kadın ve erkek beraberliğini ilân etmek, toplumun gözünde geçerli saymak, kutlamak ve kutsamaktır (Akmataliev, 2000, s. 11). Nikâh kıymak, evliliğin resmiyet kazanmasını sağlayan bir aşamadır. Bu aşamayla birlikte yeni bir ailenin temeli de resmen atılmış olmaktadır (Shafeeq, 2021, s. 57). Türklerde Nikâh dönemi değişik ritüel ve uygulamalarla da karşılaşılır. Gök Tanrı inanç sistemine göre, Altay Türkleri nikâhtan sonra ocağa secde eder. Özbekler ise nikâhtan sonra gelini ateş üzerinden geçirir; bu sırada da gelin üzerine un

serperler. Nikâh anında sakal kesme veya su içme gibi İslamiyet öncesi gelenekler de bulunmaktadır (Ögel, 1988, s. 268).

Erbil Türkmenleri arasında nikâh kıymağa *Çabin Çesmek* ya da *Kabin, kebin kesmek* denilmektedir (KK.2, KK.32). Nikâh kıymak genellikle nişandan bir hafta sonra yapılır. Bugünde altın ve hediyeler getirilir. Kebin kesmek ya da nikâh kıymak işlemi iki bölümden oluşmaktadır. Mahkemede hâkim tarafından resmi bir şekilde kıyılan ve mola veya şeyh tarafından kıyılan dini nikâh. Bugünde *Çüreçan* ya da *Küreken* (damat) ve babası ya da egesi, damadın dayı ve amcaları cami imamıyla beraber kızın evine giderler. Diğer yandan ise kızın babası ve bazı akrabaları kendi evlerinde beklerler. Nikâh kıymakta kız bir kapının arkasında oturur. Cami imamı üç defa aynı soruyu sorar. Üçüncü sorudan sonra gelin *evet* ya da *Kabul edirem* (kabul ediyorum) der, daha sonra imam aynı soruyu damattan sorar. Bu şekilde nikâh kıyılır. Cevabı üç defa tekrar etmek Eski Türk kültüründe oldukça yaygındır. Gelin ve damadın kendi rızalarıyla evlenmek isteyip istemedikleri üç defa tekrar ettirilir (Yeşil, 2012, s. 227). *Evet* Cevabı alındıktan sonra Fatiha suresi okunur, şerbet içilir ve şeker dağıtılır (Yaralı, 2004, s. 22). Nikâh kıyıldıktan sonra damat kayınbabasının elini öper, daha sonra evde bulunan kişiler yeni çifti öper, güzel dilek ve temennilerde bulunurlar. Nikâh kıymaya katılan kişiler, yeni çiftte *Başa qadar şad olassız* (sonsuz kadar mutlu olursunuz) *Bir ömür boyu bir qalasız* (bir ömür boyu bir kalırsanız) gibi temennilerde bulunurlar (KK.24). Erbil Türkmenlerinde nikâh kıyma esnanda yapılan bazı uygulamalar da bulunmaktadır. Nikâh kıyılırken, yeni çiftin bahtları açık olması için, her şeyin açık olması; bilhassa pencerelerin, düğümünün ve avuçların açık olmasına dikkat edilir. Evin köşelerine bir bardak suyu dökmek de ihmal edilmez (Murad, 2009, s. 306). Bu uygulama Türk inançlarında mevcuttur. Türkler Dini nikâhın kıyılması sırasında, eller kenetlenmez, kollar bağlanmaz, açık olan dolap, kapı ve pencereler kapatılır. Nikâh kıyma anında bu uygulamaların yapılmaması gelin ve damada uğursuzluk getireceğine, kismetlerinin kapanacağına inanılır (Kayabaşı, 2013, s. 165). Türkmenlerde Nikâh kıyılırken tütün içmek yasaktır, çünkü uğursuzluk getireceğine inanılır (KK.21). Nikâh kıyıldıktan sonra gelinin karanlık bir yerde kalması yasaktır, çünkü karanlık yerin uğursuzluk getireceğine inanılır (KK.27, KK.33). Eskiden Erbil Türkmenlerinde iki bayram arasında nikâh kıyan kişinin çocuğu olmayacağına inanılırdı. Bu nedenle hiç kimse iki bayram arasında nikâh kıymazdı. Bazı aileler ise sadece iki bayram arasında değil Muharrem ve Safer ayında da nikâh kıymazlar (KK.12, KK.24, KK.36). Günümüzde bu

inançların pek çoğu ortadan kalkmıştır ama yine de bazı aileler hâlâ bu inançların gerçek olduğuna inanarak pratikleri uygulamaya devam etmektedir. Nikah kıyma aşamasında bulunan uygulamalar, özellikle Fatiha suresinin okunması hem Kürt hem de Arap toplumunda da görülmektedir. Aynı zamanda Kürt ve Arap toplumunda Türkmenlerde olduğu gibi Nikâh kıyma töreninde geceye kadar kutlama yapılır ve halay çekilir (KK.54, KK.58, KK.61, KK.63, KK.67, KK.90, KK.94, KK.100).

Yukarıda görüldüğü gibi Erbil bölgesinde Nikâh Kıyma genelde kız evinde yapılır. Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Arapların Nikâh Kıyma törenleri nerdeyse aynı şekilde yapılmaktadır.

2.2.1.5. Çeyiz

Evlilik dönemindeki gelenekler arasında yer alan en önemli unsurlardan biri de çeyiz hazırlamaktır. “Kız beşikte, çeyiz sandıkta” sözü Türk halkının çeyize geleneğine verdiği önemi en güzel şekilde ortaya koymaktadır. Anne adayı, kızın çeyizini, kızın doğumundan sonra yapmaya başlar. Kız büyüüp çocukluktan çıkınca, anne kızının eline çeyizini yapması için ipliği, bezi, tıgı, iğneyi tutuşturur. Anne ve kızın hedefi en güzel çeyizi hazırlamaktır (Yıldız, 1995, s. 44). Çeyiz kelimesine eski Türkçede “sep” veya “kaling” denir (Atalay, 1992, s. 319). Arapça “cihaz” kelimesinden gelen çeyiz kelimesi, gelinin gideceği eve ihtiyacı olan eşyaların bir bölümünü kendi el emeği ile işlemesi ve diğer bölümünü ise satın alarak yaptığı hazırlıklardır (Çetin, 2021, s. 304).

Erbil Türkmenlerinde çeyiz kelimesi “Cihaz” ya da “Cahaz” olarak geçmektedir (KK.27). Türkmenlerde çeyiz sandığının donatılması şan ve şeref meselesi sayılır. Çeşit çeşit giyim ve bunların arasında en kıymetlilerini; kızın el emeği yaptığı işlemeler, dantelalar, örgüler oluşturur. Yatak takımları, halılar, kilimler, kap-kacak vs. sandıklarda saklanan bu eşya kızla beraber koca evine taşınır (Ataman, 1992, s. 30). Türkmenlerde gelinin çeyizini annesi hazırlar. Annesi ölen gelinin çeyizini ablası ya da halası hazırlar. Çeyiz giyim ve ev eşyalarından oluşmaktadır (KK.34, KK.35). Eskiden çeyizi hazırlamak için eve terzi getirilirdir. Şekerin uğur getireceğine inanıldığı için her parça dikildikten sonra üzerine şeker serpilir (KK.1). Gelinin çeyizi hazırlandıktan sonra, bohçalara konulur. Düğünden bir hafta ya da on gün önce genellikle de cuma günleri, kızın çeyiz bohçası ve eşyaları kocasının evine

götürülür. Çeyizi götürdükten sonra kızın annesi ve ablası bütün odayı süsler ve her şeyi muntazam bir şekilde yerine koyarlar. Daha sonra kızın annesi ya da ablası odanın kapısını kilitler (KK.13). Erbil'deki Kürt toplumunun kültüründe düğünden önce çeyiz hazırlama geleneği oldukça yaygındır. Çeyiz hazırlama işi genellikle kızın annesi tarafından yapılır. Günümüzde gelin artık çeyizi daha sade bir şekilde hazırlamaktadır. Çeyiz masrafı erkek ailesi tarafından karşılanır. Bu nedenle çeyiz erkek ailesinin maddi durumuna göre hazırlanır (KK.53, KK.66, KK.71). Çeyiz hazırlığı bittikten sonra, düğünden birkaç gün önce gelin yaşayacağı eve götürülür. Öncelikle ev temizlenir, daha sonra eşyalar yerlerine konulur. Gelinin tüm çeyiz eşyası erkek evine taşdıktan ve yerlerine konulduktan sonra komşulara sergilenir. Komşu kadınları çeyiz bakmaya gider. Çeyiz sergilemek Anadolu'da oldukça yaygın bir gelenektir. Anadolu'da çeyizin tören havası içinde sergilenmesinin amacı da gelinin hazırlıklarının delil tespitini yapmaktır (Çetin, 2021, s. 305).

Çeyiz, Irak Arapçası lehçesinde جهاز (Cihaz) olarak bilinmektedir. Cihaz genellikle gelinin annesi tarafından hazırlanır. Araplarda kız nişanlandıktan sonra çeyiz hazırlama işlemine başlanır. Çeyiz hazırlamanın masrafı erkek ailesi tarafından karşılanır. Kız, nişanlılık döneminde çeyizini annesi ve kız kardeşleriyle beraber yavaş yavaş hazırlamaya başlar. Kızın annesi ve gelin kendisi çeyizi hazırlarken en kaliteli ve lüks kumaşları seçer (KK.124). Çeyizi tamamladıktan sonra düğünden bir hafta ya da on gün önce kızın çeyizi eşinin evine götürülür (KK.128, KK.134, KK.137, KK.141).

Günümüzde Erbil şehrinde çeyiz geleneği birçok değişikliğe uğramış hatta neredeyse çeyiz götürme geleneği hiç kalmamıştır. Eski dönemlerde gelinin annesi terziyle berber aylarca kızın çeyizini hazırlarken günümüzde kız istediği her şeyi kolay bir şekilde edinebilmektedir.

2.2.1.6. Kına Yakma

Düğün için yapılan bütün hazırlıklar bittikten sonra damat ve gelin aileleri tarafından kına gecesi tarihi belirlenir. Evlenme döneminde yapılan en önemli gece kına gecesidir ve kına gecesi düğün gecesinden bir gün önce yapılır. Eski Türk topluluklarında en parlak gece, kına gecesidir (Ataman, 1992, s. 11). Eskiler kına gecesi yeni çiftler arasında sevgi ve muhabbeti artırmak ve bir ömür boyu aşklarının devamını sağlamak amacına yapıldığı

söylenmektedir. Ayrıca kınanın evlenecek çifti nazar ve kötülüklerden koruyacağına inanılır (Abu-Salih, 2019, s. 48). Bu nedenle kına gecesi töreni bugüne kadar devam etmektedir.

Erbil Türkmenleri kına gecesine *Xinna* demektirler. Eski Türk düğünlerinin en parlak gecesi kına gecesi ya da kız gecesidir (Ataman, 1992, s. 11). Kına gecesi, kadınlar arasında ve gelin evinde yapılan bir törendir. Bazı yerlerde damat için de kına yakma geleneği vardır. Bu gecede eğlenceler düzenlenir, maniler ve türküler söylenir. Türküler eşliğinde oyunlar oynanır. Söylenen türkülerin bir kısmı da gelinle annesini ağlatan türlerdendir (Gözcü, 2019, s. 148). Erbil Türkmenlerinde kına gecesinde bütün aile, komşu, akraba ve arkadaşlar davet edilir. Ancak bu merasime sadece kadınlar katılır. Erkeklerin katılması ise yasaktır. Kına gecesi Türk dünyasında olmazsa olmaz bir gelenektir. Kınanın Kabe'den geldiği, dini bir anlam ve ehemmiyet taşıdığına inanıldığı için, geline kına yakılması da bir külte dayanmaktadır (Ataman, 1992, s. 32). Bu gecede; çok erkek çocuğu olan, yaşlı, kocası yaşayan, sevimli ve güzel biri tarafından gelin süslenir. Bu kadın sabahdan gelini süslemeye başlar. Gelin süslendikten sonra kına gecesi için özel bir elbise giyer, genellikle elbisenin rengi kırmızı olur (KK.35). Daha sonra damat evi tarafından kına hazırlanır ve gelinin evine götürülür. Gelinin başına, eline ve ayağına kına yakılır. Aynı gece damat evinde de eğlence düzenlenir. Erkekler ise halay çekerler. Bu eğlenceler damat evinde veya evinin yakınında açık bir alanda yapılır. Eğlenceler ise gece yarısına kadar devam eder (Tokatlı, 1994, s. 34). Erbil Türkmenlerinde kına gecesi düğünden bir gün önce yapılmaktadır. Kına günü kızın evine sadece davet edilen kişiler gelir. Kadınlar ve gelinin arkadaşları evde müzik eşliğinde oynarlar. Bu gece gelinin babası ocağında kalacağı son gecedir, bu nedenle bu gecede gelini eğlendirmeye çalışırlar. Damat, kızların yaptığı kına gecesine belirli bir süre için bu geceye katılır ve sağ elinin serçe parmağına kına yakılır. Daha sonra kendi evinde yapılan eğlenceye döner. Kınaya katılan misafirlere kına keseleri dağıtılır (KK.6). Kına gecesinde gelinin arkadaşları türkü, mâni ve hoyratlar eşliğinde oyunlar oynayarak kına gecesinin şenliğine şenlik katarlar. Geline kına yakılırken ağlatmak da uğurlu sayılır. “*Ağlaya ağlaya eken, güle güle biçer*” ifadeleri bu görüşü destekler mahiyettedir. Türk toplumunda gözyaşı dökmenin ferahlık vereceği, yuvaya uğur ve bereket getireceği inancı bulunmaktadır (Ataman, 1992, s. 32). Aynı zamanda ağlamayan gelin “*Evlenmeye hevesliymiş*” denir ve ayıplanır (Koşay, 1944, s. 158). Törende bulunan bütün kızlar içinde kına yakılır. Bu uygulama da murada ermek için yapılmaktadır (KK.28).

Kına yakma geleneği benzer bir şekilde Küçük farklılıklarla Kürt ve Araplarda da görülmektedir. Ancak kültürel temel olarak bu geleneklerin eski yazılı Türk kaynaklarına dayanarak Türk toplumundan diğer toplumlara geçtiğini görebiliriz. Kına yakma Kürtlerin folklorundaki en önemli kültür mirasları arasında yer almaktadır. Kürt toplumunda kına yakma törenine *خمنه باندان* (Xanna Bandan) denir. Kürtlerde bulunan kına gecesinin ismi, Kırgız Türklerindeki isme benzerlik göstermektedir. Kırgız Türklerinde kına gecesi *kınamende* olarak bilinmektedir (Suraganova, 2009, s. 128). Kürtlerde Kına töreni düğünden bir güne önce yapılır. Kına gecesi kızın babasının evinde geçirdiği son gecedir. Damadın ailesi; bu geceyi kutlamak için para, pirinç, yağ ve et gibi temel gıda malzemelerini kına torbasıyla birlikte kızın evine gönderirler. Gelinin ailesi kınaya bütün akraba, komşu ve arkadaşlarını davet eder. Bu gece kızın evinde yapılır ve hiçbir şekilde bu geceye erkek katılmaz. Bu geceyi kutlamak için kına yoğurur, bir kâseye konulur, aynı zamanda yemek de hazırlanır (Alkaki, 2021, s. 124). Kürtlerde kına töreni gece vaktinde başlar. Bu gecede gelinin önüne süslenmiş bir masa konulur. Daha sonra kına gecesinden bir gün önce hazırlanan kına tepsisi masanın üzerine konulur. Tepsinin ortasına kına kâsesi konulur ve kâsenin etrafında mum yakılır. Gelin kına gecesinde kırmızı kıyafet giyer. Yüzü de kırmızı duvakla örtülür (KK.72, KK.73). Türklerde gelinin üzerine kırmızı yazma çekmek oldukça yaygın bir uygulamadır (Altın, 2004, s. 271). Bu uygulamanın Türklerden Kürtler geçtiği düşünülmektedir. Kürtlerde çok eski dönemlerde gelinler sadece kırmızı değil değişik renkler de giyerlerdir (KK.79). Gelinin şanslı, bahtlı ve mutlu bir evliliği olması ve eşinin kendisiyle iyi olması için, gelinin avuç ve parmaklarına kınayı süren kadın şanslı ve rahat yaşamı olan biri olmalıdır. Bundan sonra gelinin bekâr arkadaşlarının bahtlarının açık olması ve hayırlı bir kismet bulup vaktiyle evlenmeleri için gelin bekâr kızların avuçlarına veya serçe parmaklarına kına yakar. Bu şekilde bahtların açık olacağına inanılır. Bundan sonra gelin kına gününe katılanlara hatıra için hediyecek dağıtılır. Hediyecek küçük bir kına poşeti, tatlı ve şekerden oluşmaktadır. Kına yakıldıktan sonra gece boyunca halay çekilir (KK.62, KK.93, KK.100). Erbil’de yaşayan Araplarda kına gecesi oldukça önemli ve büyük bir değer taşımaktadır. Kına gecesi genellikle düğünden bir gün önce yani çarşamba günü yapılır. Çünkü Araplar genellikle düğünü perşembe gününde yapmaktadır. Eski Türk kültüründe de kına gecesi çarşamba günü yapılırdı (Ataman, 1992, s. 11). Türklerde çarşamba günü şanslı ve uğurlu sayılır (Çetin, 2021, s. 314). Bu inanç Eski Türk inançların Araplara geçtiği

düşünülmektedir. Araplarda kına merasimi gelinin evinde yapılır. Bugüne gelinin akrabası ve yakın arkadaşları katılır. Gelin kına gecesinde elbise giymektedir. Eski düğünlerde özel bir renk yoktu şimdi ise kırmızı renk tercih edilmektedir. Kırmızı rengin tercihi de Türklerden kaynaklanmaktadır. Eski dönemlerde gelinin eline kına yakmak ebenin yoluyla gerçekleşirdir. Günümüzde ise gelinin yakın arkadaşı veya kız kardeşi kınayı yakar (KK.119, KK.124). Kına gelinin avucuna, damadın ise serçe parmağına yakılır. Kına gelinin avucuna ve eli üzerine bazen de ayağına güzel desenler çizerek yakılır. Gelin ve damada kına yakıldıktan sonra evlenmeyen kızlara da kına yakılır. Bu şekilde kısmetlerin açılacağına inanılır (KK.109, KK.114, KK.117, KK.118, KK.122, KK.133, KK.134, KK.143, KK.147). Araplarda geline kınayı yaktıktan sonra davetlilere hediye dağıtır. Hediye içinde genellikle kına ve şeker bulunur. Kına gecesinin bütün masraflar gelin tarafından karşılanır. Sadece misafirlere ikram edilen tatlı, içecek ve yemekler erkek ailesi tarafından alınır. Araplarda kına gecesine damat sadece kısa bir süre oturur daha sonra kendi evine döner. Damat evine ayrı bir kına gecesini hazırlanır (KK. 105). Anadolu'nun birçok yerinde damat için kendi babası evinde ayrı bir kına töreni düzenlenmektedir (Yeşil, 2012, s. 319).

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kına gecelerine büyük bir önem verilmekte ve eski gelenekler yaşatılmaktadır. Kına gecesini geçmişte olduğu gibi düğünden bir gün önce yapılmaktadır. Bu gecede davet edilenlere çeşitli yiyecek ve içecekler ikram edilir. Geçmişte yapılan bütün uygulamalar günümüzde daha görkemli bir şekilde yapılmaya devam etmektedir. Erbil bölgesine yapılan kına gecesini oldukça Eski Türk inançlarının izlerini taşımaktadır.

2.2.1.7. Gelin-Damat Hamamı

Gelenek, görenek, örf ve âdetler insanın temelidir. Günümüzde gelenekler daha hızlı bir şekilde kaybolmaktadır.

Erbil Türkmenlerinde her ne kadar günümüze kadar pek aksetmese de önemli geleneklerden biri de gelin- damat hamamıdır. Düğünden önce yapılan gelin hamamları, çok eğlenceli olur. Hamam töreni eğlence gayesiyle yapılır. Hem gelin hem de damat kendi arkadaşları ile hamama gidip eğlenirler (Duman, 2019, s. 125). Bu geleneğe göre Erbil yöresinde yaşayan Türkmenler arasında Türkiye'de de olduğu gibi düğün gününün sabahı

hem kız hem de erkek tarafı, yakın arkadaş ve akrabalarıyla birlikte hamama giderler. Gelin, ablası ve arkadaşlarıyla beraber Erbil’de bulunan Asri hamamına gider. Gelinin annesinin hamama gitmesi ayıp sayılır, bu nedenle gelinin annesi hamam törenine hiçbir şekilde katılmaz (KK.13). Gelin hamama girerken, davetli kızlar türkü ve mâni söyleyerek oynar ve zılgıt çekerler (KK.1, KK.4, KK.22, KK.23, KK.50). Damat hamama götürülmeden önce evde tıraşı yapılır. Bazen de bu tıraş işlemi hamamda gerçekleşir. Tıraştan sonra damat arkadaşlarıyla beraber hamama gider. Davetliler yıkanırken türkü söyler ve halay çekerler (KK.12, KK.13, KK.29, KK.43, KK.44). Bu törende yapılan en özel uygulamalardan biri, bekâr kızların kismetinin açılması için gelinin sabunuyla yıkanmasıdır (KK.7, KK.8, KK.13, KK.14). Gelin hamamındaki en önemli uygulamalardan biri de söylenen mâniler ve türkülerdir. Mânilerden biri şu şekildedir:

Evlerinde ipekten bir halı var

Şekerlenmiş dudağında balı var

Herkesin de münasip bir yarı var

Gonca gülün harmanısan harmanı

Bu gönlümün dermanısan dermanı

Öldürün mâni

Sevmişem sani

Bülbül diline kurban

İnce beline kurban

(Paşayev, 1995, s. 90, 91)

Bu galin mayalıdı

Yük yüke dayalıdı

Bele qax (kalık) bele otı (otur)

Desinler xayalıdı

(Murad, 2009, s. 324)

Erbil Türkmen toplumunda uzun zamandan beri gelin ve damat hamamı yapılmamaktadır. Hamama gitme töreni nerdeyse tamamen unutulmuş, bu gelenek sadece yaşça büyük olan kadın ve erkeklerin hafızasında kalmıştır. Ama bazı gelinler bu geleneği yaşatmak için hâlâ düğünden birkaç hafta önce eğlenmek maksadıyla arkadaşlarıyla beraber hamama gitmekte, orada meyve yiyerek, şerbet içerek ve şarkılar söyleyerek eğlenmektedir.

Kürtlerde ve Araplarda da hamam geleneği Türkmenlerdekine benzer bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Kürt kültüründe kaybolan geleneklerden biri de gelin damat hamamı geleneğidir. Eskiden gelin damat hamamı hem kız tarafı hem de erkek tarafı için önemli bir âdet olarak sayılmaktadır. Bu gelenek doksanlarda kaybolmaya başlamış günümüzde ise işlevini kaybetmiştir. Yaptığımız saha çalışmasına göre gelin ile damat hamamında ayrı uygulamalar mevcuttur. Damat hamamı, düğün gününün erken saatlerinde veya bir gün öncesinde yapılır. Damadın yakın arkadaşları ve ailesinde bulunan erkek akrabaları toplanıp hep birlikte hamama giderler ve hamamda eğlence yapılır. Damat hamamı hem temizliğin hem de eğlencenin bir arada olduğu bir gelenektir. Hamamda yemek yeme damat hamamının en önemli noktalardan biridir. Tüm işlemler bittikten sonra, damat düğün kıyafeti giyer ve arkadaşlarıyla beraber hamamdan ayrılır (KK.76, KK.83, KK.80, KK.89, KK.94, KK.95). Gelin hamamı ise damat hamamından daha önemlidir. Düğünden bir gün önce ya da kına gecesi bittikten sonra gelin hamamı yapılır. Gelin hamamına kızın akrabası ve arkadaşları katılır. Gelin hamamında öncelikle gelin yıkanır ve gün boyunca hamamda şarkılar söylenip eğlenceler düzenlenir. Gelinin yıkanma aşaması bittikten sonra getirilen yiyecek yenir. Bu şekil hamam töreni bitmiş olur. Gelin hamamı gelin için unutulmaz bir gün olarak değerlendirilir (KK.56, KK.73, KK.75, KK.82, KK.88, KK.93). Araplarda gelin ve damat hamamı geleneği çok yaygın değildir. Genellikle düğünden önce hamam töreni sadece damat tarafında yapılır. Gelin ise genel olarak hamama gitmez, bütün hazırlıkları babasının evinde yapılır (KK.145). Muhtemelen kültürel etkileşim sonucu gelin hamamı geleneği az da olsa mevcuttur. Gelin hamamı töreni yapılacaksa öncelikle gelinin ailesi, çarşamba sabahı için hamamı rezerve ederler. Gelin, gelinin arkadaşları ve akrabaları sabahtan hamama giderler. Gelinin makyaj, tarak ve diğer malzemeleri hamama getirilir. Hamamdan sonra hep birlikte gelinin evine gidilir (KK.119, KK.130, KK.138, KK.141). Damat hamama gitmeden önce

evde tıraş olur. Bazen de bu tıraş töreni hamamda yapılır. Damat, akraba ve arkadaşlarıyla beraber hamama gider. Hamamda şarkılar söylenip eğlenilir ve nargile içilir (KK.120, KK.123, KK.127, KK.131, KK.135, KK.136, KK.148).

Türk kültüründe hamam kültürünün kökenleri çok eski dönemlere dayanmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde kına gecesinden sonra bazen de kına gecesinden önce gelin hamama götürülür (Yeşil, 2012, s. 175). Erbil'deki hamam kültüründe yapılan uygulamalardan hareketle Türkmen kültürünün etkisi olduğu söylenebilir. Yukarıda görüldüğü gibi geçmiş dönemlerde her üç toplumda hamam geleneği aynı şekilde yapılmıştır. Günümüzde Erbil bölgesinde hamam geleneği nadiren görülmektedir. Çünkü günümüzde gelin damat hamamı değil bekârlığa veda partileri yaygınlaşmıştır.

2.2.2 Evlilik Anı

Çoğu toplumlarda en önemli müesseselerden bir aile müessesesidir. Bu nedenle, toplumlar evlenmeye de büyük önem verilir. Evlilik, eski Türk inançlarının pek çok unsurlarını taşır ve aynı zamanda Türk kültürünü de yansıtır (Boratav, 1984, s. 167). Her millette evlilikler, büyük bir tören şeklinde icra edilir. Bu durum ilkel toplumlar için ve modern toplumlar için de değişmez gerçeklerden biridir (Çeribaş, 2021, s. 151). Evlilik sırasında öncelikle gelin babası evinden alınır ve daha sonra düğün yapılır. Bu dönemde oldukça önemli uygulamalar bulunmaktadır.

2.2.2.1. Düğün

Türk Dünyasında düğün törenine akrabaların, komşuların ve her iki tarafın da değer verdiği kişilerin davet edilmesi gerekmektedir. Geçmişte bu iş sözlü bir şekilde yapılırken, günümüzde ise kart dağıtılarak veya değişik bir şekilde yapılmaktadır (Yeşil, 2012, s. 186). Evlenme olgusu evrensel olduğu için, onun bir kesiti olan düğün de bütün kültürlerde evrensel bir olgu olarak görünmektedir. Lakin her kültür, evlenme olgusunu ve düğünü kendi kural ve kalıplarına uydurarak gerçekleştirilmektedir. Bu biçimlendirmede toplumun tarihsel gelişimi, yerleşim düzeni, ekonomik yapı ve gelenekler rol oynamaktadır (Tezcan, 1998, s. 219-220). Düğünün yapılmasıyla iki çiftin beraberliği toplum önünde geçerlilik kazanarak, korunma altına alınmaktadır. Bugün pek çok hazırlıkların, uygulamaların yapıldığı görülmektedir (Morkoç, 2018, s. 141).

Türkmen folklorunda kadim manevi merasimlerin arasında büyük intizarla beklenen ve halkı en çok neşe veren düğün *toy* merasim ve nağmeleridir (Paşayev, 1995, s. 61). Erbil Türkmenleri de düğüne *toy* demektedirler. Düğün hem gelin hem de damat evinde yapılır. Damat evinde yapılan düğünde davul-zurna çalınır. Türkmenlerde davul-zurna düğünün en esas unsurudur. Kız evinde yapılan düğünün süslenme işi kına gecesinde olduğu gibi, eli uğurlu, evliliğinde sorun yaşamayan, iyi bir hayat sürdüren, erkek çocuk annesi olan bir kadın tarafından yapılır (Murad, 2009, s. 329). Türkmenlerde düğünden bir hafta önce İklim abla adlı kadın, gelini süslemeye gider ve her gün baklava yapar (KK.13). Düğün gününde gelinin yanakları kırmızı olması için tandır yakılır. Bu uygulamadan sonra gelin, yüzünü pirinç suyuyla yıkar (Al-Âssafi, 2012, s. 135). Gelin ve damat düğünde geleneksel Türkmen kıyafeti giyer (KK.35). Gelin elbisesi genel olarak *Mawi Koneg* (mavi elbise) ya da saya gibi nakışlı ceketten oluşmaktadır (Al-Âssafi 2012, s. 135). Gelin düğün için özel bir ayakkabı giyer, bu ayakkabıya *çeçme* denir (KK.13). Geçmişte düğün için özel bir renk yoktu, her gelin istediği rengi giyerdi, en çok mavi ve kırmızı elbiseler tercih edilirdi. Şimdi ise bütün dünyada olduğu gibi beyaz düğün elbisesi giyinmektedir. Geleneksel Türkmen düğünlerinde damat ise yöresel Türkmen kıyafetini giyer. Geleneksel Türkmen kıyafeti, camadan (başa bağlanır), gömlek, zubun (uzun yelek biçiminde olan bir giysi parçasıdır) ve ceketten oluşmaktadır. (KK.38, KK.40, KK.42). Zubun üzerine kemer takılır. Bazıları ise takım elbise giyerler. Eskiden Türkmenler düğünü genellikle üç, beş ya da yedi gece sürerdir (KK.34, KK.35). Dindar aileler eğlence yerine mevlit yapar, diğerleri ise eğlence yaparlar ve geceleri şarap içerler (KK.13, KK.14).

Büyük gün ve törenlerde yemek yapmak ve dağıtmak hemen her kültürde görülen ortak bir uygulamadır. Yemek yapmak, geçiş dönemlerinin her aşamasında işin esası olmuştur (Altun, 2004, s. 183). Türklerde de evlenme sırasında yemek yapma geleneği oldukça yaygındır. Düğünlerdeki “düğün aşısı”, açları doyurmayı ve varlığı paylaşmayı sağlamakta olup bütün Türklerde görülmektedir (Yolcu, 2017, s. 335). Türkmenlerde düğün gününde sabah erkenden kalkılır. Erkek evinde heyecan, koşturmaca hâkimken kız evinde ise durgunluk hâkimdir. Erkek tarafına sabahın ilk saatlerinde misafirler gelmeye başlar. Onların ağırlandacağı odalar daha önceden hazırlanır. Öğlene doğru sofralar hazırlanmaya başlanır. Düğüne gelenlere çeşitli yemekler sunulur. Bu yemekler daha önceden komşuların ya da aşçı yardımıyla hazırlanır (Meral, 2019, s. 88). Erbil Türkmenlerin düğün gününde hem

damat hem de gelinin evi kalabalık olur. Akraba, komşu ve arkadaşların hepsi bir araya gelir, dolayısıyla iki tarafta da düğün yemeği hazırlanır. Türkmenler düğün gecesinde pirinç, çorba, et ve geleneksel Türkmen mutfağından yemek pişirilirler ve yemekten sonra tatlı ikram edilirler (KK.23, KK.28, KK.35).

Erbil Türkmenlerinde düğünden bir gün önce gelinin erkek kardeşleri evden çıkar. Çünkü geçmiş dönemlerde gelinin kardeşlerinin evde bulunmaları ve düğüne katılmaları ayıp sayılırmış. Bazıları ise on gün veya bir hafta önce evden çıkıp gelmezlermiş (KK.13). Araplarda da kızın babası ve erkek kardeşlerinin düğüne gelmesi ayıp sayıldığı için kızın ailesinde bulunan erkekler düğüne hiçbir şekilde katılmazlarmış (KK.135). Günümüzde bu gelenek işlevselliğini yitirmiştir.

Türkmenlerde gelinin babası kızının yeni yuvasında mutlu olması ve evine dönmemesi için evinden çıkmadan önce duvardan bir çivi çıkarır. Bu uygulama kızın boşanmaması için yapılır (KK.23, KK.27, KK.28). Erbil Türkmenlerinde, gelinin konuşması ve fazla hareket etmesi hoş görünmez. Bu nedenle gelinin susması ve gülmemesi tavsiye edilir (KK.28). Geçmişte yer alan geleneklere göre gelinin hiçbir şekilde konuşmaması gerekir ki bu onun terbiyeli ve ağırbaşlı olduğunu göstermek içindir. Anadolu'da da geleneksel yapıyı sürdüren yerlerde bu gelenek yakın zamana kadar uygulanmıştır. Örneğin Tokat'ta gelinin evin büyükleri ile onlar müsaade verene kadar hiç konuşmaması geleneğine “*yaşmak tutmak*” denir.

Erbil Türkmenlerinde düğünlerde söylenen pek çok Türkmen manisi ve türküsü de mevcuttur. Erbil düğünlerinde en yaygın söylenen mânilere şunlar örnek verilebilir:

Helhele (zılgıt) verin geline

Deste gül verin eline

Altun kemer bağlasın

İnce gelin beline

Ya da

Elinde ayağına acem xınası (kınası)

Gedib (gidip) galin (gelin) getirsin oğlan nenesi (annesi)

(Yaralı, 2004, s. 24)

Çayır çimennen (çimenden) geli (geliyor)

Qahve (Kahve) Yemen 'nen geli

Al yanağ pembe dudağ

Her gün hamamdan geli,

Başında var maşallah

O yâr bizim inşallah

Qavuşmağa (kavuşmağa) az qalıp (kalmış)

Qavuşuruğ inşallah

(Turhan, 2012: 172- 173)

Türkmenlerde gelinin ayakkabısının altında bekar kızların adı yazılır. Kimin ismi silinirse, bir sene içerisinde evleneceğine inanılır (KK.33, KK.8)

Türkmenlerde bulunan düğün geleneklerin çoğunu kürt ve araplarda görmekteyiz. Düğünler, bütün toplumlarda olduğu gibi Erbil-Kürt toplumunda da insanların sevgi ve mutluluklarını ifade eden törenlerden biridir. Düğün günü genellikle müzik eşliğinde başlar. Bugüne akraba ve dostlar davet edilir (Bayezidi, 2010, s. 43). Kürtlerde düğün töreni genellikle üç gün bazen yedi gün sürer. Düğünlerde misafirlere çeşitli ikramlarda bulunulur. Aynı zamanda da yemek yapılır, yemekler genellikle et ve pilavdan oluşur (Bayezidi, 2010, s. 70). Düğünler genellikle cuma veya pazartesi günü yapılır (KK.94). Cuma günü bereketli ve hayırlı bir gün olduğu için Erbil'de yaşayan Türkmen ve Kürtler düğünü genellikle cuma gününde başlatırlar (KK.81). Günümüzde ise daha çok gelin ve damada uyan günler seçilmektedir. Geleneksel yapılan düğünlerde gelinin ailesinden sadece kadınlar, damadın bütün ailesi düğüne katılırken günümüzde bu kuralların çoğu ortadan kalkmış, düğüne gelinin babası, annesi ve bütün kardeşleri de katılır olmuştur (KK.62, KK.100). Bazı ailelerde düğün kutlaması yerine mevlit yapılmaktadır. Bu uygulama genellikle dindar aileler tarafından tercih edilmektedir. Mevlide sadece akraba ve yakın arkadaşlar katılır (KK.66, KK.72, KK.100). Düğün töreninde yer alan bütün aşamaların masrafı erkek ailesi tarafından karşılanır (KK.100). Erbil Arap toplumunda eskiden düğünler damadın evinde perşembe ya

da pazartesi gününde yapılmış (KK.111, KK.124, KK.123, KK.147). Eskiden Arap düğünleri yaklaşık iki ya da yedi gün sürmüş (KK.101, KK.141).

Erbil’de Düğünden önce uygulanan en önemli geleneklerden biri de gelinin ayakkabısı altında isim yazmaktır. Gelin ayakkabısının altında bekar kızların adı yazılır. Düğünden sonra kimin ismi silinirse, o silinen ismin o sene içerisinde evleneceğine inanılır (KK.122, KK.132). Bu uygulama Türk Kültüründe oldukça yaygındır. Kastamonu, Azerbaycan ve Erzican’da evlenmemiş kızların nasibi açılması için gelin ayakkabısının tabanına isimlerini yazarlar, bu şekilde evleneceği düşünülür (Tan, 1977, s. 230. Kara, 1996, s. 145).

Göründüğü gibi Erbil’de düğün merasimi her üç toplumda benzer bir şekilde yapılmaktadır. Aynı zamanda bazı uygulamalarda Türk kültürünün inançları oldukça yaygındır.

2.2.2.2. *Gelin Alma*

Gelin alma, kızın baba evinden koca evine götürülme anlamına gelmektedir. Buna birçok yerlerde gelin götürmesi denilmektedir (Ataman, 1992, s. 43). Gelin alma âdeti; yeni bir hayata başlayacak çiftlerin o hayata dair ilk yolculuğudur. Bu gelenek düğünün son gününde gerçekleştirilir.

Erbil Türkmenlerinde çok eskiden kız evinde olan düğün, bittikten sonra gelinin yüzünü örterek at üzerinde damadın evine götürülürdür. Gelinin ilk çocuğunun erkek olması için arkasına küçük yaşta olan bir erkek çocuk bindirilir (KK.2, KK.13, KK.35). Günümüzde ise gelinin ilk çocuğu erkek olması için gelin alma sırasında, gelini kucağına erkek çocuk konulur (KK.8). Gelin baba evinden alınmadan önce, gelinin bineceği at süslenir. Bazıları at üzerinde değil de yürüyerek gelini götürürler (KK.2, KK.3, KK.25, KK.26, KK.34, KK.35, KK.39, KK.42). Geçmiş dönemlerde gelini, annesi veya ablası kocasının evine götürürdür (KK.34). Günümüzde artık atın yerini arabalar aldığı için bu uygulamalar işlevini kaybetmiştir. Erbil Türkmen toplumunda özellikle eskiden uygulanan “*kapı tutması*” geleneği vardır. Gelin baba evinden çıkarken kapıda evin hizmetçisi durur ve gelinin alınmasına izin vermez. Bu hizmetçi ya da akraba bir miktar para (bahşiş) almadan, gelinin odasından çıkmasına izin vermez. Parayı aldıktan sonra damat ailesinin eve girmelerine izin

verir. Bundan sonra gelinin annesi evlilik sözleşmesini alır ve kızını bu şekilde verir (Al-Âssafî, 2012, s. 135). Yeni çiftin bereketli ve mutlu bir hayat yaşamaları için, gelin babası evinden ayrılmadan önce bir Kur'an-ı Kerim alır. Gelini, kocasının evine götürmeden önce bütün Erbil'de gezdirilir. Gelinin kendisini görmesi ve örtmesi için önünde ayna kaldıran biri yürür. Çünkü gelinin vücudunun hiçbir yerinin görünmemesi gerekir (KK.13). Gelinin vücudunun görünmemesi için gelinin üzerine "*peçe*" denilen bir parça kumaş örtülür (KK.14). Gelinin önünde davul zurna çalınır ve Türkmen oyunları oynanır. Gelin damadın evine ulaştığında başına bereket için şeker, buğday ve para serpilir. Hayatının mutlu olması için şeker, kesilmeyen rızık sahibi olması için buğday ve uzun ömürlü olması için başı üzerine para serpilir (Al-Âssafî, 2012, s. 136). Gelin eve girer girmez ayağı üzerinde kurban kesilir. Daha sonra akşama kadar şenlik yapılır. Erbil'de gelin damat evine girerken, nazar değmemesi için kayınvalidesi ayağı altında bir yumurta veya bir çömlek kırar (Mahmut, 1999, s. 19). Erbil'de gelinin koca evine geldiği gün, gelinin ayağını su dolu bir leğene batırılıp bu leğenin suyu evin dört tarafına dökülür, bu uygulamanın eve bereket getireceğine inanılır (Kalafat, 2000, s. 129-133).

Bütün Erbil'de olduğu gibi Kürt ve Arap toplumunda da gelin babasının evinden alınır. Gelin alma günü, gelinin kız arkadaşları veya süsleme işlemini yapan özel bir kadının yardımıyla başlar. Kürt toplumunda bazı aileler imkânına göre gelinin beline altın kuşak bağlarlar. Bu kuşak damadın ailesi ya da gelinin kendi ailesi tarafından geline hediye edilir (KK.100, KK. 108). Kuşak bağlama Türk Kültüründe oldukça yaygın bir uygulamadır. Gelin baba evinden çıkarken beline kuşak bağlanır (Yeşil, 2012, s. 197).

Hayat ve gelişme şartlarına bağlı olarak bu geleneklerin birçoğu artık yapılmamakta ya da nispeten yapılmaktadır. Günümüzde ise gelin, genellikle kuaföre gidip hazırlıklarını tamamladıktan sonra kuaförden alınmaktadır. Kuaför kapısında küçük bir kutlama yapılır ve halay çekilir daha sonra damat gelini alıp diğer arabalarla beraber düğün salonuna gidilir.

2.2.3. Evlilik Sonrası

Düğün sonrası gerçekleştirilen tören ve uygulamalar, gelin ve damadın aileleri arasındaki bağları güçlendirmeye ve gelinin yeni aileye alışması bir süreç olarak bilinmektedir. Evlilik dönemi sonrasında ziyaretler yapılır. Düğün sonrası yapılan bu

ziyaretler, her iki aile arasındaki iletişimi güçlendirir. Bu ziyaretler, çiftin ailelerinin birbirlerini daha iyi ve yakından tanımalarını ve birlikte vakit geçirmelerini sağlar. Bu uygulamalar, geleneksel ve kültürel değerlerin yaşatılmasını, aile birlik ve beraberliğini güçlenmesini ve evlilik birliğinin sağlam temeller üzerine inşa edilmesini sağlamaktadır.

2.2.3.1. Gerdek Ertesi

Erbil’de yaşayan Türkmenlerde, düğün bittikten sonra gelin ve damat gerdeğe girerler. Gerdek gecesinden sonra erkek annesi yeni çiftle kahvaltı götürür (KK.13, KK.14). Gelin sabah uandıktan sonra kayınbabası ve kayınvalidesini ellerinden öper. El öpme geleneği Türkmen kültüründe çok yaygındır, bu gelenek itaat için yapılır. Kahvaltıdan sonra erkeğin anne ve babası gelinlerine altın hediye eder. Türkmenlerde hayat ve gelişme şartlarına bağlı olarak bu gelenek artık yapılmamakta ya da nispeten yapılmaktadır. Kürtlerde ise, gerdek gecesinden sonra damadın annesi kahvaltı hazırlayıp yeni çiftle götürdü. Kahvaltıda yumurta ve balın olması şarttır (KK.62). Araplarda, bu sabaha صباحية (Sabahiyye) denir. Düğün gecesinden sonra yeni çiftle, erkek ailesi ya da kızın ailesi tarafından kahvaltı tepsisi götürülür. Kahvaltı tepsisinde Kahi ve Geymar, bal, Irak ekmeği, reçel, zeytin, çay, pekmez, yumurta vb. bulunur (KK.107, KK.129). Düğün kış mevsiminde yapılırsa kahvaltıda كليچه (kleçe) bulunur. Kleçe undan yapılan ve içi hurma veya kuruyemişle doldurulan bir kurabiye türüdür (<https://www.almrsal.com/>). Kleçe kurabiyesi Uruk'taki yapılarından birinde bulunan, çivi yazılı bir metinde bahsedildiği gibi eski bir yemek türüdür. Metin 12.000 parça kleçe ve yağda kızartılmış bisküvilerle birlikte bir kutlamada servis edildiğinden söz edilmiştir (Kuafman, 2006, s. 323). Kahvaltı bittikten sonra damadın anne ve babası geline bir takım altın takı hediye ederler (KK.124). Kleçe kurabiyesi her üç toplumda oldukça yaygındır.

Gerdeğin ertesi sabah Erbil kültüründe oldukça önemli bir sabah olarak bilinmektedir. Yukarıda görüldüğü gibi gerdek ertesi her üç toplumda aynı şekilde gerçekleşmektedir.

2.2.3.2. Gelin Haftası

Düğünden bir hafta sonra yapılan gelin haftası eski dönemlerde daha fazla bir şekilde yapılır. Şimdi ise bu gelenek daha az bir şekilde yapılmaktadır.

Erbil Türkmenlerinde, düğün gecesinden bir hafta sonra gelin haftası yapılmaktadır. Bu kutlama sadece Erbil Türkmenlerinde değil, Irak'ta yaşayan bütün milletlerin mensupları tarafından da yapılmaktadır. Türkmenler arasında gelin haftasına “*yedi*” denilmektedir. Türk dünyasında sayı motifi, buna bağlı olarak da özellikle de 3, 7 ve 40 sayıları önemli yer tutmaktadır. Çoruhlu'ya (2002) göre, yedi sayısı İslami inanışlarda da yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah gökyüzünü yedi katlı olarak yaratmıştır. Hac'da Kâbe etrafında yedi kez tavaf edilir. Safa ile Merve arasında yedi şan uygulanır, yedi gidiş dönüş yapılır ve yedişer taşla üç kez şeytan taşlanır. Tasavvufta beden ruhsal güçlerin toplandığı yedi noktadan söz edilir. Yedi sayısı en çok cehennem konusuyla ilgili olarak geçer. Kur'an'da El-Hicr Suresinin 44. ayetinde cehennemin muhtemel yedi kapısı olduğu beyan edilir. Öte yandan Kur'an'ın yetmiş yedi ayetinde cehennem konusunun yer alması da yedinin katlan olan bir sayı olması bakımından ilginçtir. Yedi sayısı Hz. Muhammed'in miraç hadisesiyle ilgili olarak da karşımıza çıkar. Tanrı katı sayılan arşın yer aldığı yedinci göğe çıktığı da görünür. Cennetin kapısından Rıdvan vasıtasıyla girdikten sonra, arkasındaki çok sayıda meleklerle birlikte Cebrail kendisini karşılar (Çoruhlu, 2002, s. 237). Bu şekilde yedi sayısının ruhsal mükemmelliği temsil ettiği görülmektedir. Yedi töreninde akraba, komşu ve arkadaşlar da davet edilir (KK.13, KK.35). Kına gecesinde olduğu gibi bu törene erkekler katılmaz. Bu tören genellikle evin bahçesinde yapılır. Davetliler gelmeden önce evin bahçesi süslenir ve tatlılar hazırlanır. Törende Külçe (Irak mutfağına ait bir tatlı türüdür), baklava, pasta, kuruyemiş ve içecekler ikram edilir. O gün, davetliler gelin için aldıkları hediyeleri verirler. Getirilen hediyeler ailelerin maddi duruma bağlıdır. Bazıları altın ve bazıları ise para, kumaş, giyim, mutfak malzemeleri veya dekoratif biblo getirirler. Yedi töreninde gelin yedi kez elbisesini değiştirir. Bazı gelinler yedi kez değil, birkaç defa elbiselerini değiştirirler (KK.2, KK.4, KK.5, KK.7, KK.8, KK.14, KK.27, KK.28).

Gelin haftası geleneği benzer bir şekilde ufak farklılıklarla Kürt ve Arap toplumalarında da görülmektedir. Kürt toplumunda bugünün kutlaması damadın evinde yapılır ve bütün akraba ve arkadaşlar davet edilir. Gelin haftasında çeyizinde bulunan bütün elbiseleri giyer ve gelenlere gösterir (KK.62). Bugünde gelin için alınan hediyeler verilir. Hediyeler genellikle altın, para veya ev malzemelerinden oluşmaktadır (KK.62, KK.72). Aynı zamanda gelin de eşinin ailesi için aldığı hediyeleri bugünde verir. Aynı zamanda gelin haftasında kayınvalide ve kayınpeder de gelinlerine hediye verirler, genel olarak altın takarlar

(KK.54, KK.58, KK.66, KK.93). Gelin haftası kutlaması genellikle ikindi namazından sonra yapılır. Misafirler gelmeden önce tatlı ve yemekler hazırlanır. Misafirlere tatlı ve şerbet ikram edilir. Akşamdan sonra bu kutlama biter (KK.56, KK.67, KK.71, KK.78, KK.89). Araplarda ise gelin haftası, düğünden yedi gün sonra yapılır. Arapçada gelin haftasına سبعة (Seba'a) denilmektedir. سبعة (Seba'a) kelimesi yedi anlamına gelmektedir (KK.116). Gelin haftasında akraba, komşu ve arkadaşlar davet edilir. Gelinin annesi ve kız kardeşleri de bugüne katılır. Bugünde akrabalar gelin için hediye getirir. Akrabaların verdiği hediyeler genellikle para, altın veya ev malzemelerinden oluşmaktadır. Gelinin annesi ise kızına altın bir kolye ya da bileklik hediye eder. Aynı zamanda bugünde Kur'an ve ilahi okumak için ilahici getirilir (KK.103, KK.106, KK.107, KK.111, KK.113, KK.140). Gelin haftası törenine erkek katılmaz. Bu tören genellikle damadın evinde yapılır. Gelin haftasında pasta yapılır. Misafirlere ise pasta, tatlı, şeker, şerbet ve kuruyemiş ikram edilir. Gelin bugünde yedi kez elbisesini değiştirir (KK.117, KK.120, KK.122).

Saha çalışmamızda edindiğimiz bilgilere göre günümüzde gelin haftası geleneği de zayıflamıştır. Çünkü yeni çiftler için gelin yedisi kutlaması yerini daha çok balayına bırakmıştır. Bu nedenle gelin haftası genelde yapılmamakla birlikte gelin haftası geleneğini sürdüren aileler vardır (KK.8, KK.32, KK.46).

2.2.3.3. Gelin ve Damat Taraflarının Düğünden Sonra İlk Görüşmesi

Türk toplumunda, halkın durumuna göre yeni evlenen çiftler bir müddet sonra ailelerini ziyarete giderler. Bu bazen 7 gün bazen 40 gün gibi süre tahditleriyle gerçekleşir (Yeşil, 2012, s. 236).

Erbil Türkmenlerinde bu uygulamaya *Ayak Açılması* denir. Gelin ayağının açılması, kocasının evinden çıkması ve ailesini ziyaret etmesi anlamına gelmektedir. Çok eski zamanlarda gelin, bir çocuk doğmadan önce babasının evine gitmezmiş, gitmesi de hoş görülmezmiş. Bir yıl geçtikten sonra kızın anne ve babası, kızlarını ziyaret etmek için damatların evine giderler ve kendi evlerine davet ederlermiş. Kız babasının evinde birkaç gün kalır daha sonra tekrar kendi evine geri dönermiş (Ziraatçı, 1961, s. 45). Daha sonra bu gelenek ortadan kalkmış ve gelin bir hafta ya da bir ay sonra ailesinin evine davet edilir olmuştur. Gelinin ailesi tarafından gelin haftası bitikten sonra ziyaret edilmesi durumuna

ayağı açıldı denilmektedir. O gün annesi tarafından gelinin en sevdiği yemekler yapılır. Birkaç gün sonra kocası onu almaya gider. Daha sonra diğer akrabalar gelin ve damadı davet etmeye başlarlar. Bu şekilde her gün öğle ya da akşam yemeği bir akrabanın evinde yapılır (KK.1, KK.2, KK.19, KK.25). Düğünden sonra davet etme geleneği Türkmenlerde günümüze kadar devam etmektedir ama günümüzde gelinin babasının evine gitmesi ayıp sayılmamakta gelin istediği zaman kendi ailesini ziyaret etmektedir.

Bu gelenek Erbil’de yaşayan Kürt toplumunda da oldukça yaygındır. Günümüzde ise bu gelenek eskisi kadar karmaşık değil tam tersine daha sade ve normal bir şekilde yapılmaktadır. Geçmiş dönemlerde yeni evlenen kadının bir zaman aralığı geçmeden babasının evine gitmesi ayıp sayılırmış ve hoş görülmezmiş. Bu nedenle kadın bir hafta ya da on günden sonra eşiyle beraber babasının evine davet edilir. Bazı gelinler ise bir ay sonra davet edilirler. Gelin eşiyle beraber babasının evine gider. Gelin babasının evinde bir gün kalır daha sonra eşiyle beraber evine döner. Bu davetten sonra gelinin ya da damadın akrabaları yeni çifti davet etmeye başlarlar. Her gün bir akrabanın evinde yemek verilir (KK.100). Bazı akrabalar yeni çift için kurban keserlerdi (KK.65).

Bu gelenek Araplarda da bulunmaktadır. Türkmenlerde olduğu gibi Araplarda da gelinin erken bir şekilde eşinin evinden çıkması ve başka evleri ziyaret etmesi ayıp sayılır. Bu nedenle kızın ailesi bir hafta ya da on gün bazen de bir aydan sonra kızlarını öğle yemeğine davet edeler (KK.110, KK.113, KK.119, KK.120, KK.123). Kız davet edilmeden önce, bir yere gitmesi hoş sayılmaz. Gelin babasının evine eşiyle beraber gider ve babası evinde bir gece bazen de üç gece kalır. Daha sonra eşiyle beraber kendi evine döner. Daha sonra akrabalar gelin ve damadı davet etmeye başlarlar. Bu şekilde bir ay boyunca her gün öğle ya da akşam yemeği bir akrabanın evinde gerçekleşir (KK.127, KK.132, KK.143).

Erbil’de bu gelenek yavaş yavaş unutulmaya başlanmıştır. İnsanlar artık bu geleneği sürdürmemektedirler. Günümüzde ise gelinin evden çıkması veya babasının evine gitmesi, geçmiş dönemlerdeki gibi ayıp sayılmamaktadır, aksine gelin istediği zaman evden çıkabilir ve istediği zaman ziyaretlere gidebilmektedir. İnsan artık gelenek ve göreneklere değil daha rahat bir şekilde yaşamayı tercih etmektedirler.

2.2.4. Erbil’deki Evlilik Uygulamaları Üzerine Mukayese ve Değerlendirmeler

Erbil şehrinde evlilik döneminde yer alan uygulamalara oldukça önem verilmektedir. Pek çok kültürlerde olduğu gibi Erbil’de yaşayan Türkmen, Kürt ve Araplarda evlilik süreci; evlilik öncesi, evlilik anı ve evlilik sonrası olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır. Bu dönemde uygulanan pek çok gelenek, görenek, âdet ve ritüeller bulunmaktadır. Erbil’de evlilik öncesi, kız seçime, kız isteme, nişan, mehir, nikâh kıyma, düğün tarihini belirtme gibi birçok âdet ve gelenek, aynı zamanda bunlarla ilgili inanç ve uygulamalar söz konusudur. Evlilik anında düğün ve gelin alma döneminde oldukça önemli gelenekler bulunmaktadır. Evlilik dönemin son aşamasında ise gerdek sonrası, gelinin haftası ve ziyaretlerle ilgili uygulamaları bulunmaktadır. Erbil’de yaşayan her üç toplumun, evlenme adetleri, gelenekleri, inançları ve uygulamaları arasında oldukça ortak ve benzer noktaların bulunması dikkat çekicidir. Bu benzerlikler, toplumlar arasında tarihsel etkileşimlerin yanı sıra, ortak değerler, dini inançlar ve kültürel mirasın paylaşılması gibi faktörlere dayanmaktadır.

İlk olarak her üç toplumda özellikle geçmiş dönemlerde görücü usulüyle evlenme türü çok yaygındır. Genç erkek evlenme yaşına geldikten sonra evlenme arzusunu ailesine belirtir, arzusunu belirttikten sonra erkek annesi, oğluna ve kendi ailesine uygun bir gelin bakmaya başlar. Damat adayına yakışan bir gelin bulduktan sonra kız isteme merasimlerine başlanır. Her üç toplumda kız isteme döneminde İslam dininin izleri görünmektedir. Erbil’de mehir konusuna oldukça önem verilir. Aynı zamanda bu dönemde bazı Türk kültürünün izleri de görünmektedir. Örneğin nikah kıyma anında gelinin üç defa “*evet*” cevabını tekrar etmesi eski Türk kültüründe oldukça yaygın bir gelenek olarak bilinmektedir. Bu nedenle bu geleneğin Türklerden Erbil’e geçtiği düşünülmektedir. Aynı zamanda Eski Türk düğünlerinin en parlak gecesi kına gecesi ya da kız gecesidir. Erbil’de de Kına gecesi en önemli gecelerden biri sayılır. Bu gecede her üç toplumda gelinin eline ve damadın serçe parmağına kına yakılır. Araplarda genellikle kına gecesi çarşamba gününde yapmaktadır. Eski Türk kültüründe de kına gecesi çarşamba günü yapıldır (Ataman, 1992, s. 11). Türklerde çarşamba günü şanslı ve uğurlu sayıldığı için kına gecesi çarşamba günlerinde yapılmış (Çetin, 2021, s. 314). Bu inanç, Eski Türk inançlarından Araplara geçtiği düşünülmektedir. Ayrıca Türk toplumunda gelinlerin kına gecesinde gözyaşı dökmelerinin uğurlu, mutluluk ve bereket getireceğine inanılır. Bu inanç Türk kültüründen Arap

kültürüne geçmiş olabileceği düşünülmektedir. Eski Türk inançlarının etkisiyle, bu gelenek, zaman içinde kültürel etkileşim ve sosyal temaslar sonucunda Türkmen ve Arap toplulukları arasında benzer bir inanç olarak yer bulmuş olabilir. Bu kültürel etkileşim, toplulukların yaşam biçimlerini şekillendirirken, aynı zamanda ortak inanç ve uygulamaların yayılmasına da katkıda bulunmuştur.

Erbil’de her üç toplumda Muharrem ve Safer ayında da nikâh veya düğün yapılmaz. Çünkü inanca göre bu aylarda düğün yapan kişilerin hayatı uğursuzluklarla dolu olur ve aynı zamanda ilerde çocuklarının olmayacağına inanılır.

Yukarıda görüldüğü gibi Erbil şehrinde evlilik döneminde bulunan uygulamalar ve ritüellerde, Eski Türk inançlarının izleri belirgin bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu izler, toplumların tarih boyunca gerçekleştirdiği kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu durum, Erbil şehrinin zengin kültürel geçmişinin günümüze kadar hala canlı ve belirgin bir şekilde yaşatıldığını ve toplumların kimlik oluşumunda eski inançların önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir.

2.2.5. Evlilik Tablosu

Bu tabloda Türkmen, Kürt ve Arapların evlilik dönemlerindeki bulunan benzer gelenek, görenek, ritüel ve uygulamalarına yer verilmiştir.

Tablo 2. Evlilik Tablosu

NO.	Uygulamalar	T.	K.	Ar.
1	Eskiden kızlarda asalet ve güzellik aranır. Aynı zamanda kız ailesinin mühim ve saygılı olduklarına çok dikkat edilir.	X	X	X
2	Eski dönemlerde evlenmek için çoğu aileler küçük yaşta olan kızları tercih ederler.	X	X	X
3	Eskiden akraba evliliği daha çok tercih edilirdir.	X	X	X
4	Eskiden berdel evliliği çok yaygınmış.	X	X	X
5	Kız isteme genellikle görücü usulüyle gerçekleşir.	X	X	X
6	Kız istemeye çok kişi giderse, damat ailesinin ve kız ailesinin çok yüksek makamda oldukları anlaşılır.	X	X	X
7	Nişan töreninde alyans ve altın takılar takılır.	X	X	X
9	İki bayram arasında nikâh kıyan kişinin çocuğu olmayacağına inanılır.	X		X

10	Muharrem ve Safer ayında da nikâh veya düğün yapılmaz.	X	X	X
11	Düğünden bir hafta ya da on gün önce, kızın bohçası ve eşyaları kocasının evine götürülür.	X	X	X
12	Kına gecesinde bütün aile, komşu, akraba ve arkadaşlar davet edilir ve kına gecesine sadece kadınlar katılır.	X	X	X
13	Kına gecesinde gelinin eline kına yakılır.	X	X	X
14	Damadın sağ elinin serçe parmağına kına yakılır.	X	X	X
15	Kına gecesinde gelin ağlatmak uğurlu sayılır.	X		X
16	Bekar kızlar muratlarına ermeleri için, kına gecesinde ellerine kına yakılır.	X	X	X
17	Eskiden düğünden bir gece önce ya da düğün sabah hamama gidilirdir.	X	X	X
18	Düğünde misafirlere yemek ikram edilir.	X	X	X
19	Düğün Töreni genellikle üç gün bazen yedi gece sürer.	X	X	X
20	Gelinin konuşması ve fazla hareket etmesi hoş görülmez.	X		X
21	Düğünde davul zurna çalınır.	X	X	X
22	Gelin eve girer girmez ayağı dibinde kurban kesilir.	X		X
23	Gelin yedi töreninde yedi elbise giyer.	X	X	X
24	Düğünden bir müddet sonra yeni evlenen çift, akrabaları tarafından davet edilir.	X	X	X

2.3. ÖLÜM ÂDETLERİ

Ölüm, insanın yeryüzündeki olan hayatının son dönemi olarak bilinmektedir. İnsan taş devrinden beri hayat ve ölüm sırlarını öğrenmeye ve anlamaya çalışmıştır. Eski dönemlerde insanı yaratan nesneyi nefes, tın, esinti ve rüzgâr anlamlarına gelen kelimelerle ifade edilmiştir (Saltaş, 2016, s. 133). Türk toplumu ağıtçı bir toplum olarak bilinmektedir. Eski dönemlerden beri Türk kültüründe ölüm dönemine ait oldukça inanç ve uygulamalar bulunmaktadır. Orhun yazıtlarında ölüm dönemi hakkında bilgiler bulunmaktadır. Orhun Yazıtlarında geçen “uçtu” kelimesi, Kaşgarı Mahmut *Divânü Lügati't Türk* kitabında (cennet) anlamında kullanılmıştır. İslamiyet döneminden önce, Türkler cennete “uçmak”, gökyüzüne “*tamuğ*” ve cehennemi de yer altında olduğunu tasavvur etmişlerdir. Buna göre Türk milletin, hesap gününe ve dünyanın bir gün biteceğine inandıkları fikri ortaya çıkmaktadır (Doğanay, 2004, s. 127).

Ölüm dönemi, Türkler arasında, bütün topluluklarda da olduğu gibi hayatın diğer safhalarından daha detaylı inançlarla anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Eski Türklerde ölüm

döneminde yuğ töreni yaygın törenlerden biri olarak bilinmektedir. Hun Türklerinden bugüne kadar gömme işlemi ve yuğ törenlerinin bir türü olan ağıtlar, ölen kişiler için bir methiye olarak bilinmektedir (Elçin, 2000, s. 290). Yuğ töreni matem anlamını taşımaktadır. Yuğ töreni yoğ veya yığ olarak da kullanılmaktadır. Yoğçı (Yas tutan, yasçı), yoğlat (yas töreni yaptırmak, ölü yemeği verdirmek), yoğla (yas töreni yapmak, ölü yemeği vermek) ve sığıtçı (ağlayıcı) kelimeleri Orhun kitabelerinde rastlanmaktadır. Kül-Tegin ve İstemi Kağan'ın cenaze merasimlerine birçok milletten elçiler, yoğçı ve sığıtçılar da gelmişlerdir (Ögel 1988, s. 308). Kül-Tigin yazıtının ölümüyle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır: “*Kül-Tigin koyun yılında on yedinci günde uçtu. Dokuzuncu ay, yirmi yedinci günde yas töreni tertip ettik. Türbesini, resmini, kitabe tasını maymun yılında yedinci ay, yirmi yedinci günde hep bitirdik. Kül-Tigin kendisi kırk yedi yasında bulut çöktürdü*” (Ergin 1983, s. 30-31). Bu şekilde Türk toplumun geçmiş dönemlerden beri ölüm ile ilgili oldukça yaygın inançları bulunmaktadır. Orhun Kitabelerin yanı sıra Dede Korkut hikayelerinde de ölüm ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Dede Korkut Hikayelerinde ölüm bir teslimiyet olarak gösterilmiştir. Dede Korkut ölümle ilgili olarak şunları söylemiştir:

Hani dediğim bey erenler

Dünya benim diyenler

Ecel aldı yer gizledi

Gelimli gidimli dünya

Âhir son ucu ölümlü dünya

(Ergin, 2001, s. 56).

Ölüm olayı, ruhun bedeni nihai bir şekilde terk etmesi şeklinde değerlendirilmektedir. Eski Türklerle göre ruh yalnızca ölüm anında değil, aynı zamanda hastalıkta ve uyku esnasında da geçici olarak bedeni terk etmektedir. Eski Türklerde sadece insanların değil, hayvanların ve bütün varlıkların ruhlarının bulunduğu inancı mevcuttur (Günay ve Güngör, 2015, s. 87). Eski Türkler ruh veya can kelimesini tın, kut ve sür sözcükleriyle ifade etmişlerdir. Tın kelimesi aynı zamanda rüzgâr, nefes veya esinti anlamlarına da gelmektedir.

Altay Türkleri inançlarına göre tın, süne ve kut'dan başka insanın yula denilen bir eşi vardır. İnsan uyurken yula'sı her yerde dolaşabilir (İnan, 1986, s. 176). Ölüm; doğum ve evlenme dönemleri gibi insanın hayatında yer alan en önemli olaylardan biridir. Bu olay, kişisel olmakla birlikte, aynı zamanda toplumu ilgilendiren bir olay olmasından dolayı çeşitli bilim dallarında farklı ve değişik yöntemlere göre konu olarak incelenmiştir. Ölüm olgusunun etrafında oluşan inanç ve uygulamaları, toplumun gelenek ve görenekleri etkilemiştir (Yeşil, 2012, s. 240). Ölüm aşamalarında yer alan gelenek ve görenekler toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Sedat Veyis Örnek'in görüşüne göre ölüm üç aşamadan oluşmaktadır. Doğum ve evlenmede olduğu gibi, ölüm çevresinde oluşan birçok âdet, inanç, tören, töre, kalıp davranış, ayin ve işlem kümelenmektedir. Bütün bu inanç, ritüel ve uygulamalar üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan bir grubu ölenin "*öte dünyaya gidişini*" kolaylaştırmak; onun gerek geride bıraktıklarının gözünde gerekse "*öte dünyada*" saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlama amacına yönelik olanlardır. İkinci grup, ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek için yerine getirilen uygulamalardandır. Üçüncü grup ise ölenin yakınların bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak; sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır (Örnek, 1977, s. 207). İnsan eski devirlerden beri çevresinde gerçekleşen ölümlerle karşılaştığında bütün varlıklar için kaçınılmaz bir son durum olduğunu ve bu durumu algılama, açıklama veya ondan uzaklaşmaya çalışma gibi ritüel ve uygulamalar ortaya koymuştur. Bütün toplumlar, gelenek ve görenek, ayin, ibadet, masal ve efsanelerinde ölüm olayını anlamaya çalışmışlardır (Polat, 2003, s. 163). Bu uygulama ve ritüeller sadece ölüm olayıyla değil aynı zamanda ruhla da ilgilidir. Ölüm; insan, bitki veya hayvanda veya hayvanda, kısaca bütün canlılarda hayatın tam ve kesin olarak sona ermesi anlamını taşımaktadır (Yeşil, 2012, s. 240). Aynı şekilde insanın yeryüzündeki hayatı sona erdikten sonra öbür dünyada başka bir hayatının olacağına inancı nerdeyse bütün toplumlarda oldukça yaygındır. Ölüm kavramının mitoloji ve din olgusuyla bire bir ilişkisi vardır. Bu nedenle insanların var olma, yok olmama çabası sonucu ölümden sonra bir hayatın olduğunu tasavvur etmeleri, ortaya çıkan bütün dinlerin bu konuyla ilgili görüşleriyle örtüşmektedir (Malinowski, 2000, s. 42).

Erbil şehrinde ölümle ilgili oldukça önemli gelenek, görenek, uygulama ve inançlar mevcuttur. Erbil'de yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarında ölümü anarken genellikle

cennet, cehennem, iyilik ve kötülük kavramlarının vurgulandığı görülür. Bu toplumlarda bulunan ölüm âdetlerinin ve uygulamalarının çoğu İslam anlayışına uygun şekildedir. Bunun yanında geleneğe bağlı uygulamalar da dikkat çeker. Aşağıda, ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrasında bulunan gelenek, görenek, inanç, âdet, örf, ritüel ve uygulamalar ele alınmıştır.

2.3.1. Ölüm Öncesi

Ölüm, herkes için kaçınılmaz bir son oluşudur. Dünyanın her yanında ölüm çevresinde oluşan âdet ve işlemlere evrensel bir karakter kazandırmıştır (Örnek, 1977, s. 207). Yaşamın somut bir olay olan ölüm, insan topluluklarının inanç ve geleneklerinde, doğum ve evlilik gibi bir "geçiş" aşaması olarak bilinmektedir (Boratav, 1984, s. 244). Ölüm, insanlık tarihinin kaçınılmaz bir gerçeğidir ve farklı sebeplerle meydana gelebilir. Ölüm yatağına düşen kişi yanında sürekli birilerin bulunması gerekir. Uzakta bulunan akraba ve komşular toplanır, ölecek kişinin başında nöbet tutulur. İslam toplumlarında ölüm yatağında düşen insan için Kur'an okunur ve aynı zamanda da dua edilir (Mukhtarkhanova, 2019, s. 67). Ölüm öncesi döneminde, ölüm belirtilerini ve ölümden kaçınma âdet ve uygulamaları bulunmaktadır.

2.3.1.1. Ölüm Belirtileri

Ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin ve huzursuz olan halk düşüncesi, geleceği bilmek isteğinin de etkisi, alışlagelmişin dışında olan davranışlar, meteorolojik olaylar, hayvanların hareket, davranış ve sesleri, düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir belirtisi olarak saymaktadır (Örnek, 1971, s. 15). Ölüm belirtileri insanlar tarafından ortaya konmuş ve kültüre yerleşmiş ortak simgelerdir. Ölüm hadisesinin insan bilincindeki varlığı kimi zaman insanı ölümün yaklaştığı konusunda çıkarımlar yapmaya zorlamıştır. Bu çıkarımlar ise bazen eşya, tabut, hayvan bazen de rüya ve kişinin fiziksel ve ruhsal özellikleri üzerinden gerçekleşmektedir (Morkoç, 2018, s. 158).

Erbil Türkmenlerinde aynanın düşüp kırılması, salıncağın boş sallanması, ateş alevinden ses çıkması, bayram akşamı ve bayram günü bir şey dikme, komşuya verilmiş kazanın gece eve getirilmesi vs. gibi olayların hepsi uğursuzluk ve kötü alamet olarak sayılmaktadır (Karaağaç, 2013, s. 214-215). Barak Türkmenlerinde olduğu gibi, Erbil

Türkmenlerinde de sökülen elbise ve kıyafetlerin bedenden çıkarılmadan dikilmeye çalışılması uğursuz bir işlem olarak sayılmaktadır (Şahin, 2007, s. 29). Erbil Türkmenlerinde, terlik ya da ayakkabı ters koyulursa kötü bir alamet olarak değerlendirilir (KK.24, KK.37, KK.48). Gece vakti evi süpürmenin ya da süpürgeyi yere vurmanın uğursuzluk getireceğine ve ölüme sebep olacağına inanılır (KK.19, KK.34). Türkmenlerde en yaygın ölüm alameti aynanın kırılmasıdır. Bir evde ayna kırılırsa uğursuzluk ve ölüm belirtisi olarak kabul edilir (KK.11, KK.34). Aynı zamanda kırık aynaya bakmanın uğursuzluk getireceği düşünülür. Bir evin kenarında kuru ağaç varsa ya da ağacın yaprakları sararmışsa, evde bulunan büyük kişinin ölüm belirtisi anlamına gelir (KK.49). Ramazan ve Kurban Bayramları arasında ölüm sayısının daha çok arttığı tecrübe edildiği için insanlar halen bu dönemde kendilerini ölümden korumaya çalışırlar (KK.49, KK.50). Kaynak kişimiz daha önceden babaannesinden duyduğu ölüm işaretlerini şu şekilde aktarmıştır: *“Ölecek kişinin yüzünde ölüm alametleri belli olur. Kişinin burnu uzar, yüz sararır ve ölecek kişi sürekli uyuklu olur.”* (KK.41). Türkmenlerde çocuğun ilk dişinin yukarıda çıkması ya da doğuştan dişinin olması hayırlı bir alamet olarak görülmez. Bu nedenle çocuğun dişinin uğursuzluk, felaket ve ölüm getireceğine inanılır (KK.1).

Halk inançlarına göre, ölüm haberini veren belirtiler arasında hayvanların da büyük bir yeri vardır. Hayvanların insanlarda bulunmayan yetenekleri, biçimsel özellikleri, sezi güçleri, uğurlu ya da uğursuz sayılmaları ve bu tür inançların şekillenmesinde ve evrensel bir çizgiye erişmesinde büyük bir rol oynamaktadır (Örnek, 1971, s. 15). Türkmenlerde karga ve baykuşun uğursuzluk getirdiğine inanır (KK.11). Erbil’de, gökte kargaların çarpışması uğursuzluk ve ölüm alametidir. Bir kaynak kişimiz karga ile yaşadığı olayı şu şekilde aktarmıştır: *“2003 yılında sabah saat 5 uyandım ve karga sesini duydum. Bahçeye çıktığımda salıncak üzerinde çok büyük ve simsiyah bir karga gördüm. Karganın kötü haber getireceğine inanırım bu yüzden çok korktum. Yarım saat sonra kapının sesini duydum, açtığımda akrabamın öldüm haberini aldım. Bu nedenle kargadan çok nefret ediyorum.”* (KK.2). Türkmenlerde iki kedinin birbirleriyle kavga etmesi, kötü bir şeyin olacağına işaret olarak algılanır (KK.8, KK.9, KK.14, KK.16, KK.31, KK.45).

Geçiş dönemlerinde rüyaların da önemli bir işlevi vardır. Türkmenlerde bazı rüyalar da ölümün belirtisi olarak sayılmaktadır. Çünkü ölüm belirtilerinin rüyalarda da açık bir

şekilde görülebileceğine dair inanç oldukça yaygındır. Burada “*görülen her rüyanın gerçekleşeceğine*” olan inancının etkilisi görülmektedir (Şimşek, 1993, s. 26). Türkmenlerde rüyada dişin düşmesi, kanın çıkması, sevilen bir insanı öpmek, tıraş olmak ve saç kesmek gibi rüyaların hepsi kötü yorumlanır ve ölüme delalet eder (KK.12, KK.25). Beddua sonucu ölümlerin gerçekleşeceği de Türk dünyasında yaygın bir inanç olarak bilinmektedir. Erbil Türkmenlerinde annenin bedduasının çok tehlikeli olduğuna ve bedduanın gerçekleşeceğine inanılır (KK.6, KK.28, KK.31, KK.42, KK.46). Kürtlerde de kötü rüyalar bir ölüm belirtisi olarak kabul edilmektedir. Rüyada dişin kırılması veya düşmesi görülürse, bu ailede bir ölüm olayının yaşanacağına inanılır (KK.98). Bu şekilde diş düşme rüyası bir ölüm belirtisi olarak sayılır. Başka bir belirti ise ölecek kişinin renginin değişmesidir. Kürtlere göre ölecek kişi renginden ve davranışlarından belli olur (KK.61). Yine Araplarda da ölümü düşündüren belirtilerden biri rüya görmektir. Rüyada dişlerin düşmesi durumunda yakında birinin öleceği düşünülür (KK.109, KK.150). Aynı zamanda rüyada evin çökmesi, anne ya da babanın öleceğine işaret sayılır (KK.112). Biri rüyasında daha önceden ölen birini görürse ve bu ölen kişi kendisini ya da herhangi bir yakını çağırırsa çağırılan kişinin öleceğine inanılır (KK.118, KK.115, KK.117, KK.126, KK.135). Kırgız toplumunda da kötü rüya görme bir ölüm belirtisi olarak algılanmaktadır. Genellikle rüyada ölen kişinin tanıdık birini çağırması halinde hanede birinin öleceğine inanılır. Bununla birlikte ölen bir kişinin rüyada evden bir şey götürmesi veya suya düşmek, yerden düşmek, boynunun kesildiğini görmek, önceden ölen bir akrabası tarafından çağırılmak ya da ata bindirilip götürüldüğünü görmek vb. bütün bunlar ölüm belirtisi olarak kabul edilir (Polat 2005, s. 196).

Araplarda bazen hayvanın davranışları da bir ölüm belirtisi olarak yorumlanır. Öncelikle karga nerede bulunursa o evde ölüm olayının yaşanacağına inanılır (KK.129). Yine bir evin bahçesinde baykuş bulunursa, o evde ölüm olayı gerçekleşeceğine inanılır (KK.122). Baykuş inancı Türk inançları arasında önemli bir yer almaktadır. Uygurca metninde “*tükel törlüg törüsüz ayıg kılınçlıg iş işleser ötrü kamag ayıg kılınçlıg şumnu ters tetrü nomlug tırtılar onjin yilpig yekler kuzgun koburga ulatı yavlak belgölüg korkınçig ünlüg kuşlar tükel törlüg yavlak irü belgüler alku evde barkta közünür*” (Bang-Gabain vd. 1934, s. 57-61) baykuşun kötü ve uğursuzluk getirdiği görülmektedir. Türklerde baykuş ölüm habercisi olarak bilinir. Baykuşun gece vakti ağlaması, baykuşun bulunduğu evden ölü çıkacağı olarak yorumlanır. Bayır Bucak Türklerinde evin çatısına baykuş konması, ölüm

alameti olarak algılanır. Makedonya Türklerinde de Anadolu’da olduğu gibi baykuşun çatıya konup ötmesi, ölüm habercisi sayılmaktadır (Kaman, 2015, s. 1141).

Araplarda bir evde duvarda asılan birinin fotoğrafı düşüp kırılırsa, fotoğraftaki kişiye kötü bir şey olacağına ve genellikle öleceği düşünülür (KK.150). Türklerde de bir şeyin kırılması olumsuz bir duruma işaret eder. Âşık Garip hikâyesinde, Âşık Garip gurbete çıkmadan önce sazı duvara asan annesine, “*Ey valide, eğer bu saz oradan düşerse veyahut bir teli kırulursa, ben ya geldim ya öldüm. Benim geldiğimi, öldüğümü andan bilesün*” diyerek vedalaşır. Âşık Garip’in ölüm haberi geldiği gün, duvarda yedi yıl boyunca asılan sazın teli kopmamıştır. Bu durum, âşığın annesi, bacısı ve sevgilisinin umutlandırır. Âşık Garip annesinin odasına girince, kendi eliyle astığı sazın teli bir anda kırılır (Türkmen 1974: 148-151). Burada görüldüğü gibi, önemli bir şeyin kırılması ölüm habercisi olarak algılanmaktadır.

Bu düşüncelerin birçoğu, özellikle beddua ve rüya belirtileri günümüze kadar da devam etmektedir. Ama bazı bu düşüncelerinin hurafe olduğu ve gerçek olmadığı da artık herkes tarafından bilinmektedir.

2.3.1.2. Ölümden Kaçınma

Çağrışım yoluyla ölüm olayını hatırlatan, başka bir deyişle ölüm için ön belirti sayılan belli hadiselerin, düşlerin, eşyanın, fizyolojik ve psikolojik değişikliklerin yanında, yerine getirilmediği zaman ölüm getireceğine inanılan birtakım davranışlar ve işlemler görülmektedir (Örnek, 1971, s. 37). Ölenle ilintili kimi araç-gerecin, davranışın ve durumun ölüm getireceği korkusunda temellenmektedir (Örnek 2014, s. 291). Bundan dolayı ölümden kaçınmak için Araplarda da birkaç uygulama ve ritüel mevcuttur. İnsanlar, hayvanlar, doğa olayları ve hasta kişide bulunan değişiklikler ölümü düşündüren ön belirtiler olarak görülmüş ve bu belirtilerden kaçınmak için farklı inanç ve uygulamalar ortaya konulmuştur. Bu inançlar ve uygulamalar, zaman içerisinde halk arasında yaşanan hadiselerden etkilenecek şekilde şekillenmiştir (Altun, 2004, s. 315).

Türkmenler ölüm korkusundan kurtulmak ve uzaklaştırmak için birtakım uygulama ve kaçınmalarda bulunmuşlar. Türkmenlerde hasta kişiyi ölümden korumak için, hasta kişinin önünde ölümlle ilgili veya ölü biri hakkında konuşmazlar (KK.34, KK.35). Hasta

kişiyi sürekli tekke ve türbelere özellikle Şeyh Çöli, İmam Muhammed, Süt İmamı, Muzaffereydin Gökbürü, İbrahim Baba, Halife Mecit ve Halife Celal tekkesine götürmek ölümden kaçınma için yapılan bir uygulamadır (KK.13). Tekke ve türbelere giderken hasta kişi tekkede bulunan hocanın önünde oturur. Hoca ne derse hasta kişi arkasından tekrar etmesi gerekir daha sonra hoca hasta kişiye muska yapar ve bu şekilde hastanın iyileşeceğine inanılır (Yaralı, 2004, s. 26).

Erbil Türkmenlerinde kurşun döktürme uygulaması da bulunmaktadır. Kurşun döktürmek eski zamanlardan beri nazardan korumak için yapılan bir uygulamadır. Ancak bu uygulama hem korku hem de ölümden kaçınmak için yapılır. Öncelikle kurşun eritilir daha sonra hasta kişinin başı üzerinde bir kap içine dökülür. Eğrilmiş kurşunu dökmeden önce kap ya da tencere içine soğuk su konulur ve kurşun soğuk su içine dökülür. Kurşun su içinde bir şekil alır ve kişinin kimden veya hangi nesneden korktuğu ortaya çıkar. Bu şekilde, nazar veya hastalığının nedeni öğrenilir (KK. 34).

Türkmenlerde cenaze evinde başka birinin ölmemesi için tabut üzerine mavi boncuk konulur (KK.14). Çünkü Türkmenlerde “*Ölü ölüyü çeker*” diye bir inanç bulunmaktadır (KK.1, KK.2, KK.4, KK.6, KK.17, KK.24, KK.26, KK.36). Aynı zamanda aile üyesinden başka birinin ölmemesi için, ölünün arkasından su dökülür (KK.49).

Geçmiş dönemlerde daha yaygın olmak üzere Erbil Türkmenlerinde bayramda ölme inancı çok yaygındır ve bu nedenle bayram sabahı hiçbir şekilde ocak yakılmaz ve yemek pişirilmez. Bu uygulamanın geçmişte yaşanan tecrübeden kaynaklı olduğu rivayet edilir. O rivayete göre bir Türkmen ailenin tek oğulları varmış. Kadın bayram sabahı, bayram yemeğini pişirmeye başlamış bu anda çocuk çömlek tencereye düşüp ve aynı anda ölmüş. Büyükanne yemeği yere döküp çömleği fırlatmış ve yedi nesle kadar beddua etmiştir. Büyük anne “*Rabbim, bayram günü yemek pişiren kadının ciğeri ölsün*” (Al-Âssafi, 2012, s. 121) demiştir. Bu olaydan sonra birkaç yıl boyunca bayram sabahı kimse yemek pişirmemiş. Yıllar sonra bir kadın bayram sabahı yemek pişirmiş ve bir anda tencere patlayıp kadının yüzünü yakmıştır (Al-Âssafi, 2012, s. 121). İnsanların büyük annenin bedduasının kabul olduğuna inanmış ve bayram sabahı ocak yakmamayı bu lanete bağlamıştır. Ancak günümüzde bu inancın da uygulanabilirliği azalmıştır. Günümüzde Erbil şehrinde bayram sabahı fasulye pişirilir ve komşulara dağıtılır.

Türkmenlerde yine bir kadın başına kına yakarsa ve aynı anda birinin ölüm haberi gelirse kadın bir daha kına yakmaz. Bir daha kına yakmamak ölümden kaçınmak için yapılır (Al-Âssaî, 2012, s. 161). Bir başka inanç ise kişi bir yolculuğa çıkıyorsa ve biri önünde hapşırırsa, o kişi yolculuğunu iptal eder. Çünkü kapı önünde hapşırmaya uğursuzluk ve ölüm anlamına gelir (KK.1). Biri evini süpürürse ve süpürge'nin bir ucu oturan bir kişiye dokunursa, bu kişinin öleceği düşünülür, bu nedenle kişinin ölmesini engellemek için süpürge'nin o kısmı kesilip dışarıya atılır (Al-Âssaî, 2012, s. 162). Yaşlı kadınlar, evlerin bahçe ya da avlusunda karga sesini duyarsa mutfağa koşup iki bıçağı birbirine vurur ve “*Pıçaxtan duz, pıçaxtan duz*” yani (Bıçakla tuz) cümlesini söyler. Böylece gelmesi düşünülen ölüm veya kötü olayın önüne geçileceğine inanılır (Bayatlı, 2018, s. 157).

Çalışmamızın orijinal verilerinden biri de ölümden geri dönme uygulamalarına dairdir. Kaynak kişimiz ölümden dönme ile ilgili olarak annesinden duyduğu bir olayı şu şekilde aktarmıştır. “*Anneannemin adı Ayşe’dir, aynı zamanda anneannemin komşusunun adı da Ayşe’ymiş. Bir gün komşu olan Ayşe vefat etmiş birkaç dakika sonra hayata geri dönmüş, ölen kişi hayata döndükten sonra ilk dediği şey ‘Biri geldi ve ruhumu alan meleğe yanlış olan Ayşe’nin canını aldın bu Ayşe değil diğer Ayşe’nin canını al’ dedi ve canımı geri verdiler. Birkaç dakika sonra Ayşe olan anneannem vefat etmişti*” (KK.14).

Erbil Türkmenlerinde ölümden kaçınmak için yapılan bu pratik ve uygulamaların temelinde başka bir amaç bulunmaktadır. “*Pratik ve uygulamalarda az çok farklılık görünürse de amaç ölüm korkusundan kurtulmak, başka bir deyişle ölümü uzaklaştırmak, tespit etmek ve etkisiz hale getirmektir*” (Murad, 2009, s. 376).

Ölümden kaçınma uygulamaları Türkmen kültüründe olduğu gibi ufak farklılıklarla Kürt ve Arap toplumlarında da görülmektedir. Ancak kültürel temel olarak bu geleneklerin birçoğu eski yazılı Türk kaynaklarına dayanarak Türk toplumundan diğer toplumlara geçtiği diyebiliriz. Kürtlerde ölüm belirtilerinde olduğu gibi ölümden kaçınma ritüelleri de oldukça azdır. Kürtlerde, ölümü uzaklaştırmak ve ölüm olayından kaçınmak için, ilk başta türbe ve yatırlara gidilir. Orada Kur’an-ı Kerim okunur, dua edilir ve sadaka dağıtılır (KK.61, KK.77, KK.95). Aynı zamanda hasta kişinin iyileşmesi için kurban kesilir (KK.61). Eskiden yaygın olmak üzere Kürt kadınları tandırdan çıkan ilk ekmeği ölümden kaçınmak için hiçbir şekilde yemez yedirmezler. İlk ekmeği yiyenin kişinin kendisinin ya da bir yakınının öleceğine

inanılır (KK.56). Kürtlerde ölen birinin adını söylememek, ölümden kaçınma uygulamalarından biridir (KK.64, KK.83, KK.98). Çünkü bir yerde ölen kişinin adı zikredilirse, ölünün ruhu ya da Azrail'in o ortama geleceğine inanılır. Uzun yolculuğa çıkmamak, ölümden kaçınmak için yapılan başka bir uygulamadır. Uzun yolculuğa çıkmak kazalara maruz kalma ihtimali doğurduğu için eskiden pek uzun yolculuğa çıkılmazmış (KK.81). Yine ölümden kaçınmak için bir cenaze arkasından yedi kez su dökme uygulaması vardır (KK.73, KK.79, KK.82). Araplar ölümden kaçınmak için öncelikle hasta kişiyi türbe ve mezarlara götürürler (KK.117, KK.121, KK.125, KK.148, KK.150). Yine ölümden kaçınmak için en yaygın olan uygulama da muska yazdırma"dır. Araplarda muska yazdırma geleneği oldukça yaygındır ve bu gelenek bugüne kadar devam etmiştir. Yine Araplarda ölümden kaçınmak için hasta kişi önünde hiçbir şekilde ölen kişilerin adı anılmaz (KK.133, KK.140).

Araplar Türkmenlerde olduğu gibi ölümden kaçınmak için gece vakti hiçbir şekilde evi süpürmezler (KK.140, KK.144). Bir eve yeni bir gelin gelirse, düğün gününde ya da bir müddet sonra damat evinde ölüm yaşanır"sa gelinin uğursuzluk getirdiğine inanılır. Bir daha ölüm olayı yaşanmaması için bazı aileler gelini boşarlar (KK.118).

Araplarda kurşun döktürme geleneği de bulunmaktadır. Kurşun döktürmek geçmiş dönemlerden kalan bir halk mirasıdır. Bu uygulama hasta kişiyi ölümden korumak için yapılmaktadır (KK.131). Kurşun döktürme geleneği Türk toplumunda oldukça önemli bir gelenektir. Türklerde kurşun dökerek belirli bir hastalık, tedavi etme, kötü güçler veya geçiş dönemlerindeki koruma amacıyla şifa olacağı inanılır (Polat, 2020, s. 14). Kurşun döktürme geleneği Türklerden Araplara geçtiği düşünülmektedir.

2.3.2. Ölüm Anı

İnsan yaşamında ne kadar korkutucu durumlar olsa da ölüm anında o kişinin yanında olmak ve helalleşmek gibi işlemler gerçekleştirilir. Bu işlem ve uygulamalar geçmiş dönemlerden günümüze kadar devam eden bir gelenek olarak bilinmektedir (Çetin, 2021, s. 409). Bu araştırma alanında yapılan uygulamaların çoğu İslam dininin izlerini taşımaktadır.

2.3.2.1. Ölüm Sırasındaki İnanç ve Âdetler

Bazı insanlar can çekişmeden kolay bir şekilde ölmelerine rağmen, bazıları ise hastalanarak ve can çekişerek ölmektedirler. Bilhassa uzun bir süre yatağa mahkûm olan insanlar ölüm anında kendilerini kaybederek, İslam dininde “*Sekerat*” olarak bilinen komaya girmektedirler (Balcı, 2013, s. 120). Türkmen ailelerinde ölüm anında aile bireyleri bir araya toplanır. Hasta kişinin üzülmemesi için yanında ağlamamaya çalışırlar. Bazen hasta kişi kendisi aile bireylerini toplar ve son konuşmasını yapmaya çalışır.

Ölen kişinin ölüm anındaki yüzünün aldığı şekil, çevrede bulunan insanlar tarafından değişik bir şekilde yorumlanır. Ölüm anındaki kişinin yüz şekilleri değişiklik gösterdiği için bu konudaki yorumlar da farklılık gösterir. Hasta canını verirken tebessüm ederek ya da gülerek vefat ederse günahların az olduğunu, akıbetinin iyi ve cennette olacağına inanılır, aksine asık yüzlü veya yüzü şok halinde olursa cehennemi gördüğüne ve akıbetinin kötü olacağına inanılır (KK.11, KK.18, KK.24). Ölünün gözü açık kalırsa, gözünün dünyada olduğu ya da dünyada yapmak istediği ama yapmadığı bir şeyin olduğu düşünülür (KK.1, KK.2, KK.5, KK.6, KK.7, KK.12, KK.13, KK.16, KK.32, KK.34, KK.37, KK.50).

Erbil Türkmenlerinde ruhunu teslim etmek üzere olan insanlar için yapılan bazı uygulamalar mevcuttur. Hasta olan kişi son anlarında yalnız bırakılmaz ve ölüm acısını hafifletmek için Kur'an-ı Kerim -özellikle de Yasin Suresi- okunur ve dua edilir. Bir yandan da hasta kişiye kelime-i şهادet getirmesi telkin edilir (KK.2, KK.3, KK.5, KK.17, KK.31, KK.35, KK.43). Aynı zamanda kişiye ölümden önce hayattaki son isteği veya dileği sorulur ve bu isteği yerine getirilmeye çalışılır. Çünkü Türkmenlerde ölen kişinin dileğini gerçekleştirmek ruhunu mutlu etmek anlamında gelir (KK.31). Can veren kişiden nereye gömülmek istediği sorulur ve kişinin vasiyetine göre hareket edilir (KK.12, KK.14, KK.25, KK.31, KK.44, KK.46, KK.49, KK.50). Ölmek üzere olan kişinin ağzına pamukla su sürülür, aynı zamanda ölüm anında hasta kişinin ağzının tadının acı olduğunu düşünerek su ve şeker verilir (KK.29). Türkmenler ölen kişinin cesedine kötü ruhlar yaklaşmaması için, cesedin karnı üzerine bıçak koyarlar (KK.2, KK.29, KK.37). Ayrıca Türkmenlerde ölen kişinin çenesi kapatılır (KK.1). Uygur Türklerinde bir kişi ruhunu teslim ettikten sonra çenesi bağlanır, ayak ve elleri düzeltilir ve üzerine beyaz örtü örtülür (Öger, 2012, s. 99). Türkmenlerde cenaze evinde ilk andan itibaren kadınlar bağarmaya çağırmaya ve ağıt

yakmaya başlarlar. Bağırma ile birlikte elleriyle göğüslerine vurur ve yüzlerini tırnaklarıyla yırtarlar. Ölüm anında Türk toplumunda göğüsse vurma ve yüz yırtma uygulamaları önemli uygulamalar arasında yer almaktadır. Ölüm anında Türk toplumundaki kadınlar ağıt yakarlar. Bu anda saç yolmak, yüz yırtmak ve kendine vurmak gibi hareketler Türk halkının eski geleneklerindendir. Bu hareketlerin hepsi eski inançlara dayanmaktadır (Yeşil, 2012, s. 307). Cenaze evinde bulun akrabalar ve komşular ise ölü sahibini sakinleştirmeye çalışırlar. Cenaze evinde sürekli Kur'an-ı Kerim okunur (KK.7, KK.11, KK.45).

Ölüm sırasında bulunan inançlar benzer bir şekilde Kürt ve Arap toplumlarında da görülmektedir. Ancak bu inançların çoğunun tarihi ve mitolojik kaynaklara dayanarak Türk toplumundan diğer toplumlara geçtiği söylenebilir.³ Kürt toplumunda, bir kişinin öleceğine kesin olarak inanıldıktan sonra bazı uygulamalara başvurulur. Bu uygulamalar genellikle dini uygulamalardır ve İslami esaslara göre yapılmaktadır. Bu uygulamalarla kişinin rahat ve huzurlu bir şekilde ölmesi ve ahirete imanlı olarak gitmesi amaçlanır (Eroğlu, 2008, s. 240). Kürtlerde ölüm sırasında aile bireyleri bir arada bulunur. Bazen hasta kişi kendisi aile bireylerini toplar ve son konuşmasını yapmaya çalışır. Bu konuşmada genellikle onları ne kadar sevdiğini söyler, daha sonra nerede gömülmek istediğini belirtir ve miras hakkında konuşur. Ölmek üzere olan kişi hiçbir şekilde yalnız bırakılmaz. Herkes onun yanında durmaya çalışır ve sürekli ondan ne dilediğini sorar. Kürt toplumunda hasta can çekişirken İslam dinine ait birkaç uygulamaya başvurulur. Öncelikle can çekişen kişinin başında Kur'an-ı Kerim okunur. Kişi can çekişirken Allah'ı anması istenir. Kişi son nefeslerinde orada bulunan yetkin bir kişi tarafından telkin edilir (KK.51, KK.53, KK.86, KK.91). Ölen kişinin ölüm anındaki yüzünün aldığı şekil, insanlar tarafından değişik şekillerde yorumlanır. Şehadet söyleyerek ölen kişilerin cennet ehli olduğuna inanılır (KK.98, KK.100). Aynı zamanda ölünün ten rengi beyazlaşırsa, dünyada iyi biri olduğuna ve ahirette cennet ehlinden olacağına inanılır. Aksine ölen kişinin rengi morlaşırsa kötü biri olduğuna ve ahirette cehennem ehlinden olacağı düşünülür (KK.56, KK.54, KK.78, KK.84, KK.88, KK.92).

³ Detaylı bilgi için bkz. Altun (2004), Aylar (2020), Bekki (2004), Ögel (1998), Örnek (1971), Roux (1999)

Kişi öldükten sonra ruhunun rahatlaması için vasiyet ettiği bütün konular gerçekleştirilir (KK.76, KK.79, KK.93, KK.96).

Araplarda ölüm hadisesiyle ilgili yapılan uygulama ve ritüeller genellikle İslam dininin etkisindedir. Birinin ölümü yaklaştığında ailesi tarafından birkaç işlem yapılır. Bu işlemler genellikle can verme kolaylaştırmak için yapılır. Araplarda hastanın sağlığı bozulduğunda ailesi ve yakınları yanına oturur ve can veren kişi gelenlere vasiyetini söyler. Hasta kişi yere veya yatağa, ayakları kibleye dönük, elleri iki yanına uzanmış olarak uzanır, sonra erdemli kişilerden biri hasta kişinin başında oturur ve ona kelimeyi şehadet getirmesini telkin eder. Hasta kişi ardından tekrar eder. Hastanın yanında erkek yoksa bir kadının hastayı telkin etmeye hakkı vardır (Hamudi, 1986, s. 175-176). Can çekişen kişinin başında devamlı bir şekilde Kur'an-ı Kerim ve dualar okunur ve hasta kişinin yanında sürekli Yasin suresi okunur. Ölecek kişi, ölmeden önce bütün akrabalarının yanında olmalarını ister. Uzakta bulunan akraba ve tanıdıklar hasta kişiyi son bir kez görebilmek için gelirler (KK.119, KK.128, KK.129, KK.131). Kişinin can verme anının kolay geçmesi için sürekli dudakları suyla ıslatılır ve teri silinir (KK.147, KK.148).

Erbil'de kişi öldükten sonra, temiz bir battaniyeyle örtülür, o anda kadınlar ölen kişiyi sevdikleri için acıyla feryat etmeye başlarlar. Ölüm anı sadece hasta kişi için değil aile, akraba ve dostlar için de çok zor bir andır. Kişi can verdikten sonra yüzünde gülümseme varsa cennet ehli bir kişiyi veya cennetteki yerini gördüğüne inanılır. Aynı şekilde ölen kişinin yüzü siyahlaşırsa cehennemi gördüğü düşünülür (KK.115, KK.129, KK.135). Erbil'de yaşayan farklı toplumların halkının birçoğu Müslüman oldukları için ölüm anında gerçekleşen çoğu ritüel ve uygulamalar İslam dini kurallarına uyar. Bu nedenle ölüm döneminde İslam dininin izleri daha belirgin bir şekilde görülür.

2.3.3. Ölüm Sonrası

Ölüm olayı gerçekleştikten sonra, büyük bir üzüntü hâkim olur. İnsanlar bu üzüntüyle baş başa kaldıklarında kendilerinde yarattığı acıyla cenazenin kaldırılması için uygulama ve işlemleri gerçekleştirmeye başlarlar. Bu dönemde oldukça önemli uygulamalar bulunmaktadır. Ölüm sonrası dönemde, ölü evine gelenlerle acıların paylaşılması, ölünün ruhunu iyi bir şekilde uğurlamak için bazı ritüeller yapılır (Çetin, 2021, s. 415-416). Bu

dönemde ölüm haberin duyurulması, cenaze töreni, cenaze evi, taziye, yas tutma, ölen kişinin eşyası, mezar ve ölünün ruhuyla ilgili inanç ve uygulamalara yer verilmiştir.

2.3.3.1. Ölüm Haberinin Duyurulması

Ölüm olayı, toplumun zihinlerinde oluşturduğu üzüntülü ve olumsuz psikolojik etkiler Türklerde eski dönemlerden beri kendisini göstermektedir. Türk toplumu eski dönemlerde *ölmek* kelimesi yerine; uçmak, uçmağa varmak, uça barmak, kergek bolmak kelimelerini kullanmışlardır. Kullanılan bu kelimelerin bir diğer göstergesi de Türklerin geçmiş dönemlerden itibaren ölümle birlikte ruhun yok olmadığına, göğe yükseldiğine yani ölümden sonra yaşamın varlığına inançlarını ortaya koymaktadır (Roux, 1999, s. 45). Müslüman Türklerde ölüm olayını duyurmanın en yaygın şekilleri salâ okutmaktır (Yeşil, 2012, s. 261). Salâ okumak en eski Türk geleneklerinden biridir.

Türkmenlerde ölümün vuku bulmasından sonra yapılacak uygulamalar bir geleneğe bağlı düzen içerisinde gerçekleştirilir. Eskiden bir evde cenaze olduğu zaman, bir kişi yüksek bir yere çıkıp “*Cenaze var*” diye bağırmış. Diğer köylere haber vermek için atlı bir adam gönderilmiş. Günümüzde ise ölüm haberi camilerde salâ ile duyurulmaktadır ve uzaktaki akrabalara telefon ile haber verilmektedir (Bülbül, 2006, s. 80). Ölüm olayının duyurulmasının en doğal hali ölenin yakınlarının ağlamalarıyla gerçekleşir. Ölümü duyan komşular ölü evine toplanarak, ölünün yakınlarının acılarına ortak olmaya, onları avutmaya ve ilk hazırlıkları yapmaya yardımcı olurlar (Örnek, 1971, s. 41). Erbil Türkmenlerinde bir evde ölüm olay yaşanınca bağırımlar başlar ve feryatlar yükselir. Komşular çığlık seslerini ve ölüm haberini aldıktan sonra cenaze evine giderler ve ölenin ailesini teselli, yardım etmeye ve acılarına müşterek olmaya çalışırlar. Erbil Türkmenlerinde “*Qara xaber tez geler*” yani (Kara haber hızlı gelir) inancı oldukça yaygındır (KK.1). Ölüm haberinin duyurulması genellikle camilerde salâ vermekle gerçekleşir. Ölü kişinin ismi üç kez tekrar edilerek camide okunur ama Erbil’de bu gelenek artık çok yaygın değildir (KK.13, KK.29, KK.39, KK.40, KK.41, KK.42). Ölen kişinin ne zaman defnedileceği salâdan sonra söylenir (Doğaner, 2006, s. 235). Aynı zamanda komşuların ölüm haberinin duyurulmasında önemli rolleri vardır. Erbil’de ölüm haberinin duyurulması için, cami ve okul duvarlarına aynı zamanda mahalle başına siyah bir kumaş asılır. Siyah kumaşın üzerinde beyaz veya sarı boyayla öncelikle besmele yazılır, besmele altında *إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ* (innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn) veya

“Her nefis ölümü tadacaktır” anlamına gelen كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ayeti yazılır. Bunların altına ölen kişinin adı, soyadı, genellikle erkek çocuklarının ismi, erkek kardeşleri, ölüm günün tarihi gibi bilgiler ve taziyenin nerede yapıldığı yazılır. Bir müddet sonra bu duyuru kumaşları duvardan sökülür. Bazı aileler saklar, bazıları ise akarsuya atarlar (Murad, 2009, s. 379). Bu bezin akarsuya atılması ölümün aynı ailede gerçekleşmesini önlemek için yapılan bir kaçınma uygulamasıdır.

Bütün Erbil’de olduğu Kürtlerde de ölüm haberinin duyulması camiden sala verilmesi yoluyla yapılmış. Ölen kişinin ismi üç kez tekrar edilerek camide salâ okunur (KK.72). Salâda cenaze namazı ve defin merasiminin ne zaman olacağı söylenir. Türkmenlerde de olduğu gibi ölüm haberinin duyurulmasının en doğal biçimi de ölen kişinin yakınlarının feryat ve ağlamalarıyla gerçekleşir. Bir evde biri ölürse ev sahipleri feryat eder ve bu feryatları bütün çevre duyar. Bu şekilde komşuların ölümden haberi olur ve hızlı bir şekilde cenaze evine gidilir. Komşular ölen kişinin ailesini teselli etmek için yanlarında kalır. Onlara sabretmelerini ve güçlü olmalarını telkin ederler (KK.77, KK.88, KK.99, KK.100). Kürtlerde de bütün Erbil’de olduğu gibi ölüm haberinin duyurulması için, cami ve bina duvarlarına aynı zamanda ölen kişinin mahallesine siyah bir kumaş asılır. Siyah kumaşın üzerinde ölen kişinin bilgileri yazılır.

Ölüm olayının duyurulması Araplarda çok önemli bir aşamadır. Öncelikle ölüm haberi Türkmenlerde ve Kürtlerde olduğu gibi cami yoluyla halka bildirilir. Ölü kişinin adı ve soyadı üç kez tekrar edilerek camide okunur. Ölen kişinin ne zaman defnedileceği salâdan sonra söylenir (KK.118, KK.119, KK.128, KK.131). Günümüzde bu uygulama Erbil’de kaybolmak üzeredir. Çok eski dönemlerde ölüm haberini aşirete bildirmek için ölenin yakın bir akrabası ata binerek aşiretler arasında ölüm haberini yayarmış (KK.149). Günümüzde bir evden ağlama ve feryat sesleri gelince bu evde bir cenaze olduğu tahmin edilir. Bu şekilde komşular cenaze evine giderler (KK.120, KK.127, KK.130, KK.131). Erbil’de Türkmen ve Kürtlerde olduğu gibi Araplarda da ölüm haberinin duyurulması için camiye, okul duvarlarına veya mahalle başına siyah bir kumaş asılır. Siyah kumaşın üzerine ölen kişinin adı ve diğer bilgiler yazılır (KK.121). Bu gelenek bugüne kadar devam etmiştir.

Günümüzde bu uygulamaların bazıları hala devam etmekte fakat teknolojinin gelişmesiyle beraber artık insanlar daha fazla telefon ve yeni iletişim araçlarıyla ölüm

haberini duyurmaya çalışmaktadır. Günümüzde insanlar Sosyal medya kullanarak ölüm haberinin duyulması daha hızlı bir şekilde gerçekleşmektedir. O nedenle geleneksel yöntemlerin kullanımı azalmıştır.

2.3.3.2. *Cenaze Töreni*

Erbil Türkmenleri, ölümün gerçekleşmesinden sonra cenaze töreni için hazırlıklara başlar. Cenaze töreni başlamadan önce cenaze hazırlanır. Öncelikle cenaze yıkanır. Cenaze yıkamak çoğu semavi dinlere inanan topluluklarda görülür. Cenazeyi yıkamak İslam dininde cenaze töreninde yapılan ilk uygulamadır. İnsan dünyaya temiz bir şekilde geldiği gibi mezar ve ölümler dünyasına temizleterek gönderilir. Türkmenlerde cenaze, evde veya camilerde yıkanır (KK.35). Erkek kişileri imam ya da bir akrabası yıkar; kadınların cenazesi ise yıkama töreninde ne yapmasını bilen bir kadın tarafından evde yıkanır (KK.8, KK.11, KK.23, KK.24, KK.41, KK.49, KK.50). Ölüyü yıkarken sürekli besmele çekilir. Türkmenlerde cenazenin kokusunun güzel olması için, suya gülsuyu katılır. Bazen de suya daha önceden Mekke'den getirilen zenzem suyu katılır. Ölümlerin yıkandığı suya *Axiret Suyı* yani "*Ahiret Suyu*" denir (Murad, 2009, s. 381). Ölüyü yıkarken defne sabunu kullanılır (KK.35). Türkmenlerde ölüyü yıkayan kişiler herhangi bir ücret almazlar, bu işlemi hayır için yaparlar; ancak bazen ölen kişinin oğlu ya da akrabası ısrar ederek para verir (KK.49, KK.35). Cenaze yıkandıktan sonra kefenleme işlemi yapılır. Kefenleme işlemi İslam dini geleneğine göre yapılır. Kefenlik bezin rengi beyazdır (Örnek, 1971, s. 52). Ölümüne hazırlanma düşüncesi ile ölmeden önce kefen alınıp sandığa konur, kefen için bir miktar para ayrılır buna da "*Kefen Parası*" denilmektedir (Yeşil, 2012, s. 266). Erkek cenazesinde kefen üç parçadan, kadın cenazesi için olan kefen ise beş parçadan oluşur (KK.2, KK.3, KK.15, KK.17, KK.18, KK.19, KK.50). Kefenleme işlemi bittikten sonra, cenaze için hazırlanan tabut getirilir ve cenaze tabuta konulur. Daha sonra tabut battaniye veya özel bir kumaşla örtülür. Bu özel kumaş parçası Suudi Arabistan'dan getirilir. Kumaş siyah ya da yeşil renkten oluşmaktadır. Türkmenlere göre bu kumaş çok önemli ve nadirdir. Bu nedenle cenaze töreni bittikten sonra kumaş yıkanır ve geri verilir (KK.11). Erbil Türkmenleri bu kumaş parçasına *Erhem* ya da *Mekke Çömleci* demektedirler (KK.10, KK.39). Bazen de tabut üzerine ölen kişinin en sevdiği kıyafet parçası konulur (KK.13). Ayrıca askerde ölen kişilerin tabutu üzerine bayrak konulur (KK.8). Cenaze tabuta konulduktan sonra evin ortasında birkaç dakikalığına bekletilir (KK.3, KK.14,

KK.15, KK.16). Tabutu hazırladıktan sonra cenaze camiye götürülür ve cenaze namazı kılınır. Cenaze namazı dört tekbirden meydana gelmektedir. Musalla taşı üstüne konulan cenazenin önünde imam durur, cemaat da imamın arkasına sıralanır (Örnek, 1971, s. 54). Bu şekilde cenaze namazı kılınır ve gerekli dualar okunur. Cenaze namazını kılındıktan sonra imam camide bulunan insanlara “*Boynını azad eylavin*” yani “*Hakkınızı helal edin*” der. Oradaki bulunan kişiler de bir ağızla “*Boynı azad olsun*” yani “*Hakkı helal olsun*” derler. Bundan sonra ölünün akrabasına “*Allah afetsin, yeri cennet olsun, Allah ailesine sabır versin*” gibi ifadeler söylerler. Cenaze namazını kılındıktan sonra tabut bu kez mezarlığa götürülür (Murad, 2009, s. 387). Erbil’de cenaze mezarlığa götürülürken arkasından *Temriye* adı verilen bir helva türü dağıtılır (Saeed, 2014, s. 60). Bundan sonra gömme işlemi başlar. Ölünün hızlı bir şekilde gömülmesi gerektiği inancı hâkimdir. Ölüyü gömme farklı sebeplerden kaynaklıdır. Öncelikle ölünün hastalık yapacağı, kötülük ve uğursuzluk getireceği, ölünün kokması, aynı zamanda ölümü hatırlatıp halkı korkutması ve en önemlisi de ölüye saygıdan dolayı cesedin gömülmesi gerekir (Boyraz, 2003, s. 15).

Genel olarak Türkmenlerde mezar kazma işlemi karşılıksız olarak yapılır. Ancak günümüzde bu işlem belli bir ücret karşılığında yapılmaktadır (KK.19). Ölen kişi genel olarak ezan vakitlerinde gömülür (KK.35). Cami imamının huzurunda cenaze; kardeşi, oğlu ve akrabası tarafından salavat vererek mezara indirilir. Ölüyü mezara indirdikten sonra biri kefen bağlarını çözer. Daha sonra mezarı toprakla kapatmaya başlarlar (KK.1, KK.2, KK.4, KK.8, KK.9, KK.11, KK.12, KK.13, KK.14, KK.15, KK.16, KK.32). Mezar yanında bulunan bütün insanlar toprak atma işine sırayla katılırlar. İnanca göre mezar üzerine toprak atma işlemi sevap olarak sayılır. Mezarı toprakla örttükten sonra imam ölüyü telkin etmeye başlar. Bazı Türkmen aileleri ölen kişiyi gömdükten sonra mezarı aydın ve ıslıklı olması için mezarın üzerinde mum veya buhur yakarlar (Murad, 2009, s. 394). Cenaze törenine ölen kişinin yakın akrabalarının kesinlikle katılması gerekir (Yeşil, 2012, s. 298). Kişi öldükten sonra, çocukları ya da ailesi onun borçlu olup olmadığını çevreden sorar, borçlu ise borcunu ödemeye çalışırlar. Borç ödenirken, borcu veren kişi ölü için *Boyun azatlığı* yani *helallik* istenir (Murad, 2009, s. 409). Bütün bu uygulamalar, ölen insanın öbür dünyada rahat olması ve memnun kalması için yapılır.

Türkmenlerde bulunan cenaze törenleri benzer bir şekilde Kürt ve Arap toplumlarında da görülmektedir. Kürt ve Arap toplumlarında bulunan bazı uygulamaların eski Türk inançlarından kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Kürtlerde cenaze törenine evden başlanır. Kişi öldükten sonra öncelikle üzeri bir battaniye ile örtülür. Cenazenin karnının şişmemesi için ölünün karnı üzerine makas veya bıçak konulur (KK.73, KK.74). Cenaze töreninde yapılan ilk işlem ölünün yıkanmasıdır. Yakınları tarafından ölünün üzerindeki olan elbise çıkarılıp temizliği yapılır. Yıkayan kişinin yanında ölü yakınlarından en az bir kişinin bulunması gerekir (Eroğlu, 2008, s. 245). Kadın cenazesinin yıkanması genellikle bir kadın tarafından evde gerçekleşir. Erkek cenazeler ise camide teneşir üzerinde yıkanır. Ölünün vücudu yıkanırken sağdan başlanır, sonra sol tarafı yıkanır. Ölüyü yıkarken defne sabunu ve gül suyu kullanılır (KK.61, KK.72, KK.78, KK.89). Ölüyü yıkan kişiler, yıkama karşılığına herhangi bir ücret almazlar çünkü bu işlem genellikle hayır için yapılır (KK.81). Kefenlenme işlemi, ölüyü gömülmeye hazırlamak için yapılan ikinci işlemdir. Cenaze yıkandıktan sonra kefenleme işlemine başlanır. Kefen ham kumaştan oluşur. Kefenin rengi beyazdır. Erkek kefeni üç parça, kadın kefeni ise beş ya da yedi parçadan oluşur (KK.72, KK.76). Kefen parçaları mezheplere göre farklılık gösterir. Kefenleme işleminde ölünün boyu ölçülür, bir karış fazla olmak üzere parçalar kesilir. Kefenleme işlemi İslam dininin kurallarına göre yapılır. Bazı kişiler ölmeden önce kendi kefenlerini hazırlarlar (KK.72). Kefenleme işlemi bittikten sonra üçüncü aşamaya geçilir. Bu aşamada cenaze tabuta konulur. Tabut bir battaniyeyle ya da bayrakla örtülür. Askerde ölen kişilerin tabutu üzerine bayrak konulur (KK.72). Cenaze öncelikle eve götürülür. Cenaze bir süre evin avlusunda bekletilir. O anda evde bulunan kişiler tabutun yanında ağlamaya başlar ve feryatlar yükselir. Daha sonra cenaze camiye götürülür ve camide cenaze namazı kılınır. Kürt toplumu cenazeyi genellikle namaz vaktinde camiye götürür. Camide tabutun bulunduğu musalla taşının önünde cemaat saf tutar. Daha sonra imam cenaze namazını kıldırır (KK.51, KK.57, KK.72, KK.81, KK.98, KK.99). Cenaze namazından sonra cenazeyi defnetme aşamasına geçilir. Cenaze töreninde kadınlar siyah giyer, ölenin kız kardeşleri, kızları ve kadınları saç örgülerini keserlermiş. Kestikleri saçları da mezarın yanına atarlarmış (Bayezidi, 2010, s. 52). Eski Türklerde cenaze töreninde saç ve sakalın kesilme uygulaması oldukça yaygındır. Orhun Yazıtları'nda cenaze törenlerinde yas alâmeti olarak saç kesildiği konusu ile ilgili bilgi verilmiştir (Yeşil, 2012, s. 223). Bu şekilde cenaze töreninde saç kesme uygulaması etkileşim nedeniyle Türk

Kültüründen Kürt Kültürüne geçtiği düşünülür. Eskiden Kürt toplumunda kadınlar da defin törenine katılırlarmış. Günümüzde ise defin törenine sadece erkekler katılır. Kürtlerde ölen kişi gece vakti gömülmez, sabah ezanını bekleyip daha sonra gömülürmüş (KK.62). Eski Türklerde ölünün gömülmesi için uygun bir yerin ve günün seçimi önem taşımaktadır. Türklerde ölülerini Akarsuların kıyısına, tepe ve ormanlarda gömerlermiş. Ölünün gömüleceği gün, içinde bulunulan mevsime bağlı olarak değiştirmiş. Çinliler göre: *“Eğer bir insan ilkbaharda ya da yaz mevsiminde ölürse, bu durumda o kimse ağaçlardaki yapraklar sararıp düştükten sonra ancak gömülebilir; eğer kışın ya da sonbaharda ölürse, bu durumda ağaçlar yapraklanıp bitkiler çiçek açtıktan sonra görülebilir”*. Bilge Kagan kasım ya da aralık ayında öldüğü ve 22 haziranda gömülmüştür (Roux, 2011, s. 107). Ölüyü aynı anda gömmeme eski Türk inançları arasında yer almaktadır. Defin işlemi bittikten sonra imam dua etmeye başlar ve ölüye telkin verir. Son olarak helalleşme yapılır. Daha sonra herkes taziyeye gider. Kürtlerde mezar kazma, cenazeyi taşıma, ölüyü yıkama gibi cenaze töreninde yer alan işlemler karşılığında para alınmaz. İnsanlar bu işlemleri hayır için yapar (Bayezidi, 2010, s. 107). Tabut üzerine konulan battaniye, daha sonra yıkanıp eve geri verilir ya da camiye vakıf olarak bırakılır (KK.62) Araplarda ise cenaze töreni, cenazeyi evden çıkarmakla başlar. Cenaze törenin ilk aşaması cenazeyi yıkamaktır. Cenazeyi yıkamak İslam dininde bulunan en önemli kurallarından biridir. Cenaze yıkamakta yer alan ritüeller İslam dinine uygun olarak yapılır. Cenazeyi yıkamak onu öbür dünyaya hazırlamak ve onun temiz bir şekilde ahirete intikal etmesi içindir. Kadın cenazesi evde, erkek cenazesi ise cami ya da hastanede yıkanır. Kadın cenazesi annesi, kız kardeşi, halası, teyzesi veya bu konuda bilgili bir tarafından yıkanır. Cenazeyi yıkamakta genellikle sağ taraftan başlanır. Ölü su, sedir ve defne sabunuyla yıkanır. Yıkama işlemi bittikten sonra cenaze için abdest alınır ve cenazenin vücuduna gül suyu, kâfur, misk ve amber sürülür (KK.119, KK.128, KK.124, KK.127, KK.135, KK.138). Bazı aileler kefenlemeden önce ölenin eline, ayağına ve saçına kına yakarlar (KK.144). Ölen kadının eline yüzük varsa parmağından çıkarttırılır ve yıkayan kişiye verilir (KK.119). Yıkama işlemi bittikten sonra kefenleme işlemine başlanır. Yine kefenleme işlemi İslam dini kurallarına göre yapılır. Kefen adedi kadınlarda ve erkeklerde farklıdır. Kadınların kefeni beş parçadan, erkeklerin kefeni ise üç parçadan oluşmaktadır. Kefen bütün milletlerde olduğu gibi beyaz renklidir. Araplarda ölen kadın daha önce birden fazla kişiyle evlenmişse, eşinin saylarına göre kefenlenir. Örneğin kadın iki kez evlenmişse,

iki kez kefenlenir (KK.118, KK.119, KK.120). Araplarda kadın kefenlendikten sonra kocasının onu görmesi haram sayılır (KK.117). Kefenleme işlemi bittikten sonra cenaze son bir kez eve getirilir. Evde bulunan kişiler üzülp feryat etmeye başlar. Daha sonra cenaze camiye götürülür. Tabut camiye götürülmeden önce bir battaniyeyle örtülür (KK.135). Daha sonra cenaze camiye götürülür. Orada cenaze namazı kılınır. Cenazenin namazı kalabalık olması, ölen kişinin iyi biri olduğu anlamına gelir. Camide bulunan kişiler başsağlığı dilerler (KK.119, KK.124, KK.129, KK.137, KK.144). Cenaze namazı kılındıktan sonra defin merasimine başlanır. Defin merasimine sadece erkekler katılır. Kadınlar hiçbir şekilde mezara gitmezler. Araplar cenazelerini genellikle Erbil'deki ortak kabristana değil kendi mezarlıklarına gömerler. Arap cenazelerin büyük bir kısmı وادي السلام (Vadi Es-selam) denilen mezarlıkta gömülür. وادي السلام (Vadi Es-selam) mezarlığı Necef'te bulunmaktadır. Bu mezarlık dünyanın en büyük mezarlıklarından biridir. Mezarlıkta yaklaşık altı milyon mezar taşı bulunmaktadır (Caso ve Fattah, 2009, s. 140). Gömme işlemi bittikten sonra cami imamı ölüyü telkin etmeye başlar. Daha sonra dua eder ve orada bulunan herkes “âmin” der (KK.145, KK.150). Gömme işlemi ve mezar yanına gerçekleşen bütün uygulamalar bittikten sonra eve dönülür. Taziyeye gitmeden önce mezarda giyilen bütün kıyafet yıkanır ve mezarlıkta bulunan bütün kişilerin yıkanması gerekir (KK.144). Yıkanma işlemi bittikten sonra herkes cenaze evine taziye için gider.

Bölgede cenaze töreni yukarıda sayılan aşamalardan oluşmaktadır. Erbil'de yaşayan farklı toplumlardaki cenaze töreni, kültürel etkileşim ve İslamiyet dininin nedeniyle oldukça benzerlik göstermektedir. Bu törende yer alan uygulama ve ritüellerin birçoğu aynı şekilde yapılmaktadır.

2.3.3.3. *Cenaze Evi ve Taziye*

Cenaze defnedildikten sonra akraba ve yakınlar ölen kişinin yakınlarına baş sağlığı dilemek için cenaze evine giderler. Baş sağlığı dileme, sözün etkileyici ve sağaltıcı gücünden yararlanarak hem acıyı hem de yası azaltan bir âdet olarak bilinmektedir (Örnek, 1977, s. 226). Ölüm, kişinin arkada bıraktığı aile, dost ve akrabaları için kabul edilmesi zor olan bir olaydır. Bu nedenle acıyı yaşayan bu insanlara, her zaman ve her yerde olduğu gibi akraba ve yakınları destek vermektedirler. Onlar teselli edilir, acıları paylaşılır ve gelenleriyle alakadar olunur (Bülbül, 2006, s. 87).

Türkmenlerde baş sağlığı dileme (taziye) ölüm anından itibaren başlar. Günümüzde uzakta olan ve taziyeyle gelemeyenler telefon aracılığıyla baş sağlığı diler. Baş sağlığı dilemek Türkmen toplumunda bir görev, âdet ve sorumluluk olarak bilinir. Bu zor günlerde cenaze yakınlarını yalnız bırakmamak, hep yakınlarında olmak, onları teselli etmek ve acılarını paylaşmak önemli bir görev olarak görülür. Türkmenler arasında bir evden ölü çıkarsa, bir müddet evde ocak yakmak ayıp sayılır. Bu nedenle ev sahibinin yemeklerini genellikle komşu veya yakın dost ve akrabalar üstlenir (KK.1, KK.5, KK.6, KK.8, KK.12, KK.14, KK.16, KK.17, KK.41). Geleneğe bağlı olarak komşular üç gün boyunca ölü sahibini yalnız bırakmazlar ve üç gün boyunca taziyeyle gelenler için yemek pişirirler (KK.29). Türkmenlerde ölü evinde taziyeyle gelenler için komşu veya akraba tarafından yemekler hazırlanır. Taziye yemeği için genellikle koyun kesilir. Pirinç, sebze, hurma, yiyecek, içecek, sigara ve çay alınır (Murad, 2009, s. 396). Günümüzde bu gelenekler de yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutmuştur.

Erbil Türkmen toplumunda erkekler için yapılan taziye cami avlusunda, Kadınlar için yapılan taziye ise evde olur. Geçmişte taziye bir hafta ya da ön gün sürermiş ama şimdi sadece üç gün sürmektedir (KK.34, KK.49). Taziyede yapılan yemekler taziyeyle gelenlere, komşulara ve maddi durumu iyi olmayanlara dağıtılır. Bu yemek ölünün ruhu ve huzur içinde uyuması için yapılır. Taziyenin son gününde de kurban kesilir ve komşulara dağıtılır. Türklerde Yuğ aşısı vermek toplum için son derece önemlidir. Geçmiş dönemlerde fakir dahi olsa aş vermeyenler ayıplanmıştır (Aça, 1999, s. 28). Aynı zamanda taziyede ölü sahibi olan kadınlar üç gün boyunca siyah giyer ve taziyeyle gelenler de siyah ya da koyu bir renk giyerler. Ölen kişinin karısı ya da annesi uzun bir dönem siyah rengini çıkarmaz (KK.1, KK.4, KK.32, KK.23 KK.,46, KK.50). Bazıları ise cenazeyi toprağa verene kadar siyah renk giyerler.

Kürt kültüründe kadın ile erkek taziyesi ayrı yerlerde yapılmaktadır. Erkeklerin taziyesi cami ya da çadır içinde, kadınların taziyesi ise evde yapılır (KK.57, KK.58, KK.62, KK.64, KK.68, KK.72, KK.73, KK.88, KK.95). Kürt toplumunda cenaze evine, başsağlığı dilemeye gelenlere yemek ikram edilir. Kürt toplumunda eskiden beri cenaze evinde ocak yakılmaz ve yemek pişirilmez. Üç gün boyunca komşular taziyeyle gelenler için yemek yaparlar (Türkdoğan, 2006, s. 539). Bu uygulama Türk geleneğinde oldukça yaygındır. Türk

toplumunda bir evden ölü çıkınca, üç gün boyunca o evde ocak yakılmaz. Ev sahibinin yemeğini komşu ve dostlar sağlar (Yalman, 2000, s. 61). Şimdi ise bu uygulama çok işlevsel değildir çünkü cenaze sahipleri lokantalardan yemek getirtmektedir. Taziyenin son gününde, genellikle kurban kesilir ve bu kurban muhtaç olanlara ve komşulara dağıtılır (KK.77). Türk toplumunda kurban kesmek taziyenin en önemli törenlerinden biridir. Türklerde ölen kişinin hayrına ortak bir yemek hazırlanır ve kurban kesilir. Türk toplumunda bu törene “*yuğ aşısı*” adını verir. Definden sonra taziyeye gidilir ve pişirilen yemeklerden yenilir. Yemeklerin bir kısmı törende kurban edilen hayvanın etiyle hazırlanır. Kurbanın diğer kısmı ise komşu ve muhtaçlara dağıtılır (Tryjarski, 2012, s. 348). Bu şekilde taziyelerde kurban kesme töreni kültürel etkileşim nedeniyle Türk kültüründen diğer kültürlerle geçtiği düşünülmektedir.

Arapçada taziyeeye الفاتحه (El-Fatiha) denir. Kadınların taziyesi evde erkeklerinki ise camide ya da evin önünde yapılır. Üç gün boyunca çadır kurulur ve taziyeler çadır içinde kabul edilir (KK.124). Araplarda üç gün boyunca taziye evi önünde siyah çadır kurulur. Çadır içinde erkekler oturur. Eskiden taziye yedi gün sürerken günümüzde sadece üç gün sürmektedir. Başsağlığı dilemek için bütün akraba, komşu ve arkadaşlar cenaze evine gelirler. Taziyeeye gelen bütün kadınlar siyah ya da koyu renk giymeleri gerekir. Kadının bugünlerde renkli kıyafet giymesi hiç hoş görünmez (KK.102, KK.111, KK.113, KK.137, KK.141).

Yukarıda da görüldüğü gibi Erbil’de yaşayan her üç toplumda cenaze evi ve taziye uygulamaları benzer bir şekilde yapılmaktadır. Aynı zamanda her üç toplumdaki bazı uygulamalarda Türk geleneklerinin izlerini görebilmekteyiz.

2.3.3.4. Yas Tutma

Yas töreni duygusal ve toplumsal açıdan bağlı bulunan bir insanın kendi evinden ebedi olarak ayrılması ve duyulan acının etkisiyle ortaya konulmuş insancıl bir tepkidir (İsmail, 2002, s. 228). Yas, yakınlarından birini kaybetmiş insanların, ölünün ardından duyduğu acı ve hüznün duygusunu toplumsal kalıplar içinde ifade etmesidir (Örnek, 1977, s. 222). Göktürkler zamanında ölünün ardından büyük yog (yas) töreni ve ayinler yapılmış. M. 739’da Türk hükümdarlarından Kürsül Han’ın ölümü nedeniyle yapılan yas töreninde, Eski Türkler ölülerinin hatırasına büyük aş (ziyafet) törenleri yapılmış ve yüzlerce hayvan

kurban olarak verilmiştir. Eski Türkler hazırlanan yemeklerden bir kısmını ölünün mezarı üzerine dökerlermiş (İnan, 1976, s. 183).

Türkmenlerde yas tutmak kadınlara mahsus olan bir gelenektir. Ölen kişi için *Sadlamağ* veya *Sazlamağ* denilen ağıtlar okunmaktadır. Erbil Türkmenleri ağıta *Sadlamağ* demektedirler. Ağıt okuyan kadınlara ise *Sadlayan* denir. Ağıtlar özel bir kadın tarafından söylenmektedir (KK.45). Türkmen kültüründe, Türkmen kadınların ağıt yakmak konusunda çok meşhur oldukları bilinmektedir. *Sadlamağ* genel olarak “*vay balam vay*” ya da “*vay nenem vay*” cümleleriyle başlamaktadır. Cenaze evinde ağıtlar üç gün boyunca sabahtan akşama kadar yüksek sesle okunur. Yakını ölen bir kadın saçını yolar, göğsüne, dizine vurur ve yüzünü tırmalar. Kocasını veya çocuğu ölen kadın bir yıl boyunca siyah rengi üzerinden çıkarmaz. Bazıları ise hayatı boyunca siyah giyer (KK.4). Babası veya erkek kardeşi ölen kızlar ise siyah kıyafeti evlendikleri zaman çıkarırlar. Yas tutan aileler bir yıl boyunca herhangi bir kutlama veya düğün yapmazlar (KK.39). Kürtlerde de bütün kadınlar yas tutma döneminde siyah giyerler. Siyah giymek altı aydan bir yıla kadar sürer. Bazı kadınlar ise hayatlarının sonuna kadar siyah giyerler. Kürt toplumunda siyah hüznü ve keder veren bir renk olarak bilinir (KK.56, KK.58, KK.49, KK.77, KK.81). Ağıt söyleme, saç yolma, göğüs ve dizlere vuruma aynı zamanda yüz tırmalama gibi uygulamaların hepsi Türk kültürünün yansımasıdır. Geçmişte kadınların yas tutması, evden çıkmama, süslenmeme ve başa çamur koyma şeklindedir (KK.34). Bazı kadınlar yas tutmak için kırk gün boyunca yıkanmaz. Hatta yas tutma döneminde komşular bile evde yıkanmazlar. Bu da komşu evinden su çıkmaması, ölü sahibinin rahatsız olmaması için saygı amaçlı yapılır (KK.38). Aynı zamanda üç ay boyunca komşular ya da akrabalar herhangi bir düğün ya da mutluluk getiren bir törene katılmazlar. Bu gelenek de yine ölen kişinin ailesine saygı göstermek için yapılır (KK.49). Yas tutan aileler uzun bir dönem kuruyemiş yemezler. Kuruyemiş yemenin ölen kişinin hızlı unutulmasına sebep olacağına inanılır bu nedenle uzun bir dönem cenaze evinde kuruyemiş yenilmez (KK.1). Taziye de hiç kimse gülmez, şaka yapmaz ve renkli kıyafet giymez. Çünkü bu davranışlar ayıp ve saygısızlık sayılır. Türkmenlerde *Sadlamağ* töreninin yanı sıra *Şıvan* töreni de yapılır. *Şıvan* töreninde kadınlar dört halka oluşturur. Halkanın dışına *Şıvan* geleneğini idare eden kadın sandalyeye çıkar ve ölünün gençliğini ve meziyetlerini dile getirmeye başlar. Kadınların oluşturduğu halkalardan ikisi bir tarafa diğer ikisi öbür tarafa geçerler. *Sadlayan* kadın ağıtlarını söylemeye başlar, öbür taraftan kadın yas etmeye başlar.

Halkada oturmuş kadınlar ise sinelerine vururlar. Sadlayan kadın, ölünün özelliklerinden bahsettikçe, kadınlar *Heyvaşşere* diyerek bağırma ve ağlamaya başlarlar (Saeed, 2014, s. 64). Ağıtlar vefat eden kişinin özelliklerini sayılarak söylenir. Cenaze töreninde ve cenaze evinde sadlayan kadın ağıt söylemeye başlar.

Anadolu Türklerinin önemli bir uzantısı olan Irak Türkmenleri arasında yapılan yas törenleri kendine has inanç, pratik ve uygulamalardan oluşmaktadır. Eskiden ölen kişinin annesi, karısı veya kız kardeşi saçlarını kesip bileklerine bağlardı *“Saçın kesilsin bilegive bağlansın”* yani *“Saçın kesilsin bileğine bağlansın”* bedduasının da bu âdetten geldiği düşünülür (KK.1). Yas alameti olarak saç kesme geleneği Şamanist Sagaylarda tespit edilmiştir. Sagaylar gömme töreni bittikten sonra ev dönüp sonra ölen kişinin karsının saç örgüsünü yarısından keserler (İnan, 1986, s. 197). Yas tutma bazı ailelerde bir yıla kadar devam eder. Yas tutma döneminde kırk gün geçtikten sonra ölen kişinin kırkı yapılır. Kırkta akraba, komşu ve yakınlar cenaze evini ziyaret ederler, komşu ve muhtaç insanlara yemek dağıtılır (KK.14, KK.15, KK.35). Kırk geleneği bugüne kadar devam etmiştir. Ölen kişinin ilk bayramı, ilk ramazanı, ilk yılında da akraba ve yakınlar toplanır (KK.23).

Taziye ya da yas döneminde Türkmen kadınları yüzlerini tırmalarlar, bu uygulama Şamanizm dininden kaynaklı olduğu düşünülür. Şamanist Türklerin cenaze merasimlerinde yüzlerini bıçakla kesmelerinin değişik bir şekli görülür (Murad, 2009, s. 402).

Yas tutma geleneği benzer bir şekilde ufak farklılıklarla Kürt ve Arap toplumalarında da görülmektedir. Ancak kültürel temel olarak bu geleneklerin birçoğu eski yazılı Türk kaynaklarına dayanarak Türk toplumundan diğer toplumlara geçtiğini söyleyebiliriz. Kürtlerde ölen kişinin ailesini yas döneminden çıkartmak için siyah giyimi çıkarmaları istenir. Ölen kişi, beylerin, ağaların veya soyluların oğullarından biriye, bölgenin yöneticisi olan kişi ölünün varislerini huzuruna çağırır ve: *"Bu Allah'ın emridir, artık yas tutmayın, ölüm hepimiz son yoldur"* der. *Bu konuşmadan sonra onlardan bir daha siyah giymemelerini rica eder. Bu şekilde ölü ailesi siyah giyimi çıkarırlar* (Bayezidi, 2010, s. 53). Yas döneminde olan aileler gece sohbetine, davetlere ve düğünlere katılmazlar. Eski dönemlerde bazı kadınlar yas tutma döneminde üç ay boyunca hiçbir şekilde yıkanmazlarmış (KK.98). Kürt toplumunda kadınlar genelde yas tutma döneminde uzun bir müddet boyunca dışarı çıkmazlar (KK.54, KK.77). Çünkü eskiden yas tutan ailenin evden çıkması ayıp sayılırmış.

Günümüzde ise bu gelenek de yavaş yavaş kaybolmuştur. Yas tutan kadınların makyaj yapmaması ve süslenmemesi (KK.56); saçlarını kesmesi, saçlarını yolarak ağlaması, üzerlerinde olan kıyafetleri parçalaması yas tutma döneminde yer alan en önemli uygulamalardandır (KK.55, KK.82, KK.88, KK.89, KK.91). Yine yas tutma döneminde olan aile bireyleri, komşuları ve yakın akrabaları mutluluk anlamına geldiği için ve saygı amaçlı olarak hiçbir şekilde kına yakmazlar ve komşular kendi evlerinde çamaşırlar yıkamazlar. Geçmiş dönemlerde ölü evden su çıkması ayıp sayıldığı için ölü evinde çamaşır yıkanmazmış (KK.65, KK.66). Eskiden Arapların yas ritüellerinin daha uzun sürdüğü bilinmektedir. Yaşça büyük olan Arap kadınların yıllar önce yaşadıkları ölüm olayının yasını günümüze kadar sürdürmesi bunun kanıtı niteliğindedir. Çünkü bazı Arap kadınların yası ölene kadar sürer. Arapların da diğer milletlerde olduğu gibi yas tutmada uyguladıkları bazı pratik ve ritüeller mevcuttur. Günümüzde zayıflamış olmakla birlikte, Erbil'deki bütün toplumlarda ortak hale gelmiş bir gelenek olarak Araplar da yas tutma döneminde uzun bir süre yıkanmazlar (KK.149). Kadınlar yas tutmanın ilk günlerine kıyafetlerini yırtar, göğüslerine vurur ve kendi yüz ve göğüslerini tırmalarlar. Bununla beraber yüksek sesle bağırıp çağırırlar ve saatlerce belki de günlerce ağlarlar (KK.101, KK.124). Ölünün yakın akrabaların yas tutması kırk gün devam eder, ailesinin yas tutması ise bir sene veya bir seneden fazla sürer. Yas tutma döneminde evde bulunan bütün kadınlar siyah ya da lacivert giyer ve genellikle siyah rengi tercih ederler. (KK.124). Aynı zamanda yas tutan erkekler uzun bir dönem tıraş olmazlar (KK.142). Yas tutma evinde hiçbir şekilde kutlama ya da düğün yapılmaz. Kırk gün boyunca televizyon açılmaz. Yas tutan aile uzun bir dönem dışarı çıkmaz ve hiçbir şekilde çarşıya gitmez. Eşi ölen kadının çarşıya gitmesi çok ayıp sayılır. Bu nedenle kadın belki de yıllar boyunca çarşıya çıkmaz (KK.120). Aynı zamanda eşi ölen kadının dört ay on gün boyunca hiçbir şekilde evden çıkması ve mahrem olmayan bir erkekle görüşmesi hoş görülmez (KK.144).

Eskiden yas tutma dönemi kırk gün, bir yıl bazen de daha fazla sürermiş. Günümüzde ise bu süre daha kısa tutulmaktadır. Günümüzde yas tutma döneminde yer alan çoğu uygulama geçerliliğini kaybetmeye başlamış, bazıları ise tamamen unutulmuştur. Bu bilgilerden hareketle ölüm ve sonrasındaki yas törenlerinde İslami uygulamaların eski Türk inançlarıyla bütünleştiğini ve Erbil'de zengin bir ölüm kültürünün oluştuğunu söylemek mümkündür.

2.3.3.5. Ölünün Eşyası

Anadolu'nun eski kültüründe görülen mezarlara hediye, yiyecek, içecek, kişisel eşya bırakma âdetine, günümüzde de kimi yerlerinde rastlanmaktadır (Örnek, 1971, s. 72). Türk kültüründe ölü kişinin eşyaları çok önemli bir yer tutmaktadır. Erbil Türkmenlerinde ölen kişinin eşyaları ile ilgili yapılan birkaç uygulama bulunmaktadır. Türkmenlerde taziye bittikten sonra ölünün eşyaları dağıtılır. Bazı aileler ise bir yıl sonra bu uygulamayı yaparlar (KK.13, KK.25). Bazı Türkmen aileleri, ölen kişinin vasiyeti üzerine eşyalarını ayırırlar. Kişi vasiyetinde ne yazdıysa o yapılır. Eşyalar ya dağıtılır ya da kardeşler arasında pay edilir. Ölenin vasiyetine oldukça önem verilmekte, hatta bunu gerçekleştirmeyi bir görev olarak görürler (Yeşil, 2012, s. 312). Bazı Türkmen aileleri ölen kişiye ait olan kıyafeti saklanmazlar, aksine hepsini toplayıp fakir fukaraya verir ve ölen kişinin hayrına dağıtırlar (KK.10, KK.14, KK.15, KK.16, KK.24, KK.34, KK.35). Durumu iyi olmayanlara verilen kıyafetin ölen kişiye ulaşacağı ve öbür dünyada giyeceği inancı Türkmenler arasında oldukça yaygındır (KK.3,15). Bazı aileler ise, ölü kişiye ait olan saat, kıymetli mücevher ve değerli şeyleri hatıra kalması için evde saklarlar. Bu eşyalar genelde ölen kişinin çocuklarına verilir ve bu nesne nesilden nesle ulaştırılır (KK.1, KK.10, KK.35). Kaynak kişimiz bu uygulamayla ilgili kendi yaşadığı olayı bizimle bu şekilde paylaşmıştır: *“Yıllar önce kocam vefat etti. Kocamın babasından kalan bir saati vardı, kocam öldükten sonra bu saati büyük oğluma verdim. Bu saat nesilden nesle aktarılacaktır”* (KK.1). Diğer önemli noktalardan biri de ölü kişinin odasıdır. Ölen kişinin odasına uzun bir dönem girilmez ve hiçbir şekilde süpürülmez (KK.34, KK.35). Bazı aileler ise ölü odasında kırk gün boyunca mum yakarlar (KK.1, KK.2, KK.14, KK.15). Aynı zamanda Türkmenlerde olduğu gibi Kürt toplumunun kültüründe de ölünün geride bıraktığı eşyalarıyla ilgili çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Ölen kişinin eşyasını bağışlamak, ölünün eşyalarıyla ilgili olan en yaygın uygulamalardan biridir. Taziyeden yedi günden sonra ölünün kıyafetleri yıkanıp fakir ve muhtaç olanlara dağıtılır (Bayezidi, 2010, s. 53). Ölen kişinin yeni kıyafetleri varsa bunlar muhtaç olanlara verilir. Eski olanlar ise atılır ya da yakılır. Kıyafetlerin bazı parçaları ise akrabalara verilir. Bazı aileler ölen kişinin kıymetli eşyalarını saklar bazen de miras olarak paylaşılır (KK.58, KK.66, KK.72). Ölü kişinin odası bir ay boyunca eski halinde bırakılır, daha sonra dekoru değiştirilir ve başka bir oda yapılır (KK.51, KK.55, KK.72, KK.73, KK.94). Ölünün tespih, saat, yüzük ve kıymetli eşyaları oğluna veya erkek kardeşine verilir (KK.69, KK.84, KK.89). Kaynak

kişimiz bu uygulamayla ilgili olarak yaşadığı olayı şu şekilde aktarmıştır: *“Kayınpederim vefat etmeden önce eşime babasından kalan tespihi verdi. Eşim de bana, “’Ölürsem bu tespihi büyük oğlumuz ver.’ dedi. Birkaç sene önce eşim vefat etti. Ben de bu tespihi oğluma verdim ve tespihin hikâyesini anlattım. Oğlum da ilerde bu tespihi kendi oğluna verecek. Bu tespih bizim aile mirasıdır. Bu nedenle nesilden nesle aktarılması gerekir.”* (KK.66).

Araplarda ölünün eşyası çok önemlidir. Kişi öldükten sonra öncelikle odasının kapısı kilitlenir ve kimsenin odaya girmesine izin verilmez (KK.135). Uzun bir dönem o odaya hiç kimse alınmaz. Bazen kişi ölmeden önce vasiyetinde eşyası hakkında bir şeyler yazar. Vasiyetinde eşyalarıyla ilgili bir yazı varsa o yazıya göre hareket edilir. Öncelikle ölen kişinin geride bıraktığı bütün eşyaları temizlenir. Kıyafetleri aileden biri tarafından yıkanır. Ölü kişinin takıları çocuklarına verilir. Kıyafetleri ise yıkandıktan sonra ütülür. Daha sonra ailede bulunan herkes ölen kişinin kıyafetinden bir parça alır. Genelde bu eşya ve kıyafetler ölen kişiden bir hatıra olması amacıyla saklanır. Kalan parçalar ise ölen kişinin ruhuna huzur getirmesi için muhtaçlara bağışlanır (KK.102, KK.107, KK.111, KK.123, KK.139, KK.140, KK.146). Ölen kişinin eşyası bağışlandıktan sonra evin salonuna kişinin fotoğrafı asılır. Kaynak kişimiz bu durumla ilgili kendi yaşadığı olayı şu şekilde anlatmıştır: *“Kırk yıl önce kocam vefat etti. Bir ay sonra bütün kıyafetini yıkayıp muhtaçlara verdim. Daha sonra fotoğrafını salonda astım. Gördüğünüz gibi astığım fotoğraf hâlâ duvarda durmaktadır* (KK.119).

2.3.3.6. Mezar

Mezarlığa kabir ya da kabristan gibi isimler de verilmektedir. Arapça bir kelime olan mezar, “ziyaret yeri” veya “ölünün gömüldüğü yer” anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 1993, s. 640). Türklerde mezar kültürü en önemli kültürlerden biridir. Türklerin bulunduğu coğrafyalarda değişik ölü defnetme âdetleri bulunmaktadır. Türklerin ölü defnetme çeşitliliğini Roux bu şekilde özetlemektedir: *“Ağaçlar üzerinde sergilenen ceset, Hayvanlara terk edilen ceset, Yakılan ceset, Mumyalama uygulanan ceset, Gömülen ceset”* (Roux, 1999, s.236). Göktürklerde mezarların üzerine heykel ve taş koyma geleneği yaygın bir gelenek olarak bilinmektedir. Çin kaynaklarına göre, Göktürkler’in öldürdükleri insan sayısı kadar taş diktikleri vurgulanmaktadır. Altay dağlarında bulunan dikilmiş taşların yanında heykeller bulunmaktadır. Bu heykeller balbaldır. Şamanlar bu heykellere her zaman saygı duymuş ve

kurbanlar kesmişlerdir (Ögel, 1988, s. 170). Topluluk şeklinde yaşayan Türklerin hemen hemen hepsinde mezar kültürünün bulunduğu görülmektedir. Türklerde mezar, büyük öneme, saygı ve sevgiye mahzar olmuştur (Savur, 2023, s. 155).

Türkmenlerde mezar ve mezarlıklar hakkında birkaç inanış ve uygulama mevcuttur. Türkmenler mezarlara son derece saygı duyarlar. Her ailenin mezarlıkta kendisine özel bir yeri vardır. Türkmen toplumunda hasta kişi ölmeden önce nereye gömülmek istediğini vasiyet etmişse, istediği yerde gömülür ve yakınları bu vasiyeti yerine getirir. Ölü kişi vasiyet etmemişse aile mezarlığına gömülür (KK.11). Türkmen aileleri mezar yanında ağaç veya çiçek dikerler ve ölen kişinin mezarına oldukça önem ve saygı gösterirler (KK.29, KK.36). Mezarlar mermer ve kireç (hallan) taşlarından yapılır. Mezarın başına mezar taşı dikilir. Türkmenler mezar taşı üzerinde besmele, ad, soyadı, Fatiha süresi, doğum ve ölüm tarihini yazarlar. Bazen de dini ifadeler ve ayetler yazılır. Örneğin ان وعد الله حق (Allah'ın va'di hakır) ayeti yazılır. Bazen de Osmanlıca şiirler yer alır (Murad, 2009, s. 417). Kadınlar ölümden bir hafta sonra ölen kişinin mezarını ziyaret ederler (KK.35). Aynı zamanda kırk gün geçtikten sonra ölen kişinin mezarına gidilir ve mezar başında Kur'an-ı Kerim hatmedilir (KK.11). Türk toplumunda bazı sayıların anlamları vardır. Türklerde kırk sayısının birden fazla anlamı bulunmaktadır. Türklerde ölümden sonra ölünün kırkının çıkması beklenir ve sonunda kırk aşısı verilir. Ayrıca Şamanist inancına göre kişi ölünce ruh bedenini kırk gün sonra terk etmektedir (Güvenç, 2009, s. 88-91).

Türkmenlerde mezar ziyareti her pazartesi, perşembe ve cuma günü yapılır (KK.13). Ziyaret esnasında Kur'an-ı Kerim okunur. Özel günlerde de mutlaka mezar ziyaretine gidilir. Arafe günü, bayram sabahı ve ölünün ilk yılı, ilk ramazanı ve ilk bayramında da mezar ziyaretine gidilir (KK.49). Bayram namazı çıkışından sonra ilk önce mezar ziyaretleri yapılır. Yapılan bu ziyaretlerde mezar temizlenir, mezar üzerine su dökülür ve aynı zamanda mezar üzerine çiçek dikilir (KK.35).

Türkmenlerde bulunan mezar geleneği eski geleneği benzer bir şekilde Kürt ve Arap toplumlarında da bulunmaktadır. Ancak kültürel temel olarak bu geleneklerin birçoğunun eski yazılı Türk kaynaklarına dayandığı ve Türk toplumundan diğer toplumlara geçtiği söylenebilir. Kürtlerde de toplumunda mezar kültürü kutsal olarak görülür. Kürt toplumunda mezarlıklara büyük önem verilir. O nedenle mezar inancına bağlı olarak gelişen çeşitli

uygulamalar mevcuttur. Mezar ziyareti Kürt toplumunda çok önemli bir aşamadır. Eskiden Erbil şehrinde mezar taşı yapma haram görünürmüş, bu nedenle de mezar taşı yapılmazmış. Sadece mezarın her iki tarafına küçük taş konulmuş. Günümüzdeki mezarlar ise değişik şekillerde yapılmakta ve çoğu mermer ve seramikten oluşmaktadır (Tawfeq, 2014, s. 79). Günümüzde mezar başına mezar taşı dikilir. Kürt toplumunda ağaç dikme geleneği çok yaygındır bu nedenle mezar yanına zeytin ağacı dikilir (KK.98). Altay Orta Asyasında, hayatın nasıl bir ağaçtan doğduğunu, bir kadının bir bebeği doğmadan önce hamilelik döneminde karnın büyümesi, ağaçta da aynı hazırlık dönemi görünmektedir. Mezar taşı ebedi statik yaşam olarak bilinmektedir. Ağacın mezar yanına dikilmesindeki amaç bu dünyada ya da öbür dünyada yeniden doğuşu kolaylaştırmaktır. Bu uygulamanın bozkırlarda ve yüksek yaylalarda görülen en eski geleneklerden biridir (Roux, 1999, s. 306).

Yukarıda görüldüğü gibi Erbil’de mezar kültürü oldukça önemlidir. Erbil’de mezarlar yıkanır, mezarlara iyi bakılır ve üzerinde çiçek ve ağaç dikilir. Erbil’de yaşayan farklı toplumlar mezarlara karşı saygı ve hürmet gösterir. Aynı zamanda bazı uygulamalarda Türk kültürün izleri görünmektedir.

2.3.3.7. Ölünün Ruhuyla İlgili İnançlar

Ölüm kavramı kullanınca akla gelin ilk şey insanın ruhudur. “*Ruh, Kişiyi gerek sağlığında gerekse ölümünden sonra yaşatan bir cevherdir*” (Örnek, 1971, s. 62). Ruh insanda bedensel olmayan, nefesi, tını, onun asıl özü, vücut öldükten sonra bireyden artakalan ve yaşayan şeyi nitelendiren çok sayıdaki Türkçe sözcük ve diğer taraftan bu sayılan şeylerin değişik mekânlarda aynı anda var olması ki bu her yerdelik değildir. Türklerin, birden fazla *ruha* sahip olduklarının bilincinde olduklarına işaret edilmesi görünmektedir (Roux, 2011, s. 112). İslâm dininde ruh kavramı genel olarak tüm kadim dinî geleneklerde, insanın maddî varlığının ötesinde bireysellik ve bilincini temsil eden ruhun geçici bir süreliğine zorunlu olarak bedende kaldığına ve ölümle birlikte son nefesle hapsoldüğü bedenden ayrıldığına inanılır (Çağlayan, 2020, s. 372-373). Günümüzde ruhla ilgili inançlar halkın hafızasında yaşamaya devam etmektedir.

Türkmenler göre insan öldükten sonra ruhu kendi evine geri döner ve çocuğunu, akrabalarını, dostlarını izler. Bu inanç bugüne kadar devam etmektedir. Erbil

Türkmenlerinde, insan öldükten sonra ruhunun evde kırk gün boyunca dolaştığına inanılır. Aynı zamanda ölünün ruhu yedi yıl boyunca her perşembe günü eve gelir ve ailesinden hayır yapmalarını bekler (KK.33, KK.34, KK.35, KK.44, KK.49). Bu inanç Kürt toplumunda da bulunmaktadır. Kürtlerde ise genel olarak ölen kişinin ruhunun üç gün boyunca evde dolaştığına inanılır. Bazıları ise sadece üç gün değil daha uzun bir süre ölünün ruhunun evin etrafında olduğunu savunur (KK.73).

Türkmenlerde ailesinin ziyaretine gelen ölü ruhu, ailesinin durumuna bakar; evde huzursuzluk veya sorun varsa üzülür, ölünün ruhu evde bulunan kişilerin rüyasına girer ve hallerini sorar (KK.1, KK.2, KK.24, KK.29). Bu olay defalarca yaşanmıştır. Kaynak kişimiz teyzesinden duyduğu bir olayı şöyle aktarmıştır: *“Oğlum yıllar önce öldü ama ruhu her perşembe günü eve geliyordu onunla konuşup sohbet ediyordum. Kimse onu görmüyor sadece ben görüyorum. Eskiden çok gelirdi, şimdi ise çok az geliyor.”* (KK.14).

Türkmenlerde kişi vefat ettikten sonra dinî günlerde ölünün hayrına fakir fukaraya yemek verilir. Kurban Bayramı’nda ise bazı aileler ölü için kurban keserler (KK.14, KK.25).

Türkmenlerin inancına göre insanın neresi ağırırsa ruhunun orada olduğuna inanılır (KK.3, KK.4, KK.13, KK.16, KK.28).

İslam dinine göre insanın ruhu kıyamete kadar Berzahta kalır. Berzah ise dünya ve ahiret arasındaki âlemdir. Türkmenler ait olan bu inançların birçoğu günümüze kadar devam etmektedir (KK.8).

Erbil Araplarında ölen kişinin ruhuyla ilgili de inançlar bulunmaktadır. Araplarla göre kişi öldükten sonra ruhu bir kuşun içine girer ve bu kuş sürekli eve gelir. Kaynak kişi bu inançla ilgili kendi deneyimini bu şekilde paylaşmıştır: *“Yıllar önce oğlum vefat etti, her perşembe ya da her cuma günü bir güvercin bahçeme gelir, bahçeye çıktığımda güvercin gelip koçağıma konur. Yıllardır aynı şeyi yaşıyorum. Eskiden çok gelirdi şimdi ise eskisi kadar sık sık gelmiyor. Ben oğlumu çok özledim”* (KK.130). Bu inanç Şamanizm’de yaygın inançlardan biridir. Kuş, Türk kültüründe Gök Tanrı’nın idaresindeki kutsal bir varlıktır. Bu nedenle kuş, insan için uğurlu bir canlı olarak tanımlanmaktadır ve aynı zamanda insana iyilik sağlayan bir yanı vardır. Kuş, Şamanizm inancına göre ölen birinin ruhu olarak değerlendirilir. Ölen kişilerin ruhlarının bir kuş olarak gökyüzüne uçmaları, Şamanizm’de

oldukça yaygın bir düşüncedir (Sever, 1999, s. 86). Bu şekilde ruhun kuşa ya da güvercine dönüşmesi Şamanizm inancından Araplara geçtiği düşünülmektedir.

Araplarda kırkıncı günde ölünün ruhuna hayır yapılır. Bugünde yine komşu ve akrabalar toplanır. Kur'an-ı Kerim okunur (KK.124). Yine bir yıl boyunca her perşembe günü ölünün ruhuna yemek dağıtılır. Aynı zamanda ölen kişinin ruhu kırk gün boyunca evde dolaştığını inancı Arap toplumunda oldukça yaygındır (KK.131). Araplara göre ölen kişinin ruhu bir müddet sonra mezara döner ve yeryüzünde yaşayan ailesinin dualarını duyar (KK.135). Şamanizm'e göre ruhlarla ilişki kurma yalnızca Şamanlarda ait olduğu için ayinlerde insanla ruhlar arasında aracılık yaparlar. İyi ruhların yararlı etkilerini, kötü ruhların ise zararlı etkilerini önlemeye çalışırlar. Şamanizm'e göre insanın ruhu bir yıl boyunca evde dolaşır. Bu nedenle şamanların görevi bir yıl kadar evde dolaştığına inanılan ölü ruhunu öteki dünyaya göndermektir (İzgi, 2012, s. 34). Kültürel etkileşim nedeniyle bu inancın Şamanizm dininden Araplara geçtiği düşünülmektedir.

2.3.4. Ağıtlar

“Yüreğin titreyişi sonucu söylenilen ve Türk insanının irticalen söyleme yeteneğinin en güzel örneğini teşkil eden ağıtlar; ölenin ardından dökülen gözyaşları ve çekilen gönül ızdırabının acı dolu terennümleri, milli şiirlerimizin en dokunaklısıdır” (Yıldızkaya, 2018, s. 22). İnsanoğlunun ölüm karşısında, canlı veya cansız herhangi bir varlığını kaybetmesi üzerine kapıldığı üzüntü, korku, telaş ve anındaki feryatlarını, üzüntülerini, isyanlarını, talihsizliklerini düzenli veya düzensiz söz ve ezgilerle ifade eden türkülere ağıt adı verilir (yeşil, 2012, s. 48). Türk halk edebiyatında ilk ağıt örneği Divânü Lügati't Türk kitabında bulunmaktadır. Divânü Lügati't Türk kitabında ağıt kelimesi “*Sagu*” olarak geçmektedir. Saka-İskit hükümdarı Alper Tunga'ya ithaf edilen bu ağıt, aynı zamanda geçmiş dönemlerde var olan ağıt türünün zamanla türküleştiğini göstermektedir (Yakıcı, 2007, s. 215). İslamiyet'ten önceki devirlerde “*Sagu*” terimiyle karşılanan ağıt terimi büyük ihtimalle “*sıgtamak*” (ağlamak) fiilinden türemiştir. “*sıgtamak*” fiilinin kökeni ağlamak veya bozlamak fiiline dayanır. Günümüzde ağıt terimine Anadolu Türkçe'sinde ağıt, Türkmenistan Türklerinde “*ağı*”; Azerbaycan Türklerinde “*ağı*” ve Kerkük Türklerinde ise “*sazlamağ*” terimi kullanılmaktadır (Elçin, 2000, s. 290-291). Erbil Türkmenlerinde ağıt terimine “*Sadlamağ, sazlamağ*” kelimesi kullanılır (K.K.8). Ölen birinin arkasından yas

töreni yapma ve ağıt yakma, eski çağlardan beri bütün toplumlar da rastlanılan bir özelliktir (Kaya, 2004, s. 261). Türk toplumları arasında ağıt yakma geleneği bugüne kadar sürdürülen önemli bir gelenek olarak bilinmektedir. Eskiden ağıt söyleyen kişiye sığıtçı; günümüzde ağıtçı ismi verilmektedir (Murad, 2009, s. 432). Halk edebiyatı türlerinden biri olan ağıt, diğer türlerde de olduğu gibi içerisinde icra edildiği topluluğun yaşama biçimini, ortak değerlerini ve olayı nasıl algılayıp yorumladığını ortaya koyar. Ağıtlar genellikle kadınlar tarafından özel bir ezgi ile söylenir (Yılmaz, 2020, s. 209). Erbil’de ağıt yakma geleneği Kerkük şehrinde kadar yaygın değildir. *Ağıt yakma* geleneği, Kerkük Türkmen kadınları tarafından daha sık icra edilmektedir (Dakuki, 1970, s. 139). Erbil şehrinde yas tutma veya ağıt yakma geleneği uzun bir dönem sürer. Erbil’de biri öldükten sonra taziye günleri genellikle üç gün olur, taziyeden sonra ilk perşembe günü, kırk töreni ve elli iki töreninde ağıt yakılır (Terzibaşı, 1980, s. 188). Erbil’de genellikle cenaze, dar ve sıkıntılı durumlarda, facia ve mezarlıklarda ağıt söylenir. Ağıtlar çoğu zaman kadınlar tarafından söylenir ve Erbil’de erkekler ağıt söylemez (K.K.8). Erbil Türkmenlerinde ağıt söyleyen kişilere “*sadlayan, sazlayan*” ve Arapçada ملايه (mullaye) denir (K.K.8, K.K.119). Kürtçede ağıta “*Sardulka*” ağıtçıya ise “*Mala*” denir (K.K.100). Erbil şehrinde eski dönemlerde Hamdo ismiyle tanılan Hamdiye ünlü olan sadlayanlardan biri idi (Al-Âssafi, 2012, s. 147). Erbil’de ağıt töreni günümüze kadar devam etmektedir. Erbil’de ölen kişinin ailesi, akrabaları ve baş sağlığına gelen kişiler, ölü evinin acı ve üzüntülerini ortak yaşamak için belirli ezgilerle ağıtlar yakarlar.

Öz nenem

Karnı doldu köz nenem

(Vallah) el yığlar (ağlar), yalan yığlar (ağlar)

Koy (köy) yığlasın (ağlasın) öz nenem

(Tahsin, 2014, s. 169)

Kabristan yolu düzdü

Gece mene (bana) gündüzdü

açma yaram ağzını

Yaralarımın acısı acizdi

(K.K.8)

Neye gülüm (güleyim)

Nayim war neye gülüm (neyim var neye güleyim)

Qoy (koy, bırak) gülsin (gülsün) gewil (gönül) şadlar

Bilmem men (ben) neye gülüm (güleyim)

(Al-Âssafî, 2012, s. 148)

Yüz yerden

Yarım sazlar yüz yerden

Sansiz yaram sağlamaz

Tabib (tabip) gelse yüz yerden

(K.K.23)

Oğlunu kurakan (damat) etmadu, kızuvu galin etmadu, ewim dağıldı ağasız

Xızmakarsız(hizmetkarsız) ağasız

Ölürse qullar (kullar) ölsün

Qul qalmasın ağasız

(Al-Âssafî, 2012, s. 149)

Ne suçum war (var)

Ne gunah ne suçum war

Dağıtma ewim felek

Gabaxım (gel bakıyım) ne suçum war

(Al-Âssafî, 2012, s. 150)

Way (vay) gene

Axşam (akşam) oldu way gene

Ewliler (evliler) ewe gider

Yewzilere way gene

(Al-Âssafi, 2012, s. 150)

Babaw (baban) ewi yolumdu

Qanadımdı qolumdu (kanadımdı kolumdu)

Nenemi melül gördüm

O da mene (bana) ölümdü

(Al-Âssafi, 2012, s. 150)

Gidrem babam ewine

Ya allah gewlim (gönlüm) sewine

İtirmişem (yitirmişim) tapmıram

Düşüp zulumbat (karanlık) ewine

Babam ewi soldadı

Sağda degil soldadı

İtirmişem tapmıram

Bilmem hasi qoldadı

(Al-Âssafi, 2012, s. 150-151)

Way (vay) qardaşım

Kaşları yay qardaşım

Ne kawr (musevi) ne Müslüman

Demasın ay qardaşım

(Al-Âssafi, 2012, s. 151)

Bacımın bacısı war

Qanımda acısı war

İki bacı bir yerde ölen de

Neysi meclisi var

(Al-Âssafî, 2012, s. 152)

Üzüm qara (yüzüm kara)

Meyve yaşıl (yeşil) üzüm kara

Gidirem hak yoluna

Eli boş üzüm (yüzüm) qara

(Al-Âssafî, 2012, s. 153)

Doktorum nasi (neyi) doxtor (doktor)

Yaram yoldaşı doxtor

Derdime çare yoxtu

Biliri başını doxtor

(Al-Âssafî, 2012, s. 153)

Beni tahtan indirdiler

Dört çifteye bindirdiler

Tersaneye gönderdiler

Oyan Sultan Aziz oyan

Kan ağlıyor bütün cihan

Pençiresi yeşil perde

Sen uğrattın beni derde

Al tavanlı yüksek evde

Gelin mi oldun gelin mi

Kolunda makas yaresi

Nedir bu derdin çaresi

Yusuf'um ciğer paresti

Oyan Sultan Aziz oyan

Kan ağlıyor bütün cihan

(Saatçi, 1998, s. 35)

Dağlar dağımdı manim

Ğam ortağımdı manim

Azrail alma canım

Gençkiğ çağımdı manim

(Yaralı, 2004, s. 27)

Dağlara septim ekin

Giderttim elimdekin

Ne gavır (hırsıyan) ne müsülman

Olmasın benim tekin (benim gibi)

(Yaralı, 2004, s. 27)

2.3.5. Erbil'deki Ölüm Uygulamaları Üzerine Mukayese ve Değerlendirmeler

Erbil şehrinde yaşayan milletler, ölüm dönemiyle ilgili uygulamalara oldukça önem veren milletlerdir. Türkmen, Kürt ve Arap toplulukları, ölüm öncesi, ölüm anı ve ölüm sonrası dönemlerde çeşitli gelenekler, görenekler, âdetler ve ritüelleri benzer bir şekilde uygulamaktadır. Bu durum, Erbil'in tarih boyunca farklı etnik grupların birleşik bir yaşam alanı olması ve bu topluluklar arasında kültürel etkileşimlerin süregelmesi sonucunda ortak uygulamaların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Türkmen, Kürt ve Arap toplulukları, uzun yıllardır Erbil şehrinde bir arada yaşamaktadır. Bu uzun süreli birliktelik, toplumlar arasında ölüm uygulamaları ve ritüellerinde ortak noktaların oluşmasına yol açmıştır. Bu ortaklık, yıllarca birlikte yaşamının bir sonucu olarak ortak kültürel alışkanlıkların ve değerlerin

paylaşılmasından kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda, bu uzun dönemde Şamanizm ve eski Türk inançlarının izleri de belirgin bir şekilde görünmektedir. Bu eski inançlar, toplumların ölüm dönemi ritüellerine yansımış ve zamanla diğer kültürel öğelerle birleşerek zengin ve çeşitli bir ölüm kültürünün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Erbil şehri, bu kültürel çeşitliliğiyle birlikte, toplumların birbirlerine olan etkileşimleri ve bir arada yaşamaları kültürünün önemli bir örneği olarak değerlendirilebilir.

Ölüm öncesi dönemde, ölüm belirtileri ve ölümden kaçınma gibi uygulama ve inançlar bulunmaktadır. Bu dönem ölüm öncesindeki ön belirtilerle başlamaktadır. Her üç toplumda ölümün ön belirtileri genelde hayvanlarla ve rüyalarla ilgilidir. Baykuş ve karga gibi hayvanlar ölümün yaklaştığını gösteren ön belirtilerdir. Araplarda karga ve baykuş nerede bulunursa o evde ölüm olayının yaşanacağına inanılır. Bu inanç Türk Kültüründen kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Türklerde baykuş ölüm habercisi olarak bilinir. Baykuşun gece vakti ağlaması, baykuşun bulunduğu evden ölü çıkacağı olarak yorumlanır. Ayrıca bu dönemde ölümden kaçınmak için hem Türkmen hem de Araplarda kurşun döktürme geleneği bulunmaktadır. Yine bu geleneğin Türklerden geldiği düşünülmektedir. Kurşun döktürme geleneği Türk toplumunda oldukça önemli bir gelenektir. Türklerde kurşun dökerek belirli bir hastalık, tedavi etme, kötü güçler veya geçiş dönemlerindeki koruma amacıyla şifa olacağı inanılır (Polat, 2020, s. 14).

Erbil’de ölüm anında uygulanan âdetler oldukça önemlidir. Her üç toplumda ölüm sırasında yapılan uygulamalar ve bulunan inançlar temel olarak İslâm dinine ve bazı eski Türk inançlarına da dayandığı görülmektedir. Erbil’de her üç toplumda ölüm anında ilk olarak hasta kişinin başında devamlı bir şekilde ve Kur’an-ı Kerim okunur ve dua edilir. Ayrıca hastaya Kelime-i Şahadet getirtilmeye çalışılır. Kişinin vefatıyla birlikte kadınlar arasında yaygın olan ağıt yakma ve yas tutma uygulamaları önemli ritüeller arasında yer almaktadır. Özellikle ölüm anında, kadınlar göğüslerine vurarak bağırma, yüzlerini tırnaklarıyla yırtma ve ağıt yakma gibi üzüntülerini duygusal hareketler sergilerler. Bu gelenek, Türk halkının eski dönemlere dayanan bir geleneği olarak bilinmektedir. Göğüs vurma ve yüz yırtma, acı ve üzüntüyü ifade etmenin bir yolu olarak görülürken, ağıtlar kadınların duygusal tepkilerini dile getirdiği özel söylemler olarak önemli bir işleve sahiptir.

Bu gelenekler, ölen kişinin hatırasını yaşatmak ve toplumsal kimliğin korunmasına katkıda bulunmak amacıyla günümüze kadar devam etmektedir

Ölümün sonrasındaki yapılan uygulamalar ve ritüeller genel olarak İslâm dininin usullere ve bazı uygulamalar ise Şamanizm dinine dayanmaktadır. Ölüm sonrasında, ölüm haberinin duyurulması, cenaze töreni, cenaze evi ve taziye, yas tutma, ölünün eşyaları, mezar ve sonunda ölünün ruhuyla ilgili inançlar ile ilgili önemli bilgi ve uygulamalar bulunmaktadır. Eski dönemlerde Erbil şehrinde ölüm haberini duyurmak için salâ okunmuş. Günümüzde ise bu uygulama hiçbir şekilde yapılmamaktadır. Cenaze töreninde ölüyü yıkama, kefenleme ve ölü namazını kılma gibi ritüellerin hepsi İslam dinine dayalı bir şekilde yapılmaktadır. Her üç toplumda ölüm döneminde kadınlar siyah giyer ve Kürtlerde ölenin kız kardeşleri, kızları ve kadınları saç örgülerini keserlermiş. Kestikleri saçları da mezarın yanına atarlarmış. Eski Türklerde cenaze töreninde saç ve sakalın kesilme uygulaması oldukça yaygındır. Orhun Yazıtlarında cenaze törenlerinde yas alâmeti olarak saç kesildiği konusu ile ilgili bilgi verilmiştir. Bu şekilde cenaze töreninde saç kesme uygulaması etkileşim nedeniyle Türk Kültüründen diğer kültürlere geçtiği düşünülmektedir.

Araplarla göre kişi öldükten sonra ruhu bir kuşun içine girer ve bu kuş sürekli eve gelir. Bu inanç Şamanizm’de yaygın inançlardan biridir. Kuş, Şamanizm inancına göre ölen birinin ruhu olarak değerlendirilir. Ölen kişilerin ruhlarının bir kuş olarak gökyüzüne uçmaları, Şamanizm’de oldukça yaygın bir düşüncedir (Sever, 1999, s. 86). Bu şekilde ruhun kuşa ya da güvercine dönüşmesi Şamanizm inancından Araplara geçtiği düşünülmektedir. Bununla beraber Araplara göre ölen kişinin ruhu bir sene sonra mezara döner ve yeryüzünde yaşayan ailesinin dualarını duyar. Şamanizm’e göre insanın ruhu bir yıl boyunca evde dolaşır. Bu nedenle şamanların görevi bir yıl kadar evde dolaştığına inanılan ölü ruhunu öteki dünyaya göndermektir (İzgi, 2012, s. 34). Kültürel etkileşim nedeniyle bu inancın Şamanizm dininden Araplara geçtiği düşünülmektedir.

Erbil şehrindeki ölüm döneminde bulunan ritüel ve uygulamalarında İslam dini, Şamanizm dini ve Eski Türk inançlarının izleri belirgin bir şekilde görülmektedir. Bu zengin kültürel miras, şehirde yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap toplulukları arasındaki tarih boyunca süregelen etkileşimlerin sonucu olarak değerlendirilmektedir. İslam dini, ölüm dönemi ritüellerinde merkezi bir rol oynamakta ve Müslüman topluluklar tarafından gözetilmektedir.

Ayrıca Şamanizm ve Eski Türk inançları da hala bazı ölüm döneminin geleneksel uygulamaları ve ritüellerinde görülmektedir.

2.3.6. Ölüm Tablosu

Bu tabloda Türkmen, Kürt ve Arapların ölüm dönemlerindeki bulunan gelenek, görenek, ritüel ve uygulamaları arasında karşılaştırma yapılmıştır.

Tablo 3. Ölüm Tablosu

NO.	Uygulamalar	T.	K.	Ar.
1	Gece vakti evi süpürmek, ya da süpürgeyle yere vurmak, uğursuzluk getireceğine ve ölüme sebep olacağına inanılır.	X		X
2	Aynanın kırılması bir ölüm belirtisi olarak sayılmaktadır.	X	X	
3	Karga ve baykuşun uğursuzluk getireceklerine inanılır.	X		X
4	Bazı kötü rüyalar ölüm belirtileri olarak sayılmaktadır.	X	X	X
5	Ölümünden kaçınmak için, hasta kişi türbe ve mezarlara götürülür.	X	X	X
6	Ölümünden kaçınmak için, bir cenaze arkasından su dökülür.	X	X	
7	Ölmek üzere olan kişi hiçbir şekilde yalnız bırakılmaz.	X	X	X
8	Gözü açık ölen kişiyle ilgili oldukça inançlar bulunmaktadır.	X	X	X
9	Ölen kişinin ölüm anındaki yüzünün aldığı şekil, çevrede bulunan insanlar tarafından değişik şekillerde yorumlanmaktadır.	X	X	X
10	Ölüm haberini camilerde salâ ile duyurulur.	X	X	X
12	Ölüm haberini duyurmak için, cami ve okul duvarlarına aynı zamanda mahallede siyah bir kumaş asılır. Kumaş üzerinde ölenle ilgili bilgiler verilir.	X	X	X
13	Cenaze töreni İslam dini kurallarına göre yapılmaktadır.	X	X	X
14	Erkek kefeni üç bez parçasından, kadın kefeni ise beş bez parçasından oluşmaktadır.	X	X	X
15	Tabut battaniye veya özel bir kumaşla örtülür.	X	X	X
16	Kadın ile erkek taziyesi ayrı yerlerde yapılmaktadır. Erkekler taziyesi cami ya da çadır içinde, kadınlar taziyesi ise evde yapılmaktadır.	X	X	X
17	Komşular üç gün boyunca ölü sahibini yalnız bırakmazlar ve üç gün boyunca taziyeye gelenler için yemek pişirirler.	X	X	

18	Günümüzde taziye sadece üç gün sürmektedir.	X	X	X
19	Kocası veya oğlu ölen kadının bir yıl boyunca siyah rengini çıkarmaz. Bazıları ise hayatları boyunca siyah giyerler.	X	X	X
20	Bazı kadınlar yas tutmak için uzun bir dönem yıkanmazlar.	X	X	X
21	Bir müddet sonra ölünün kıyafetleri yıkanıp fakir ve muhtaçlara dağıtılır.	X	X	X
22	Bazı aileler, ölü kişiye ait olan kıymetli mücevher hatıra kalması için evde saklanır ya da ölen kişinin çocuklarına verilir.	X	X	X
23	Her hafta mezar ziyareti yapılır.	X	X	X
24	Kırkıncı gün ve yıl dönümünde anma töreni yapılır.	X	X	X
25	İnsan öldükten sonra ruhunun birkaç gün boyunca evde dolaştığına inanılır.	X	X	X

SONUÇ

Geçiş dönemi gelenekleri her ülkede ve her toplumda nesilden nesile aktarılıp günümüze kadar ulaşmıştır. Doğum, evlenme ve ölüm âdet, gelenek, görenek, inanç ve uygulamaları bir toplumun hayatını yansıtmaları bakımından o toplumun kimliğini şekillendirmektedir. Bu çalışma, Erbil bölgesinde yaşayan üç farklı toplumun geçiş dönemlerinde bulunan inanç, âdet ve uygulamalarını Türkmen kültürü üzerinden karşılaştırmak ve kültürel etkileşim sonucu ortak olan uygulamaları ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmamız Erbil’de hâkim kültür olan Türkmen kültürünün diğer toplumlar üzerindeki etkisi üzerine şekillendirilmiştir.

Farklı etnik ulusları buluşturan ve önemli bir kültür merkezi olan Erbil şehri, tarih boyunca toplumsal ve kültürel açıdan önemli bir yere sahip olmuştur. Erbil’de yaşayan farklı toplumların ortaya koyduğu gelenek ve göreneklerin bazıları günümüze kadar devam etmiştir. Bu noktada yörenin geçmişten günümüze kadar kültürel değerlerini yansıtan gelenekleri arasında doğum, evlenme ve ölüm dönemleri ile ilgili şekillenen pek çok inanış, ritüel ve uygulama tespit edilmiştir. Şüphesiz ki, aynı bölgede yaşayan farklı kültürler çeşitli yönlerden birbirini etkilemiştir. Aynı coğrafyalarda yaşayan toplumların, doğrudan ya da dolaylı yollardan birbirlerinin kültürlerinden etkilenmesi ya da birbirlerinin kültürünü etkilemesi mümkündür. Çalışmamızda özellikle Erbil’in bin yıllık tarihinde etkin rol oynayan Türkmen kültürünün diğer toplumlara etkisi araştırılmıştır. Tarihsel süreç içinde, Erbil’de yerleşik topluluklar arasında ticaret, evlilik, göç gibi çeşitli sosyal ve ekonomik etkileşimler yaşanmıştır. Bu etkileşimler, geleneklerin ve inançların birbirlerine karşılıklı olarak geçişini sağlamış ve toplumların kimliklerinde ortak noktaların oluşmasına katkıda bulunmuştur. Erbil’de kültürel etkileşim nedeniyle geçiş dönemlerinde kullanılan ortak ritüel ve uygulamaların sayısı oldukça fazladır. Bu etkileşimlerde özellikle eski Türk inançları, Şamanizm ve İslam dininin tesirleri dikkat çekmiştir.

Bu çalışmada Erbil yöresinde yaşayan ve halk kültüründe bulunan doğum, evlenme ve ölüm âdetleri; (öncesi, anı ve sonrası) ana ve alt başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu bölümlerin sonunda karşılaştırmalı tablolara yer verilmiştir. Halk bilimi, mitoloji ve tarih alanında önemli eserler veren araştırmacılardan alınan bilgi ve örnekler ile

çalışmamız detaylandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın giriş bölümünde, çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve çalışmanın kapsamı gibi bölümlere yer verilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde Erbil şehrinin tarihi, coğrafyası, tarihi eserleri, Erbil kalesi ve kültürel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde geçiş dönemleri üzerinde ve bu bölümde doğum, evlenme, ölüm gelenek ve âdetleri hakkındaki tespitler ortaya konmuştur.

Bu çalışmada günümüzde sürdürülen gelenekler yanında unutulmuş ya da unutulmaya yüz tutmuş olan pek çok gelenek ele alınmıştır. Bu çalışmada üç farklı topluma mensup 150 kaynak kişi ile görüşülmüştür. Kaynak kişilerden alınan bilgiler halk bilimi yöntem ve teknikleriyle kayıt altına alınmıştır.

Çalışmamızda ilk başta doğum konusu ele alınmıştır. Erbil’de bulunan Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarının doğum ile ilgili âdet, inanç ve uygulamalarına değinilmiş ve pek çok ortak özellik tespit edilmiştir. Her üç kültürde de kısırlığı gidermek için ortak pek çok uygulamaya rastlanmıştır. Erbil’de yaşayan ailelerin erkek çocuk sahibi olmak için yaptığı pek çok uygulama da ortaktır. Çünkü yörede özellikle geçmiş dönemlerde erkek çocuğa daha çok önem verilmektedir. Yine her üç toplumda da özellikle geçmiş dönemlerde kısırlık sorunu genellikle kadınlardan kaynaklı kabul edilmektedir. Aşerme dönemiyle ilgili inanç ve uygulamalar da yine büyük benzerlikler göstermektedir. Her üç toplumda da çocuğun cinsiyetini öğrenmek için kadının fiziksel özelliklere bakılması, cinsiyetini belirtmek için rüyalara da dikkat edilmesi, doğumun evde gerçekleşmesi, çocuk doğduktan sonra ebelere para ve hediye verilmesi, çocuğun göbeği kesildikten sonra önemli bir yer atılması, bölgede yaşayan bazı ailelerin çocuğun eşini (plasenta) gömmesi, lohusalık döneminin kırk gün sürmesi ortak yapılan uygulamalardır. Doğum sonrasında bulunan âdet ve inançlara bakıldığında Türkmen, Arap ve Kürt toplumlarında Al Karısından korunma inancı çok yaygındır. Her üç toplumda da Al Karısı inancı mevcuttur ancak isimleri ve bazı uygulamaları arasında farklılıklar mevcuttur. Kırklama âdeti her üç toplumda da mevcut olup farklı şekillerde gerçekleşmektedir. Ad verme töreni her üç toplumda da üç gün ya da bir haftadan sonra gerçekleşmektedir. Çocuğa genellikle dini kaynaklı, ölmüş büyükler veya çocuğun babaannesi ve dedesi adları verilmesi geleneği hala yaygındır. Erbil bölgesinde çocuğu nazardan korumak için birçok ortak uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamaların

birçoğu günümüze kadar devam etmektedir. Aynı zamanda her üç kültürde sünnet töreni bulunmaktadır.

Çalışmamızın sonraki kısmında evlilik âdet ve gelenekleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümün sonunda evlenme dönemiyle ilgili karşılaştırmalı bir şekilde tablo verilmiştir. Erbil’de bulunan Türkmen, Kürt ve Arapların evlenme ile ilgili âdet, inanç ve uygulamalarda pek çok ortak özellik saptanmıştır. Eskiden her üç toplumda da evlenme kararı aile tarafından alınması, kız istemede dünürçüler gönderilmesi, dünürçülerin genellikle ailenin büyüğü veya çevrede saygın bir kadın olması, kız isteme sırasında belirli kalıp sözler kullanılması, kızın fiziken ve ruhen kontrol edilmesi, istemeden sonra nişan töreni yapılması, nişan törenindeki uygulamalar, nikâh merasimleri, kına törenleri, düğün yemekleri, gerdek uygulamaları büyük benzerlikler arz etmektedir. Günümüzde evlilik âdetlerinde pek çok değişiklik olmakla birlikte birçok geleneğin hâlâ devam ettiği görülmüştür.

Son olarak ölüm gelenekleri üzerinde durulmuştur. Bu bölümün sonunda her üç toplumda da yer alan ölüm adetleriyle ilgili karşılaştırmalı bir şekilde tablo verilmiştir. Erbil’de bulunan Türkmen, Kürt ve Arapların ölüm ile ilgili âdet, inanç ve uygulamalarda pek çok ortak özellikler mevcuttur. Her üç toplumda ölüm belirtilerine önem verilmektedir. Ölüm belirtileri rüya, hayvan, düşünce ve olağanüstü olaylar şeklinde tespit edilmiştir. Her üç toplumda ölümden kaçınmak için türbe ziyaretlerinin önemine değinilmiştir. Ölüm belirtileri, ölüm anı, ölüm sonrası yapılan uygulamalar, kefenleme işlemleri, cenaze törenleri, defin merasimleri, yas tutma geleneği, ölünün eşyalarıyla ilgili işlemler, ölünün ruhuyla ilgili inançlar üç toplumda da ortaktır. Türk milletinin tarih boyunca ölüm ve atalar kültürüne bağlı uygulamaları Orhun Kitabelerinden itibaren tarihi ve mitolojik kaynaklarda yoğun bir şekilde yer almıştır. Erbil’deki Türkmenlerin ölüm âdetlerine bağlı uygulamaları incelendiğinde bu gelenekleri halen sürdürdüğü görülmüştür. Erbil’de yerleşik diğer toplumların da ölüm gelenekleri büyük benzerlikler gösterdiği için yapılan uygulamaların Türk kültüründen aktarılmış olabileceği düşünülmüştür. Erbilde yaşayan Türkmen, Kürt ve Arap toplumlarının inancına göre ölen kişinin ruhu uzun bir müddet evde kalır, daha sonra kendi mezarına döner. Bu inanç Şamanizm dinine ait bir inanç olarak bilinmektedir. Bu inancın kültürel etkileşim sonucunda Şaman inancından kaynaklı olarak Erbil yöresine geçtiği değerlendirilmiş, haliyle diğer toplumlara Türkmenler vasıtasıyla aktarıldığı değerlendirilmiştir. Ölüm âdetleri çok az

değişiklikle günümüze kadar ulaşmayı başarmıştır. Çalışmamızda ölüm dönemiyle ilgili olarak Abdülkadir İnan, Sedat Veyis Örnek, Işıl Altun ve Jean Paul Roux gibi önemli kaynaklarından yararlanılmıştır. Çalışmamızda, bu kaynaklarda bulunan ölüm gelenekleri Erbil'deki Türkmen gelenekleriyle mukayese edilerek çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız sonunda, geçiş dönemleri bağlamındaki pek çok uygulamanın Erbil'de bin yıla yakındır varlığını sürdüren Türkmen kültürünün bir parçası olduğu, çalışmamızda incelediğimiz ortak geleneklerin çoğunun Türkmen kültüründen diğer topluluklara kültürel aktarım yoluyla geçtiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. YAZILI KAYNAKLAR

- Abu-Salih, H. (2019). *Ürdün'deki geçiş dönemi âdetleri üzerine bir karşılaştırma (Amman-Samsun örneği)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Acıpayamlı, O. (1961). *Türkiye'de doğumla ilgili âdet ve inanmaların etimolojik etüdü*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Aça, M. (1999). Kazak Kırgız Türklerinde defin sonrası bazı uygulamalar ve aş verme (aş toyu). *Millî Folklor*, (43): 24-31.
- Akmataliyev, Abdıldacan. "Evlenme geleneği ve Ir." Uluslararası Türkistan Halk Kültürü Sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur, Muğla, Ekim 25-27 2000.
- Aksan, D. (2008). *Türkçeye yansıyan Türk kültürü*. Bilgi Yayınevi.
- Akyüz, Ç. (2018). Berdel evliliği üzerine kalitatif bir araştırma Mardin örneği. *Uluslararası Folklor Akademi Dergisi*, 1(1): 17-34.
- Al-Âsafî, Z. H. (2012). *Lamhat ictimâiuua an târîh Erbil*. Mekteb ET-tefsîr li'N-neşr ve'L-ilân.
- Alkaki, R. (2021). *Irak'taki Arap, Türkmen ve Kürt folkloru arasındaki benzerlikler ve farklıklar* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Altun, I. (2004). *Kandıra Türkmenlerinde doğum, evlenme ve ölüm*. Yayıncı Yayınları.
- Altun, I. (2008). Türk halk kültüründe elma. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 3(5): 262-281.
- Alyar, G. (2020). *Kazak Türkleri ve Bodrum'da geçiş dönemi (doğum, düğün, ölüm) gelenek ve uygulamaları üzerine karşılaştırmalı bir inceleme* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Artun, E. (2016). *Türk halkbilimi* (14. Baskı). Karahan Kitabevi.

- Atalay, B. (1992). *Divanü Lügatit-Türk* (3. Cilt). TTK Yayınları.
- Ataman, S. Y. (1992). *Eski Türk düşünleri ve evlenme rit'leri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Balat, N. (2021). *Erbil büyük mezarlık'taki (Kayseriyye) 19. Yy. Osmanlı dönemi mezar taşları* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Balcı, F. (2013). *Kuzey Kıbrıs Türk halk kültüründe geçiş dönemleri ve bunlara bağlı inanışlar* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Girne Amerikan Üniversitesi.
- Bali, A. (2015). *Mersin konar göçerlerinin halk kültüründe inanışlar ve bunlara bağlı uygulamalar* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Başar, Z. (1972). *Erzurum'da tıbbi ve mistik folklor araştırmaları*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Bayatlı, N. Y. (2018). Irak Türkmenleri arasında bazı hayvanlar etrafında oluşan halk edebiyatı ürünlerinin incelenmesi. *Millî Folklor*, (119): 152-163.
- Bayatlı, N. Y. (2020). *Irak Türkmen folklor araştırmaları*. Genel Merkez Yayınları.
- Bayezidi, M. (2010). *Risâle fî âdat al-akrad ve takâlîdihim*. Abu Dabi Lis-sakafa ve'T-türas.
- Baysal, N. (2020). İnanç sistemi merkezli bir bakış ile Türk doğum geleneğinde su. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(3): 1106-1124.
- Behali, M. K. (1991). *Hâkaza şahadtü Erbil*. Mekteb Et-tefsîr Li'n-neşr ve'L-ilân.
- Bekki, s. (2004). Türk halk anlatılannda ölüm ruhu motifi. *Millî Folklor*, (62): 53-67.
- Bilal, Z. (2015). *Erbil Türkmen ağız (inceleme-metin)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Binyazar, A. (2002). *Dede Korkut*. Yapı Kredi Yayınları.
- Bois, T., Minorsky, V. ve Kenzie, D. (1996). *Kürtler ve Kürdistan*. (F. Fıratlı, Çev.). Doz Basım-Yayın. (Orijinal çalışma 1927 yılında yayımlanmıştır).

- Bolçay, E. (2011). Erzurum’da doğum öncesi, doğum sonrası ve çocukluk dönemiyle alakalı gelenekler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 19(2): 587-600.
- Boratav, P. N. (1984). *100 soruda Türk folkloru (inanışlar, töre ve törenler, oyunlar)* (2. Baskı). Gerçek Yayınevi.
- Boyras, Ş. (2003). *Türkiye’de mezar taşı sözleri*. Akçağ Yayınları.
- Bozyiğit, A. E. (1986). Sünnet davetiyeleri. *Türk Folkloru*, (89): 30-31.
- Bülbül, D. (2006). *Düziçi’nde geçiş dönemleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Niğde Üniversitesi.
- Caso, F. ve Fattah, H. M. (2009). *A brief history of Iraq*. Infobase Publishing.
- Cevzeli, Ü. İ. (2019). *Târîh et-Türk ve et-Türkmen fî Arbl-Erbil*. Mekteb Et-tefsîr Li’t-tab’i ve’N-neşr.
- Cevzeli, Ü. İ. (2021). *Erbil’de Türkmen tarihi*. Ortadoğu Yayınları.
- Çağlayan, H. (2020). Ruh inancı üzerine teolojik bir değerlendirme. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 20(2): 369-388.
- Çavuşlu, H. R. (1985). *Turas Erbil et-tarihi*. Kültür ve Gençlik Genel Müdürlüğü.
- Çeribaş, M. (2021). *Kadrili folklorunda eski Türk inançları*. Paradigma Akademi.
- Çetin, H. (2021). *Türkiye ve Kazakistan’da geçiş dönemlerinin (doğum-evlenme-ölüm) karşılaştırmalı incelemesi* [Yayınlanmış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk halk kültüründe memoralatlar ve halk inançları*. Akçağ Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk mitolojisinin anahatları* (1. Baskı). Kabalcı Yayınevi.
- Dadaşzade, M. (1990). Ethnographic information concerning Azerbaijan contained in the Dede Korkut dastan. *Khazar Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(4): 80-105.

- Dakuki, İ. (1970). *Irak Türkmenleri dilleri, tarihleri ve edebiyatları*. Güven Yayınları.
- Dakuklu, M. H. (1975). Leyleler. *Kardaşlık Dergisi*, 14(10): 34–36.
- Devellioğlu, F. (1993). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Doğanay, A. (2004). *Türklerde ahiret inancının mezar yapı ve bezemelerine tesiri*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Türk Sanatı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi.
- Doğaner, A. (2006). *Osmaniye yöresinde yaşayan Ulaşlı Türkmenlerinin geçiş törenleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Duman, A. Z. (2019). *Aydın Yılmazköy yöresi tahtacılarında geçiş dönemleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Uşak Üniversitesi.
- Ed-Dakuki, İ. (2006). *Et-Türkman fîl-Irak (târihhuhum-edebuhum-fünûnhum)*. Ad-Dâr El-Ârabiyya Lil Mevsûat.
- Elçin, Ş. (2000). *Halk edebiyatına giriş*. Akçağ Yayınları.
- Erbilli, H. D. (2019). *El-mufasssal fî tarih Erbil*. Mekteb Et-Tefsîr Li't-Tab'i ve'N-neşr.
- Ercan, A. M. (2002). *Gelibolu yarımadası'nın geçiş dönemi adetleri üzerine bir inceleme (doğum-düğün-ölüm)* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Erdentuğ, N. (1972). Türkiye'nin Karadeniz evlenme gelenek-görenekleri. *Ankara Üniversitesi DTCTF Anrtopoloji Dergisi*, 5-16.
- Ergin, M. (1983). *Orhun abideleri* (9. Baskı). Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (1997). *Dede Kokut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*. Türk Tarih Kurumu.
- Ergin, M. (2001). *Dede Korkut kitabı* (23. Baskı). Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (2021). *Dede Korkut kitabı 1-2* (3. Baskı). Türk Dili Kurumu Yayınları.

- Eroğlu, E. (2008). *Prizren Türk halk kültüründe geçiş dönemleri (doğum-evlenme-ölüm)* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Eroğlu, Ö., ve Engin, H. (2021). Erbil kalesindeki Osmanlı yapıları. *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, (9): 89-104.
- Es-Sakkâr, S. (1995). Erbil. *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi*, (11): 272-273.
- Fettah, B. (2000). *Erbil şehrinin nüfus coğrafyası*. [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Galata, Y. C. (2023). Ay Yıldızın izinde Kıbrıs ve Irak Türkleri. *Türk Dünyası Araştırmaları (TDK)*, 133(262): 111-130.
- Gözcü, N. (2019). *Hemedan eyaleti bahar ili Türk kültüründe geçiş dönemleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kırklareli Üniversitesi.
- Günay, U. (1995). Ritüeller ve Hıdrellez. *Milli Folklor*, 4(26): 2-3.
- Günay, Ü. ve Güngör H. (2015). *Başlangıçlarından günümüze Türklerin dini tarihi*. Berikan Yayınevi.
- Güvenç, A. Ö. (2009). Kırk sayısının halk edebiyatı ürünlerinde kullanımı üzerine bir inceleme. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (41): 85-97.
- Hamamchi, M. N. H. (2019). *Irak/ Kerkük halk kültüründe halk inançları, bayramlar ve törenler* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Hamudi, B. A. (1986). *Âdat ve takalid el-hayat eş-şa'biye El-Irakîye*. Dâr Eş-Şüün Es-Sakafiye El-Âmma.
- Hüseyin, M. M. (2010). *Erbil fi'l-ahd el-atabeki*. Mekteb't Et-tefsîr Li't-tab'i ve'N-neşr.
- Hüseyin, M. M., Murad, H. A., Tefvîk, Z. S., Kadir, M. M., Hüseyin, A. A., İbrahim, N. C., Muhammed, R. F. Ş., ve Neccar, H. S. (2012). *Erbil dirâse târîhiyye*. Dâr Aras Li't-tibaa ve'N-neşr.

- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm materyaller ve araştırmalar* (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1992). *Manas destanı*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İsmail, Z. B. (1970). *Erbil fi edvarihi et-tarihiya*. Al Nuuman.
- İsmail, Z. (2002). *Kazak Türkleri*. Yeni Türkiye Yayınları.
- İzgi, M. C. (2012). Şamanizm ve Şamanlara genel bakış. *Lokman Hekim Journal*, 2 (1): 31-38.
- Kalafat, Y. (2000). *Türk dünyası karşılaştırmalı Türkmen halk inançları*. Asam Yayınları.
- Kalafat, Y. (2006). *Balkanlardan Uluğ Türkistan'a Türk halk inançları III-IV*. Berikan Yayınları.
- Kalafat, Y. (2009). *İslâmiyet ve Türk halk inançları* (2. Baskı). Berikan Yayınevi.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu Anadolu'da eski Türklerin inançlarının izleri* (6. Baskı). Berikan Yayınevi.
- Kaman, S., G. (2015). Baykuş kelimesi ve baykuşla ilgili inançlar üzerine. *Turkish studies international International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(5): 1137-1154.
- Kara, R. (1996). *Erzincan düğünlerinde gelin-güvey motifi (kına gecesini ve gelin başı bağlama töreni)*. III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri, Ankara, Türkiye.
- Karaağaç, M. (2013). *Malatya'da geçiş dönemleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Malatya Üniversitesi.
- Kayabaşı, O. A. (2013). *Taşeli yöresi geçiş dönemleri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Kazmaz, S. (1992). Halk hukukunda evlenme sözleşmesi IV. *Milletlerarası Türk halk kültürü kongresi bildirileri IV. Cilt (gelenek, görenek ve inançlar)*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, Türkiye.
- Kibar, O. (2005). *Türk kültüründe ad verme* (1. Baskı). Akçağ Yayınları.
- Koşay, H. Z. (1944). *Türkiye Türk düğünleri üzerine mukayeseli malzeme*. Maarif Matbaası.
- Kuafman, C. K. (2006). *Cooking in ancient civilizations*. Greenwood Press.
- Küçük, M. A. (2013). Türk destanlarında “sayı” motifinin dinî yansımaları. *Dergi Park*, 2013(13): 91-109.
- Küzeci, N. (2009). Folklorumuzdan Laylalar. *Barış Dergisi*, (46): 34- 40.
- Mahmut, M. (1999). Milli Türkmen folkloru evlenmek. *Gökbörü Dergisi*, (8): 18-19.
- Malinowski, B. (2000). *Büyü, bilim ve din* (2. Baskı). (S. Özkal, Çev.). Kabalcı Yayınları. (Orijinal çalışma 1949 yılında yayımlanmıştır).
- Meral, E. (2019). *Keles ilçesi Küçük Kovacık mahallesi geçiş dönemleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi.
- Morkoç, K. (2018). *İzmir’de yaşayan Balkan Türkleri ve Müslümanlarının (Arnavutluk, Bulgaristan, Kosova, Makedonya, Yunanistan) geçiş dönemleri üzerine bir inceleme* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ege Üniversitesi.
- Mukhtarkhanova, R. (2019). *Kazakistan’da geçiş dönemleriyle ilgili yaşayan âdet, inanış ve uygulamalar üzerine bir karşılaştırma denemesi (Zhambyl-Samsun örneği)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
- Murad, N. Y. M. (2009). *Irak Türkmenlerin halk inançları ve bu inançlar etrafında oluşan halk edebiyatı unsurlarının incelenmesi* [Yayınlanmış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Nikitin, B. (1976). *Kürtler sosyolojik ve tarihi inceleme*. (H. Demirhan, Çev.). Özgürlük Yolu Yayınları. (Orijinal çalışma 1922 yılında yayımlanmıştır).
- Nuredini, M. (2007). *Makedonya'daki Müslümanlarda doğum evlenme ve ölüm ile ilgili inanış ve uygulamalar* [Yayımlanmış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi. İzmir Demokrasi Üniversitesi.
- Oğuz, M. Ö. (2006). *Araştırmaların tarihi, Türk halk edebiyatı el kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Oğuz M. Ö., M. Ö., Ekinci, M., Aça, M., Arslan, M., Düzgün, D., Akarpınar, R. B., Eker, G. Ö., Ercan, A. M., ve Özkan, T. S. (2006). Kaynaklar. M. Oğuz (Ed.), *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı* içinde (s. 141-208). Grafiker Yayınları.
- Ögel, B. (1988). *Dünden bugüne Türk kültürünün gelişme çağları*. Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.
- Ögel, B. (1998) *Türk mitolojisi I*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öger, A. (2012). Uygur Türklerinin doğum âdetleri. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages*, 7(1): 1679-1694.
- Örnek, S. V. (1971). *Anadolu folklorunda ölüm*. Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Örnek, S. V. (1977). *Türk halkbilimi* (1. Baskı). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, S. V. (2014). *100 Soruda İlkellerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. Ankara: BilgeSu.
- Özgü, E. ve Yakut, H. İ. (2015). Adolesan kontrasepsiyon. *Jinekoloji-Obstetrik ve Neonatoloji Tıp Dergisi*, 12(5): 191-193
- Paşayev, G. (1995). *Irak Türkmen folkloru*. Dâr Eş-şüün Es-sakafiye El-âmma.
- Polat, İ. (2020). Kurşun dökme geleneği ve ateş kültü ile ilişkisi. *Dergipark*, 4(1): 11-26.
- Polat, K. (2003). *Kırgızlar'da doğum, evlenme ve ölüm fenomenleri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.

- Polat, K. (2005). *Beşikten mezara Kırgız Türkleri'nde gelenek ve inanışlar*. TDV Yayınları.
- Roux, J. P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. Kabalcı Yayıncılık.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J., P. (2011). *Eski Türk mitolojisi* (1. Baskı). Bilgesu.
- Saatçi, S. (1998). *Kerkükten derlenen olay Türküleri*. Andolu Sanat Yayınları.
- Saeed, Z. A. (2014). *Kerkük Türkmenlerinin geçiş törenleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Sakallı, E. (2020). Ahıskalı Türklerde sünnet geleneği. *Folklor Akademi Dergisi*, 3(2): 332-346.
- Salah, O. A. (2009). *Erbil medinetü'l-edeb ve'l-ilm ve'l-hazara*. Dâr Aras Li't-tibaa ve'N-neşr.
- Salataş, E. (2016). *Ardahan'ın merkez köylerinde geçiş dönemleri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Ardahan Üniversitesi.
- Savur, H. (2023). *Mezar ve türbelere kült merkezli bir bakış: Adana örneği* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Sever, M. (1999). Türk mitolojisinde kuşlar. *Millî Folklor*, 11(42): 83-88.
- Sezen, L. (1993). *Erzurum şehir folkloru 1. Cilt* [Yayınlanmış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Shafeeq, A. (2021). *Kerkük Türkmen gelenekleri ve düğün/ kına gecesi Türküleri üzerine bir araştırma* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Selçuk Üniversitesi.
- Suraganova, Z. (2009). *Kazaklar'da geleneksel hediyelerle paylaşma kültürü*. Kam Mediaprint Tipografisi.

- Şahin, Ö. A. (2007). *Gaziantep'te yaşayan Barak Türkmenlerinin inanç, adet ve geleneklerinin dinler tarihi açısından değerlendirmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Şenesen, İ. (2022). Andana'da çocukluk çağı uygulamaları üzerine bir inceleme. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(40): 1254-1274.
- Şimşek, E. (1993). *Kadirli ve Osmaniye ağıtları*. Kültür Ofset Basımevi.
- Tahsin, S. (2014). *Irak-Erbil yöresi Türkmenlerinin sözlü kültür ürünleri (inceleme-metinler)* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Tan, N. (1977). *Türkiye'de evlenemeyen kızların kismetlerini açma pratikleri*. Türk Folklor Araştırmaları.
- Tanyıldızı, E. (2015). Elâzığ halk kültüründe doğum âdetleri. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 10(12): 1067-1084.
- Tawfeq, N. (2014). *Irak-Erbil yöresi mezar kültürü* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi.
- Terzibaşı, A. (1980). *Kerkük havaları*. Ötüken Yayınları.
- Tezcan, M. (1998). Türk evlenme ve düğün gelenekleri modeli. *Türk Halk Kültürü Araştırmaları*, 275(36): 219-230.
- Tokatlı, Ü. (1994). Kerkük'te evlenme âdetleri. *Milli Folklor*, 3(21): 32-39.
- Tryjarski, E. (2012). *Türkler ve ölüm* (E. Hafize, Çev.). Pinhan Yayınları. (Orijinal çalışma 1991 yılında yayımlanmıştır).
- Turhan, S. (2012). *Notalarıyla Irak Türkmen havaları*. Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yayınları.
- Türkdoğan, O. (2006). *Etnik sosyoloji* (5. Baskı). Timaş Yayınları.

- Türkmen, F. (1974). *Âşık Garip hikâyesi üzerinde mukayeseli bir araştırma*. Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Uluçam, A. (1989), *Irak'taki Türk mimari eserleri*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yakıcı, A. (2007). *Halk şiirinde türkü*. Akçağ Yayınları.
- Yalman, A. R. (2000). *Cenupta Türkmen Oymakları I, II*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yaralı, B. (2004). *Kal'at Erbil beyne'l-mâzî ve'l-hâzîr*. Irak Türkmen Cephesi/Türkmen Kültür Müdürlüğü.
- Yardımcı, M. (1998). Kıbrıs ve diğer Türk ülkelerinde ortak ninni ve tekerlemeler. *II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi*. Kıbrıs, Kıbrıs Türk Cumhuriyeti.
- Yeşil, Y. (2012). *Türk dünyasında geçiş dönemi ritüelleri ve bu ritüellerde icra edilen türler* [Yayınlanmış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Yıldız, N. (1995). *Manas destanı (W. Radloff) ve Kırgız kültürü ile ilgili tespit ve tahliller*. Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Yıldız, N. (2009). Türk destanlarında “çocuksuzluk”. *Milli Folklore*, 21(82): 76-88.
- Yıldızkaya, Ö. F. (2018). *Emirdağ yöresi Türkmen ağıtları* (2. Baskı). Kanyılmaz Matbaacılık Kağıt.
- Yılmaz, Ç. (2020). *Nevşehir'de geçiş dönemlerinin halk bilimsel yönden incelenmesi* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi.
- Yolcu, M, Ali. (2017). M. Aça (Ed.), *Halk Bilimi El Kitabı* içinde (s. 418-555). Motif Vakıf Yayınları.
- Ziraatçı, Ş. S. (1961). Kerkük'ün eski toyları IV. *Kardeşlik Dergisi*, 1(4): 44-45.

2. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

(2016, 18 Aralık). شهوه چيه؟ . <https://zindazani.blogspot.com/2016/12/blog-post.html>
(Erişim tarihi: 21.7.2022).

(2019, 12 Ocak). الفرق بين ” الكليجة ” القصيمية و العراقية . <https://www.almsal.com/post/847069>
(Erişim tarihi: 24.06.2022).

3. SÖZLÜ KAYNAKLAR

Kaynak Kişi Numarası	Adı- Soyadı	Yaş	Medeni Durum	Meslek	Öğrenim Durumu	Derleme Tarihi
KK.1	Resmiye Karahanlı	85	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazımı Bilmiyor	15.3.2022
KK.2	Büseyne Beyatlı	52	Evli	Öğretmen	Lisans	16.3.3022
KK.3	Mirfet Salihi	52	Bekar	Ev Hanımı	İlk Okul	17.3.2022
KK.4	Büşra Faik	62	Dul	Emekli	Lisans	23.3.2022
KK.5	İman Hüseyin	31	Evli	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.6	İkbal El-Halidi	39	Bekar	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.7	Çimen Mürat	64	Evli	Öğretmen	Lisans	24.3.2022
KK.8	Zümrüt Hamaemin	66	Evli	Emekli	Lisans	24.3.2022
KK.9	Yasir Abdulkerim	44	Evli	Öğretmen	Lisans	24.3.2022
KK.10	Yusra Askeri	51	Evli	Hemşire	Lisans	27.3.2022
KK.11	İhsan Talat	52	Evli	Marangoz	Lise	29.3.2022
KK.12	Fireydün Küreçi	55	Evli	Esnafl	Lise	29.3.2022
KK.13	Hüner İskender	55	Evli	Memur	Lise	29.3.2022
KK.14	Mütiaa Demirçi	55	Dul	Sosyal Çalışmacı	Lisans	30.3.2022
KK.15	Dilhoş Andnan	50	Evli	Öğretmen	Lisans	30.3.2022
KK.16	Perihan Mendup	39	Evli	Öğretmen	Lisans	30.3.2022
KK.17	Çileng Beg	51	Evli	Öğretmen	Lisans	30.3.2022
KK.18	Fethiye Reşit	50	Evli	Ev Hanımı	İlk Okul	1.4.2022
KK.19	Savsan Halil	52	Evli	Ev Hanımı	Lise	1.4.2022
KK.20	Nesrin Gazı	46	Dul	Ev Hanımı	İlk Okul	1.4.2022
KK.21	Emel Nürettin	52	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	1.4.2022

KK.22	Feyruz Abdullah	65	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	1.4.2022
KK.23	Senya Şayho	81	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	1.4.2022
KK.24	Necat Beyatlı	61	Evli	Öğretmen	Lisans	18.4.2022
KK.25	Suhat Beyatlı	57	Evli	Ev Hanımı	Lisans	18.4.2022
KK.26	Yusra Ali	51	Bekar	Öğretmen	Lisans	20.4.2022
KK.27	Nazdar Resul	61	Evli	Öğretmen	Lisans	2.5.2022
KK.28	Bürşa Küreçi	57	Evli	Öğretmen	Lisans	3.5.2022
KK.29	Halis Ali	66	Evli	Esnaf	Lise	4.5.2022
KK.30	Kevser Çalvuşlu	65	Evli	Öğretmen	Lisans	9.5.2022
KK.31	Tahsin Kineri	68	Evli	Emekli	Lisans	9.5.2022
KK.32	Leyla Küreçi	43	Dul	Öğretmen	Lisans	10.5.2022
KK.33	Bınar Küreçi	39	Evli	Okul Müdürü	Lisans	10.5.2022
KK.34	Kulsum Ziyad	52	Evli	Ev Hanımı	Lisans	11.5.2022
KK.35	Sundus Remzi	57	Evli	Memur	Lisans	13.5.2022
KK.36	Nimet Sadraddin	63	Evli	Emekli	Lisans	13.5.2022
KK.37	Azat Küreçi	59	Evli	Parlamento Üyesi	Lisans	14.5.2022
KK.83	Muhyaddin Salih	48	Evli	Emekli	Lisans	14.5.2022
KK.39	Abdulvahid Kasaboğlu	47	Evli	Okul Müdürü	Lisans	14.5.2022
KK.40	Dilaver Bazirgani	40	Evli	Yazar	Lise	14.5.2022
KK.41	Müştak Abdullah	50	Evli	Okul Müdürü	Lisans	14.5.2022
KK.42	Serhan Nazım	42	Evli	Serbest Meslek	Orta Okul	14.5.2022
KK.43	Muhammed Cevdet	42	Evli	Akdemiyen	Doktora	14.5.2022
KK.44	Nazım Sayık	66	Evli	Yazar ve Gazeteci	Lise	14.5.2022
KK.45	Mustafa Attal	44	Evli	Kütüphane Müdürü	Lise	14.5.2022
KK.46	Verde Allaf	59	Dul	Öğretmen	Lisans	16.5.2022
KK.47	Vezire Elhalidi	55	Evli	Öğretmen	Lisans	16.5.2022
KK.48	Mediha Mazin	63	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	18.5.2022
KK.49	Abdulbast Emin	72	Evli	Akademisyen	Doktora	22.5.2022
KK.50	Habiba Enver	65	Evli	Ev Hanımı	Lisans	22.5.2022
KK.51	Fatima Nevzat	47	Dul	Ev Hanımı	İlk Okul	28.2.2022
KK.52	Jin Mikdad	47	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	28.2.2022

KK.53	Çişan Mustafa	61	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	28.2.2022
KK.54	şirin Ramal	49	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	28.2.2022
KK.55	Kadriye Hüsseyin	62	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	1.3.2022
KK.56	Kıtan Çavşin	82	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	1.3.2022
KK.57	Hatiçe Rüzgâr	71	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	1.3.2022
KK.58	Darun Dilşat	23	Bekar	Öğrenci	Lisans	2.3.2022
KK.59	Banaz Anver	21	Evli	Öğrenci	Lisans	8.3.2022
KK.60	İman Mühsin	21	Bekar	Öğrenci	Lisans	8.3.2022
KK.61	Hanım Ahmed	47	Evli	Memur	Lise	8.3.2022
KK.62	Büşra Yusuf	47	Evli	Akademisyen	Doktora	8.3.2022
KK.63	Nazelin Sali	55	Evli	Öğretmen	Yüksek Lisans	27.3.2022
KK.64	Kürdüstan Faki	64	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	27.3.2022
KK.65	Neştiman Hoşnav	72	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	27.3.2022
KK.66	Merziye Zrari	81	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	27.3.2022
KK.67	Peyman Horşit	48	Evli	Memur	Lisans	28.3.2022
KK.68	Bahar Mustafa	43	Evli	Ev Hanımı	Lisans	28.3.2022
KK.69	Geylan Ömer	40	Evli	Öğretmen	Lisans	28.3.2022
KK.70	Pahşan Makdid	40	Evli	Memur	Lisans	30.3.2022
KK.71	Zeynep Dizeyi	80	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	30.3.2022
KK.72	Muhammed Hişam	48	Dul	Öğretmen	Lisans	6.4.2022
KK.73	Avat Hoşnav	43	Evli	Öğretmen	Lisans	14.4.2022
KK.74	şermin Herki	48	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	14.4.2022
KK.75	Hana Mustafa	42	Evli	Mühendis	Lisans	15.4.2022
KK.76	Adil Osman	60	Evli	Öğretmen	Lisans	15.4.2022
KK.77	Favziye Osman	62	Evli	Öğretmen	Lisans	11.5.2022
KK.78	Senye Hoşnav	67	Evli	Öğretmen	Lisans	11.5.2022
KK.79	Seber Razi	67	Evli	Emekli	Lisans	13.5.2022
KK.80	Muna Balki	85	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	15.5.2022
KK.81	Arazu Balki	85	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	16.5.2022

KK.82	Örnek Yeğen	57	Bekar	Akademisyen	Yüksek Lisans	18.5.2022
KK.83	Kamal Muhammed	60	Evli	Akademisyen	Profesör	21.5.2022
KK.84	Mamız Nadir	50	Dul	Okuma Yazma Bilmiyor	Lisans	22.5.2022
KK.85	Huda Siyan	66	Evli	Akademisyen	Lisans	24.5.2022
KK.86	Aryan Rüzgâr	61	Evli	Öğretmen	Lisans	24.5.2022
KK.87	Sirüşt Sabir	65	Evli	Öğretmen	Lisans	24.5.2022
KK.88	Çınar Koyayı	65	Evli	Muhasebeci	Lisans	24.5.2022
KK.89	Abdullatif Berzenc	57	Evli	Memur	Lisans	25.5.2022
KK.90	Şılan Abdulla	52	Bekar	Memur	Lisans	25.5.2022
KK.91	Nigâr Hüseyin	57	Bekar	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	25.5.2022
KK.92	Şeyma Hüseyin	35	Dul	Memur	Lise	26.5.2022
KK.93	Kejal Abdulla	56	Evli	Akademisyen	Doktora	26.5.2022
KK.94	Abdulhalik Berziva	67	Evli	Serbest Meslek	Okuma Yazma Bilmiyor	1.6.2022
KK.95	Karvan Sabir	56	Evli	Serbest Meslek	Okuma Yazma Bilmiyor	1.6.2022
KK.96	Şirin Ömer	61	Evli	Ev Hanımı	İlk Okul	1.6.2022
KK.97	Aşti Hoşnav	85	Dul	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	3.6.2022
KK.98	Hayfa Calal	39	Evli	Memur	Lisans	6.6.2022
KK.99	Fathiye Hamadani	58	Evli	Ev Hanımı	Okuma Yazma Bilmiyor	12.6.2022
KK.100	Dlvin Şeyhani	25	Bekar	Memur	Lisans	13.6.2022
KK.101	Şeyma Kubu'	41	Evli	Öğretmen	Yüksek Lisans	23.3.2022
KK.102	Sümaya Al-Râvi	37	Evli	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.103	Maha Ali	36	Bekar	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.104	Sümaya Basil	46	Evli	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.105	Amcad Abdülvehhab	33	Evli	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.106	Afaf Ziyad	48	Evli	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.107	Naba' Abdülrahim	38	Evli	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.108	Dua' Eyad	39	Evli	Öğretmen	Lisans	23.3.2022
KK.109	Sara Al-İsavi	25	Bekar	Öğrenci	Lisans	24.3.2022
KK.110	Nehle Saadallah	74	Evli	Emekli	Lisans	24.3.2022
KK.111	Selime İskender	72	Evli	Ev Hanımı	Orta Okul	24.3.2022
KK.112	Cumana Fuâd	30	Evli	Ev Hanımı	Lisans	25.3.2022
KK.113	Âliya Gafuri	53	Evli	Ev Hanımı	Lisans	25.3.2022
KK.114	Zina Muhammed	28	Evli	Öğrenci	Lisans	25.3.2022
KK.115	Rûayda Muhammed	56	Evli	Ev Hanımı	İlk Okul	25.3.2022
KK.116	Nada Al-Übaydi	60	Evli	Akademisyen	Yüksek Lisans	25.3.2022

KK.117	Savsan Al-Cuburi	21	Bekar	Öğrenci	Lisans	26.3.2022
KK.118	Roz Al-Cuburi	19	Bekar	Öğrenci	Lisans	26.3.2022
KK.119	Fitayim Salih	83	Dul	Ebe	Okuma Yazma Bilmiyor	28.3.2022
KK.120	Abdülrahman Al-Cuburi	60	Evli	Tuğgeneral	Lisans	28.3.2022
KK.121	Şeyma Selim	50	Evli	Ev Hanımı	Lisans	28.3.2022
KK.122	Fatima Al-Musavi	21	Bekar	Öğrenci	Lisans	28.3.2022
KK.123	Taha Muhammed	60	Evli	Emekli	Lisans	28.3.2022
KK.124	Naval A'bod	82	Evli	Ev Hanımı	Lise	28.3.2022
KK.125	Azhar Yunus	66	Evli	Ev Hanımı	Lisans	29.3.2022
KK.126	Duha Ahmed	45	Evli	Mühendis	Lisans	29.3.2022
KK.127	Abdullah Al-Cuburi	47	Evli	Serbest Meslek	Lisans	1.4.2022
KK.128	Asmaa Hüseyin	40	Evli	Öğretmen	Lisans	4.4.2022
KK.129	Sara Zahir	48	Evli	Akademisyen	Yüksek Lisans	4.4.2022
KK.130	Emel Mar'i	73	Evli	Emekli	Lisans	4.4.2022
KK.131	Ömer Lokman	52	Evli	Memur	Lisans	5.4.2022
KK.132	Samar Sa'ir	30	Evli	Ev Hanımı	Lise	19.4.2022
KK.133	Anfak Saad	28	Evli	Ev Hanımı	Orta Okul	19.4.2022
KK.134	Fatima Ahmad	20	Evli	Öğrenci	Lisans	19.4.2022
KK.135	Cahver Al-Sadri	83	Evli	Emekli	Lisans	5.5.2022
KK.136	Ahmed El-Hâşimî	78	Evli	Emekli	Doktora	5.5.2022
KK.137	Firdos Salih	62	Evli	Öğretmen	Lisans	5.5.2022
KK.138	Mîna El-Abbâsî	63	Bekar	Akademisyen	Doktora	10.5.2022
KK.139	Meryem Es-Sûfî	49	Evli	Ev Hanımı	Lisans	10.5.2022
KK.140	Hamad Abdüllatif	70	Evli	Emekli	Lisans	10.5.2022
KK.141	Huda Ad-Düleymi	67	Evli	Ev Hanımı	Orta Okul	12.5.2022
KK.142	Madi Et-Temîmî	62	Evli	Ev Hanımı	Lisans	15.5.2022
KK.143	Meryem Muhammed	24	Evli	Öğrenci	Lisans	15.5.2022
KK.144	Rağad Al-Beyati	50	Evli	Ev Hanımı	Lisans	15.5.2022
KK.145	Şehle Cihad	62	Evli	Akademisyen	Doktora	22.5.2022
KK.146	Lam'an Al-Hayalî	63	Evli	Akademisyen	Doktora	22.5.2022
KK.147	Kasim Almahdawi	50	Evli	İş adamı	Lisans	24.5.2022
KK.148	Ra'ad Gasgus	65	Evli	Akademisyen	Doktora	25.5.2022
KK.149	Lilyan Hamid	35	Evli	Akademisyen	Yüksek Lisans	25.5.2022
KK.150	Dina Aziz	36	Evli	Eczacı	Yüksek Lisans	26.5.2022

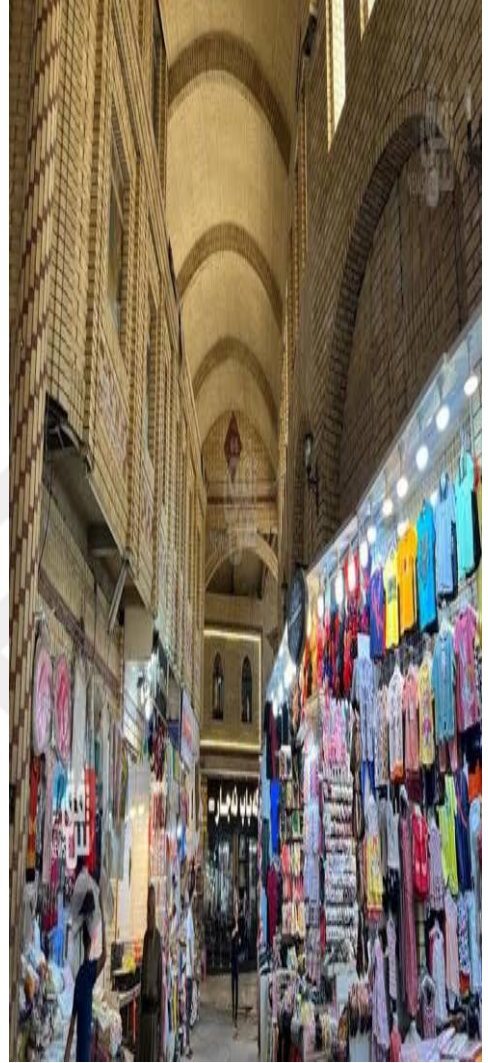
Fotoğraf 2: Erbil Kalesi

Fotoğraf 3,4: Kalenin ana kapısı “Ahmediye Kapısı”

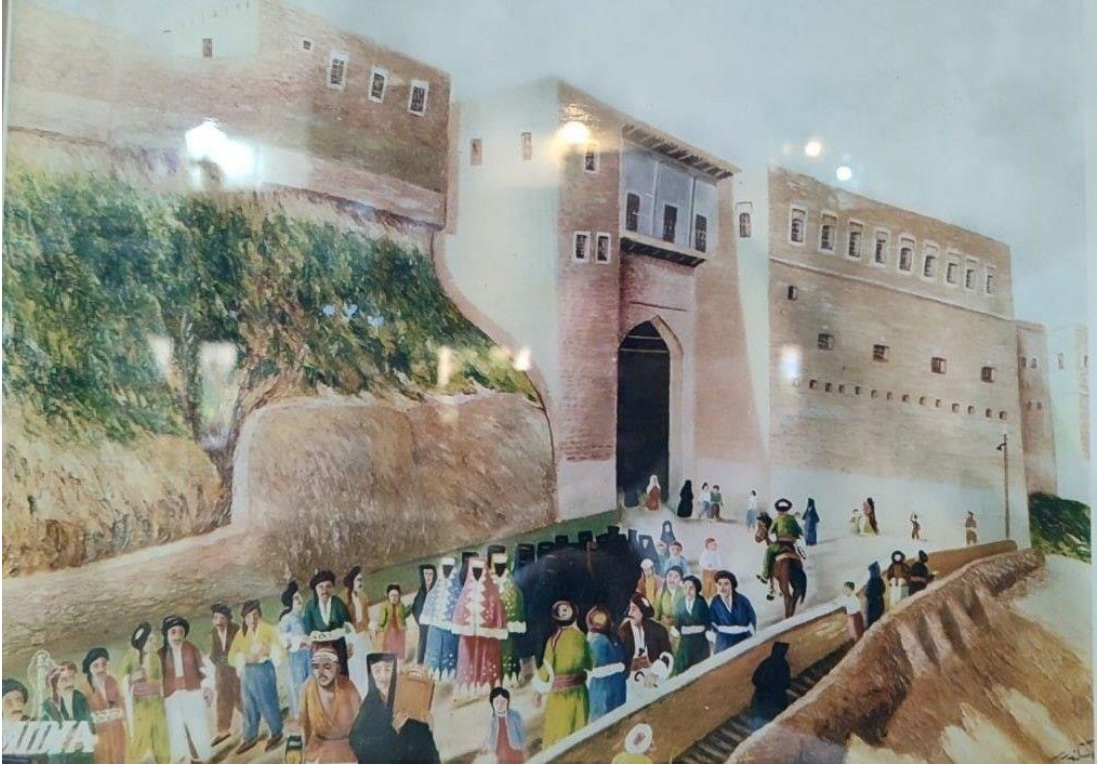

Fotoğraf 5: Çöle Minaresi

Fotoğraf 6: Kayseri arşısı

Ek2.: Çalışmaya Ait Fotoğraflar

Fotoğraf 7: Eski Erbil Düğünü

Fotoğraf 8: Tabut üzerine
örtülen kumaş

Fotoğraf 9: Muhammediye

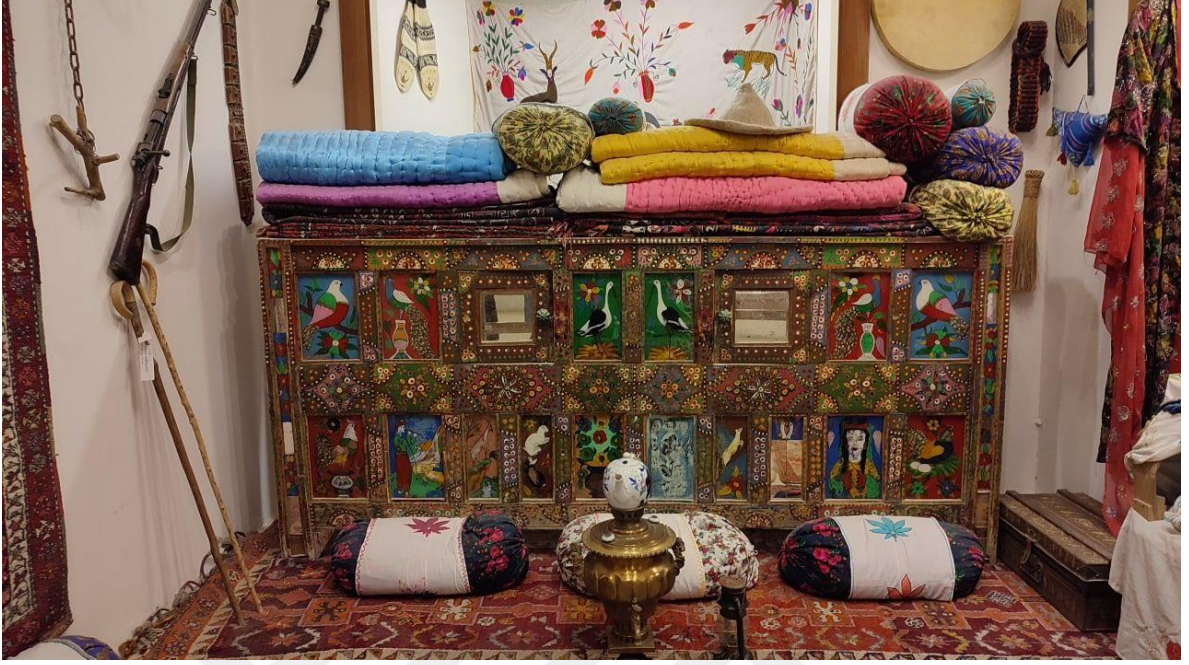
The bride just before her wedding in the village of Bousain

Muammer than Erbil

Fotoğraf 10: Erbil'de eski düğün şekli

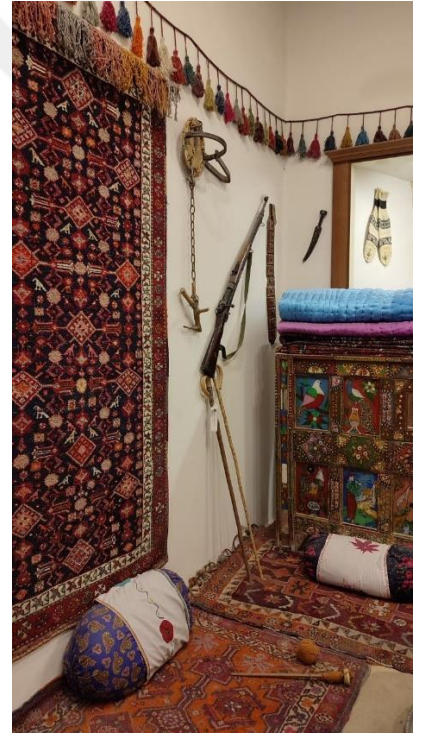
Fotoğraf 11: Berdel evliliği

Fotoğraf 12: Eski evi modeli

Fotoğraf 13: Çocuk beşiği

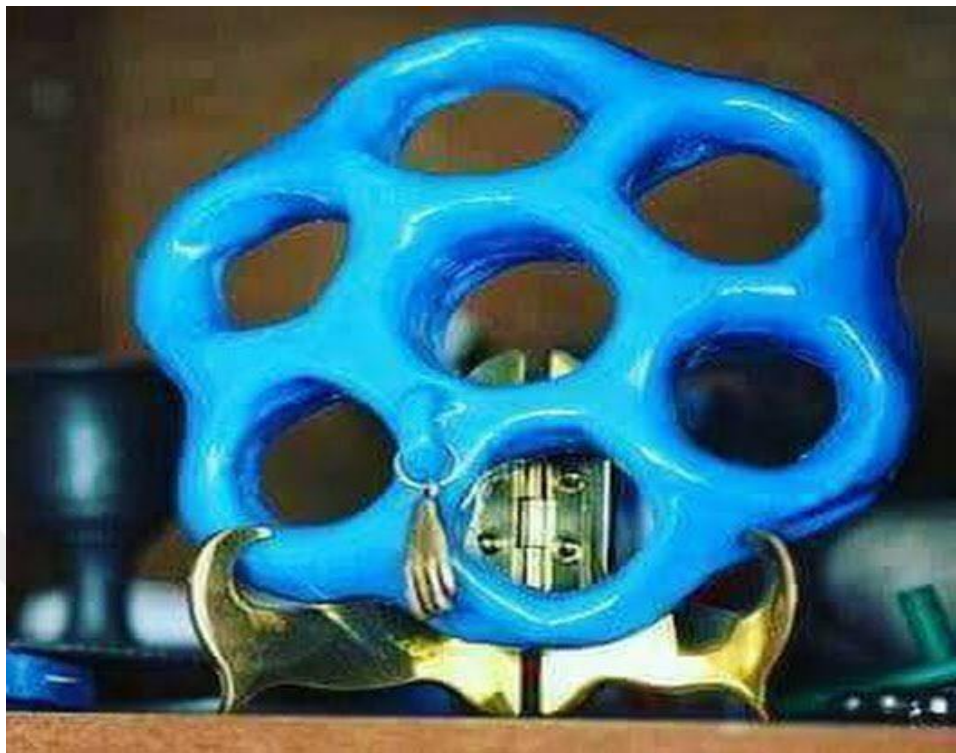
Fotoğraf 14: Eski evler

Fotoğraf 15: (Hızır İlyas) töreninde mum yakma geleneği

Fotoğraf 16: Kına nakşı

Fotoğraf 17: nazar boncuğu

Fotoğraf 18: Kleçe

Fotoğraf 19: Mezar şekli

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı	Zina Nabeel Abdulqader AL-KHALIDI
Kişisel Bilgiler	Uyruğu: Irak Doğum Tarihi ve Yeri: 02.01.1991 / Bağdat, Irak
İletişim Bilgileri	E-posta: zina.nabeel@salahaddin.edu.iq
Öğrenim Bilgileri	Lisans: 2016-2020 Salahaddin Üniversitesi Diller Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lisans: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Programı